

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM MUHAMMED'İN MUVATTA RİVÂYETİ'NDEKİ
İHTİLÂFU'L-HADİS YÖNTEMİ

ŞEYMA GÜZEL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET ÖZŞENEL

İSTANBUL, 2025

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM MUHAMMED'İN MUVATTA RİVÂYETİ'NDEKİ
İHTİLÂFU'L-HADİS YÖNTEMİ

ŞEYMA GÜZEL

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

PROF. DR. MEHMET ÖZŞENEL (TEZ DANIŞMANI)

PROF. DR. BİLAL AYBAKAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA GENÇ

İSTANBUL, 2025

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Şeyma Güzel

İmza:

ÖZ

İMAM MUHAMMED'İN MUVATTA RİVÂYETİ'NDEKİ İHTİLÂFU'L-HADİS
YÖNTEMİ

Güzel, Şeyma

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 214018023

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-1159-8146

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10713430

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Özşenel

Haziran 2025, 85 Sayfa

Muhammed eş-Şeybânî, *Muvatta* ravilerinden biri olarak eserde yer alan rivayetleri aktarmanın yanı sıra, söz konusu hadisler hakkında kendi görüşünü ve çoğu zaman Kûfeli fakihlerin amele dair tercihlerini de açıklamıştır. Kendisiyle amel edilmediğini belirttiği rivayetlerin ardından ise genellikle aynı konuda delil niteliğinde başka hadisler zikretmiştir. Yapmış olduğu açıklamalar ve ziyade rivayetler sebebiyle de Şeybânî'nin *Muvatta* rivayeti diğer rivayetlerden önemli ölçüde farklılaşmıştır. Bu farklılığın, onun rivayetinin ihtilâfu'l-hadis bağlamında ele alınmasına imkân tanıdığı düşünülmüş ve bu tezde Şeybânî'nin *Muvatta* rivayetindeki ihtilâfu'l-hadis yöntemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu tezde İmam Muhammed'in ihtilâfu'l-hadiste kullandığı çözüm yollarının neler oldukları ve bu çözüm yollarının nasıl bir sıralamayla kullanıldığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda teorik açıdan Hanefî ekolünün benimsediği nesh, tercih ve cem^ç sıralaması ve muhaddislerin cem^ç, nesh, tercih hiyerarşisi arasında Şeybânî'nin nasıl bir sisteme sahip olduğu önem arz etmektedir. Zira İmam Muhammed, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından biri olmakla birlikte muhaddislerin de tedrisatından geçmiş ve iki anlayışa vâkîf olmuştur.

İhtilâfu'l-hadisın müstakil konularından olan tercihteki ana faktörlerin ne oldukları da tezin bir diğer temel konusunu oluşturmuştur. İki veya daha fazla hadisın muarazası

neticesinde tercihte bulunmak, bir taraftaki delillerin neden amele daha uygun olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda İmam Muhammed'in muaraza eden hadisler hususunda hangi faktörler sebebiyle bir taraftaki hadisleri amele tercih ettiği örnekler eşliğinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhtilâfu'l-Hadis, Muvatta, Şeybânî, Tercih.

ABSTRACT

IMAM MUHAMMAD'S METHODOLOGY IN IKHTILĀF AL-HADĪTH IN HIS RECENSION OF AL-MUWAṬṬA'

Güzel, Şeyma

MA in Islamic Studies

Student ID: 214018023

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-1159-8146

National Thesis Center Reference Number: 10713430

Thesis Supervisor: Prof. Mehmet Özşenel

January 2025, 85 Pages

As one of the transmitters of *al-Muwaṭṭa'*, Muḥammad al-Shaybānī not only conveyed the narrations contained in the work but also offered his own evaluations of these ḥadīths, frequently indicating whether he and the Kūfan school of law acted upon them. When he stated that a particular ḥadīth was not practiced, he often followed it with another ḥadīth that served as supporting evidence on the same issue. Owing to these explanations and the additional reports he incorporated, al-Shaybānī's recension differs significantly from other recensions. This divergence has been seen as providing grounds for evaluating his recension within the framework of ikhtilāf al-ḥadīth and the present thesis seeks to identify and analyze al-Shaybānī's methodological approach to conflicting ḥadīths in his recension of *al-Muwaṭṭa'*.

This thesis addresses the questions of which methods Imām Muḥammad employed to resolve contradictory ḥadīths and in what order he applied them. In this regard, it is crucial to determine where al-Shaybānī stands in relation to two theoretical frameworks: the Ḥanafī school's sequence of abrogation (naskh), preference (tarjīh), and reconciliation (jam'), and the ḥadīth scholars' sequence of reconciliation, abrogation, and preference. The inquiry is especially pertinent because Imām Muḥammad, while a founding jurist of the Ḥanafī madhhab, also trained under leading ḥadīth scholars and was thus conversant with both traditions.

This study also focuses on the elements that play a central role in the process of tarjīh. When two or more ḥadīths appear to conflict, choosing one over the other raises the question of why a certain narration is seen as more suitable for practice. Accordingly, the study examines, through specific examples, the criteria prioritized by Imam Muḥammad when selecting ḥadīths for legal implementation.

Keywords: al-Muwatta', Ikhtilāf al-Ḥadīth, Shaybānī, Tarjīh.

TEŞEKKÜR

Tezin Őekillenmesinde emeđi geĥen, tashiť sťrecini titizlikle yťrťten ve karŐılaŐtıđım zorlukları bilgi ve tecrťbesi ile aŐmamda yardımcı olan deđerli danıŐman hocam Prof. Dr. Mehmet ŐzŐenel'e teŐekkťrlerimi arz ederim. Tez konusunu belirlemede Őncť olması ve danıŐman hocama ulaŐmamdaki destekleri sebebiyle Doĥ. Dr. Hamza Elbekri'ye mťteŐekkirim. Katkıları ve deđerli yorumları iĥin kıymetli jťri ťyelerim Prof. Dr. Bilal Aybakan'a ve Dr. Őđretim Őyesi Mustafa Genĥ'e teŐekkťrler. Tezimin her aŐamasında beni yalnız bırakmayan, manevi desteklerini gťrdťđťm tťm bťyťklerime, arkadaŐlarıma ve Őđrencilerime sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım. Destek ve Őefkatini her daim yanımda hissettiđim kıymetli anneciđim Azize Gťzel Hanımefendi'ye minnettarım. Son olarak, ťzerimde emeđi olan herkese Őťkranlarımı sunmayı bir borĥ bilirim.

Őeyma Gťzel
İSTANBUL, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	xii
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Metodu	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Temel Kaynakları	3
1.5. Literatür Değerlendirmesi	4
1.6. Araştırmanın Temel Kavramları	5
1.6.1. İhtilâfu'l-Hadis	6
1.6.2. Cem'	7
1.6.3. Nesh.....	8
1.6.4. Tercih.....	9
BÖLÜM II MUVATTA'IN İMAM MUHAMMED ŞEYBÂNÎ RİVAYETİ VE İHTİLÂFU'L-HADİSİN MAHİYETİ	10
2.1. Hicri II. Asırdaki Rivayet Metodu ve İmam Muhammed'in Konumu.....	10
2.2. Muvatta Nüshaları, Aralarındaki Farklılıklar ve Nedenleri	14
2.2.1. İmam Mâlik'ten Kaynaklanan Farklılıkların Nedenleri	15
2.2.2. Nüsha Sahiplerinden Kaynaklanan Farklılıkların Nedenleri.....	17
2.2.3. Nüshalarda Yapılan Bazı Tasarruflar	18
2.2.4. Muvatta'ın Şeybânî Rivayetinin Tarihlendirilmesi ve Tahammül Metodu	20
2.2.5. Şeybânî Nüshasındaki Rivayet Yöntemi	22
2.3. İhtilâfu'l-Hadis'in Mahiyeti.....	26
2.4. İhtilâfu'l-Hadiste Tearuzun Şartları	26
2.5. İhtilâfu'l-Hadiste Çözüm Yolları	28
2.5.1. İhtilâfu'l-Hadiste Şâfi'nin Değerlendirmesi.....	28
2.5.2. İhtilâfu'l-Hadiste Hanefilerin Değerlendirmesi ve Şeybânî ile İlişkisi.....	29
2.5.3. Tercih'in Cem'e Öncelenmesinin Değerlendirilmesi	30

BÖLÜM III İMAM MUHAMMED'İN MUVATTA RİVAYETİ'NDE TAKİP ETTİĞİ İHTİLÂFU'L-HADİS YÖNTEMİ 33

3.1. Şeybânî'nin Muvatta Rivayetindeki İhtilâfu'l-Hadis Yöntemi	33
3.1.1. Şeybânî, Şâfiî ve Tahâvî'nin Aynı Konulardaki Çözüm Yöntemleri	34
3.1.1.1. Şeybânî, Şâfiî Karşılaştırması	35
3.1.1.2. Şeybânî, Tahâvî Karşılaştırması	36
3.1.1.3. İmam Muhammed, Şâfiî ve Tahâvî Karşılaştırması	38
3.1.1.4. Değerlendirme	39
3.1.2. Tercih Yöntemi	39
3.1.2.1. Hadisin Kaynağı Bakımından Yapılan Tercihler	41
3.1.2.1.1. Merfû' Hadisin Mevkufa Tercihi	41
3.1.2.1.2. Mevkufun Maktuya Tercihi	44
3.1.2.2. Ravide Bulunan Özellikler Bakımından Yapılan Tercihler	44
3.1.2.2.1. Ravinin İlmî ve Fazileti Sebebiyle Yapılan Tercih	45
3.1.2.2.2. Hz. Peygamber'e Yakınlık Sebebiyle Yapılan Tercih	49
3.1.2.3. Hadiste Bulunan Özellikler Bakımından Yapılan Tercihler	50
3.1.2.3.1. Kavli Hadisin Fiili Olana Tercihi	50
3.1.2.3.2. Hadisin Maruf ve Meşhur Olması Sebebiyle Yapılan Tercih	51
3.1.2.3.3. Ravi Sayısı Fazla Olan Hadisin Tercihi	52
3.1.2.4. Hadisin Hükümü Açısından Yapılan Tercihler	54
3.1.2.4.1. Hüküm İspat Eden Rivayetin Nefyedene Tercihi	54
3.1.2.4.2. Nehiy İçerikli Hadisin İbaha İçerikliye Tercihi	55
3.1.2.4.3. Hakkı İbka Eden Hadisin Tercihi	55
3.1.2.4.4. Mutlak Olanın Bir Sebebe Binaen Varit Olana Tercihi	56
3.1.2.5. Harici Bir Delilin Desteklemesi Bakımından Yapılan Tercihler	57
3.1.2.5.1. Kur'an Ayetlerinin Desteklediği Hadisin Tercihi	57
3.1.2.5.2. Maktu Haberin Desteklediği Mevkuf Hadisin Tercihi	58
3.1.2.5.3. Kıyasın Desteklediği Hadisin Tercihi	59
3.1.2.5.4. Maslahatın Desteklediği Hadisin Tercihi	61
3.1.2.5.5. İhtiyatın Desteklediği Hadisin Tercihi	62
3.1.2.5.6. Akli Çıkarımın Desteklediği Hadisin Tercihi	64
3.1.2.5.7. Sahabenin Tashihi Sebebiyle Yapılan Tercih	65
3.1.3. Cem' Yöntemi	66
3.1.3.1. Haml	67

3.1.3.1.1. Hadisin Farklı Bir Hükme Delaleti Yönünden Haml	67
3.1.3.1.2. Hadisin Daha Faziletli Oluşuna Delaleti Yönünden Haml	68
3.1.3.1.3. Hadisin Farklı Bir Manaya Delaleti Yönünden Haml	70
3.1.3.2. Tahsis.....	72
3.1.3.3. Takyid.....	73
3.1.4. Nesh Yöntemi.....	74
BÖLÜM IV SONUÇ	76
REFERANSLAR.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	85

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1. Şeybânî'nin İhtilaflı Hadislerdeki Çözüm Yöntemi	34
Grafik 3.2. İhtilaf Ettikleri Çözümlenmelerde Şeybânî ve Tahâvî'nin Yönelimleri....	37
Grafik 3.3. Ortak Konulardaki Üç Alimin Yönelimi	38

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

a.yer	Aynı yer
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	İbn
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hız.	Hazreti
ö.	Ölüm tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Hadisler arasında görülen ihtilaf, hadis ilminin önemli meselelerinden biridir. Hicri II. asırdan itibaren âlimler zahiren de olsa birbiriyle çelişik görünen hadislerin izahını yapmak için çeşitli eserler kaleme almışlar veya eserlerinde çözüm önerilerine belli usuller dairesinde yer vermişlerdir. Hicri II. asrın önde gelen fukahâsından olan İmam Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) öğrencileri Ebu Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed Şeybânî'nin (ö. 189/805) eserlerinde de ihtilâfu'l-hadis ve çözüm yollarına dair örnekler bulunmaktadır. İşbu çalışma İmam Muhammed Şeybânî'nin *Muvatta* rivayetinde görülen ihtilâfu'l-hadis olgusunu ele alıp incelemektedir. *Muvatta* rivayeti esasen İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'nın rivayeti olmakla birlikte, İmam Muhammed bu eserde sırf nakilci gibi davranmamış, bilakis tercih etmediği rivayetler geldiğinde kendi delillerini zikretmiştir. Böylece kendi rivayetleriyle hocası İmam Mâlik'in rivayetleri arasında tearuz/ihtilaf meydana gelmiştir. Çalışma, İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayeti çerçevesinde ihtilâfu'l-hadis metodunu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. İmam Muhammed'in klasik çözüm yolları olan cem', tercih, nesh, tevakkuf yollarından hangisini kullandığı, bu çözüm yollarını kullanırken dayandığı gerekçelerin neler olduğu ve Hanefî mezhebinin ihtilafı çözmeye takip ettiği yöntemle ne kadar uyumlu olduğu gibi sorular çalışmanın temel konusudur.

Çalışma, giriş ve sonuç dahil dört müstakil bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konu, kapsam, yöntem ve kaynakları değerlendirilmiş, temel kavramlara yer verilmiştir. İhtilâfu'l-hadis, cem', tercih ve nesh sırasıyla değerlendirilmiştir. Çözüm yollarındaki son seçenek olan *tevakkuf* Şeybânî'nin *Muvatta* rivayetinde örneğine rastlanmaması sebebiyle değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde hicri ikinci asrın rivayet anlayışı incelenmiş ve Şeybânî'nin rivayet malzemesinin, dönemin anlayışıyla paralellik arz ettiği konusu üzerinde durulmuştur. Yine ikinci bölümde müstakil başlık altında *Muvatta* nüshalarının farklılıklarına belli ölçüde değinilmiştir. Şeybânî'nin *Muvatta* rivayetindeki metodu da detaylı olarak bu bölümün konuları arasında yer almıştır. Aynı şekilde ihtilâfu'l-hadise dair bazı ön bilgiler verilmiş ve Şâfiî ve Şeybânî temsiliyetinde muhaddis ve Hanefilerin çözüm yöntemleri arasındaki farklılıklara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, *Muvatta*'daki örnekler üzerinden Şeybânî'nin ihtilâfu'l-hadiste nasıl bir sisteme sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve tercihteki etken kriterler zikredilmiştir.

Araştırmanın sonuç kısmında çalışma bütünüyle özetlenip, elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1.2. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada *Muvatta*'ın Şeybânî rivayeti nitel ve nicel araştırma metodlarıyla incelenmiştir. 1005'i İmam Mâlik kanalından; 175'i ise Şeybânî'nin diğer hocalarından elde ettiği nüshanın muhteva olduğu 1180 rivayet ihtilâfu'l-hadis bağlamında tetkik edilmiştir. Birbiriyle muaraza eden hadisler seçilmiş, çözüm yöntemleri ve tercih sebepleri özelinde değerlendirilmiştir. Tercihde etkili olan sebeplere dair karine belirtilmemiş veya muğlak kalmışsa Şeybânî'nin *el-Hücce 'ala ehli'l-Medîne* adlı eserine başvurulmuş, sebebin ne olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Şeybânî'nin çözüm sistemine dair elde edilen bazı bulgular, Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Ümm*'ü ile Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu meani'l-âsâr* ve *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ının mukayesesiyle pekiştirilmiştir. *Muvatta* özelindeki çözüm yollarında takip edilen sistemin tespitinin akabinde tercihte etkili olan kriterler değerlendirilmiştir.

Malum olduğu üzere İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı, merfû' hadisler yanında mevkuf ve maktu haberleri de ihtiva etmektedir. Aynı anlayışla ilave rivayetlerinde, mevkuf ve

maktu hadislere de yer veren İmam Muhammed'in ihtilâfu'l-hadis yöntemini tespit konusuna sahabe ve tâbiî kavilleri de dahil edilmiştir. Muaraza halindeki sahabe kavilleri ve tâbiî görüşlerinde de Şeybânî'nin çözüm yöntemlerinden birini kullanmış olması, bu kavillerin de ihtilâfu'l-hadis kapsamı içerisinde değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Tercih sebepleri hususunda birden fazla faktörün bir hadiste bulunduğu vakidir. Böyle durumlarda en açık ve en güçlü olan gerekçe tercih ve beyan edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular için tek tek örnekler verilmekle birlikte, üzerinde çalışılan hadislerin fazla olması sebebiyle temsil gücü yüksek misallerle iktifa edilmiştir.

Muvatta'ın Şeybânî nüshası iki farklı rivayet malzemesini barındırması sebebiyle dipnotta bu iki rivayet malzemesi küçük farklılıklarla belirtilmiştir: İmam Mâlik'ten nakledilen hadisler için dipnotta eserin hem sayfa sayısı hem de hadisin numarası verilmişken, İmam Muhammed'in delil olarak zikrettiği hadisler ve yapmış olduğu yorumlar için sayfa numarası verilmekle iktifa edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Tespit edilebildiği kadarıyla *Muvatta*'ın Şeybânî rivayetini ihtilâfu'l-hadis bağlamında inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. İhtilâfu'l-hadis konusunda müstakil ilk eseri yazan kişi olarak kabul edilen İmam Şâfiî'den önce ihtilaf yöntemini fiilen eserinde uygulayan İmam Muhammed'in yönteminin tespiti hadis ve fıkıh tarihi bakımından önemli bir konudur. Çalışma, İmam Muhammed'in Hanefî mezhebinin klasik çözüm yöntemleriyle ne kadar uyumlu olduğunu tespit etmek bakımından da önem arz etmektedir. Ulaştığı sonuçlarla bu tezin alanına mütevâzı katkıda bulunması umulmaktadır.

1.4. Araştırmanın Temel Kaynakları

Çalışma, *Muvatta*'ın Şeybânî rivayetindeki ihtilafli hadislerin değerlendirmesini esas almaktadır. Bu sebeple tezin asıl kaynağı, Safvan Dâvûdî tahkikli *Muvatta*'ın Şeybânî rivayeti olmuştur. Bu rivayetin ihtiva ettiği ihtilafli hadislerin çözüm yollarında tercihe başvurulmuşsa öne sürülen gerekçenin tespitinde Şeybânî'nin *el- Hücce 'alâ ehli'l-*

Medîne adlı eserinden de faydalanılmıştır. *Muvatta*'ın Şeybânî rivayetindeki ihtilâflı hadislerin farklı âlimler tarafından nasıl çözüme kavuşturulduklarını tespit etmek amacıyla Şâfiî'nin *el-Ümm* eserine, Tahâvî'nin ise *Şerhu meani'l-âsâr* ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı teliflerine müracaat edilmiştir.

Hâzîmî'nin (ö. 584/1188), *el-İtibâr fi'n-nâsîh ve'l-mensûh mine'l-âsâr*'ı, Berzencî'nin *et-Te'arud ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*'si, İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* adlı eseri ve Lütfi ez-Zağîr'in *et-Tearud fi'l-hadis*'i ihtilâfu'l-hadisın mahiyeti hususunda başvuru olan eserler arasında yer almıştır. Birçok tercih kriterinin konu edilip, tek tek incelendiği Sümeyye Şehide Sağır'ın *Mütearız Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri* yüksek lisans tezi başvuru olan akademik çalışmalardandır.

Şeybânî'nin muhalefet edip, delil niteliğinde zikrettiği hadisler hususunda Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvattai'l-İmam Muhammed* ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Fethu'l muğatta şerhu'l-Muvatta* adlı şerhlerine başvurulmuştur.

Dönemin rivayet üslubu hususunda Bünyamin Erul'un *Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu* ve Hamza Elbekri'nin *Menheciyyetü't-tasnîfi'l-hadîsî fi'l-karnî's-sâlisî mukâreneten bi'l-karnî's-sânî el-iktisâru ale'l-merfûâti nemûzecen* adlı makaleleri istifade edilen araştırmalardandır.

Muvatta'ın nüshaları hususundaki temel bilgiler ve aralarındaki farklılıklara dair örneklerde Kenan Oral'ın *Muvatta', Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri* adlı eseri ile Ebubekir Sifil'in *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi* adlı çalışması başvuru olan akademik çalışmalar arasındadır.

1.5. Literatür Değerlendirmesi

Yapılan araştırma neticesinde *Muvatta*'ın Şeybânî rivayetini ihtilâfu'l-hadis bağlamında değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bununla birlikte İmam Muhammed'in tercih kriterlerine değinen akademik çalışmalar bulunmaktadır. Doktora seviyesinde çalışılıp sonrasında basılan Mehmet Özşenel'in *İlk Dönem Hadis-*

Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği adlı eseri Şeybânî'nin tercihteki kriterlerini belli oranda ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Şeybânî'nin tercih kriterleri değerlendirilirken *Muvatta* rivayeti ile sınırlı kalınmamış, müellif *el-Hücce*'den de örnekler zikretmiştir. Aynı şekilde tercih kriterlerinin belirlenmesinde Özşenel'in, *Muvatta*'daki tüm ihtilâflı örnekleri incelememiş de altını çizmek gerekir. Zira bu tezde *Muvatta*'daki ihtilâf içerikli tüm hadisler değerlendirilmiş, kimileri metnin içerisinde zikredilirken kimilerine dipnotta atıfta bulunulmuştur.

Bu tez çalışmasına konu olan bazı hadisler başka bir bağlamda yüksek lisans seviyesinde çalışılmıştır. Adem Türk'e ait *Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler* adlı bu tez, *Muvatta* özelinde Kûfeli ve Medineli alimlerin sünnete bakışlarını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, iki farklı anlayışın mukayesesini temel alması sebebiyle tezimizden farklılık arz etmektedir. Aynı şekilde İmam Mâlik'in görüşlerinin de değerlendirilmesi bir diğer farklılıktır. İhtilâfu'l-hadis yöntemi özelinde çalışılan tezimizde İmam Mâlik'in görüşleri ve İmam Muhammed ile yapılan mukayese hariçte bırakılmıştır. Başka bir ifadeyle, tezimizin ana konusu Şeybânî'nin İmam Mâlik'e itirazları değil, İmam Mâlik'ten rivayet edilen bazı hadislere olan itirazlar ve bunun neticesinde amele konu edilen hadislerdir. Zaman zaman rivayet ettiği hadisi farklı değerlendirmesi sebebiyle İmam Mâlik'in fihhi tetkikleri de Türk'ün tezinin konularından olmuştur. Dolayısıyla Türk'ün konu edinip tezimizin kapsamı dışında kalan fazlaca mesele tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı örneklerin müşterek olarak incelenmesi sebebiyle Türk'ün tezinden istifade edildiğini de belirtmek gerekir.

1.6. Araştırmanın Temel Kavramları

Araştırma, Şeybânî'nin *Muvatta* rivayetiyle sınırlı olarak, ihtilâfu'l-hadis bağlamında çalışılmıştır. Bu bağlam neticesinde ise kullanılan bazı temel kavramlar söz konusudur. Sıklıkla ifade edilen ihtilâfu'l-hadis, cem', tercih ve nesh kavramlarının teşekkül sürecine denk geldiğini ve bunların hicri ikinci asrın yerleşik terimleri olmadığını ifade etmek gerekir. Şeybânî'nin yöntemini bu kavramlarla izah ettiğimiz ise lafızların taşıdığı istilahi anlamların Şeybânî'nin tasarruflarıyla paralellik arz etmesi sebebiyledir.

1.6.1. İhtilâfu'l-Hadis

İki kelimenin terkiibinden meydana gelen ihtilâfu'l-hadis terimi, dirayeti konu edinen hadis eserlerinde muhtelifü'l-hadis olarak yer bulmuş,¹ ilk kelime “muhtelef” şeklinde de okunmuştur.² Terkipte “ihtilaf” kelimesi, iki kişiden her birinin halinde veya kavlinde diğzerinin aksine bir yol edinmesi anlamına gelir.³ İhtilâfu'l-hadis terkiibinin ikinci parçasını oluşturan hadis ise muhaddislerce Hz. Peygamber'e söz, fiil, takrir, fitri ve ahlaki vasıf olarak izafe edilen her şeydir. Dolayısıyla hadis kapsamı altındaki her malzemenin çelişkisi ihtilâfu'l-hadis mefhumu altında tetkik edilmektedir.⁴

İhtilâfu'l-hadis ıstılahının tarifinde farklı görüşler söz konusu olmuştur. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) bu kavramı en geniş anlamda kullanmış, telifi mümkün olanlar ve olmayanlar olarak iki kısma ayırmıştır.⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise ihtilâfu'l-hadisi cem'î mümkün, zahiri tearuz barındıran muaraza olarak tanımlayarak nesh ve tercih seçeneklerini ihtilâfu'l-hadis kapsamının dışında incelemiştir.⁶ Öte yandan birden fazla tarifin incelemesini yapan Çakan, hepsini kapsayıcı bir tanımlamada bulunmuştur. Ona göre ihtilâfu'l-hadis ilmi, “Makbul bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbul bir veya birçok hadise yahut öteki delillere, görünürde veya gerçekte manen muhalif olmasından ve bu muhalefetin giderilme yollarından bahseden bir ilim dalıdır.”⁷ Oluşan muarazanın giderilmesinde ise çözüm yöntemleri belirlenmiş; cem', nesh, tercih ve tevakkuf farklı sıralamalarla işletilmiştir.

¹ bk. Ebû 'Amr Taqıyyüddîn 'Osman b. 'Abdurrahmân İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-hadîs = Muqaddimetü İbni's-Salâh, thk. Nüreddîn 'İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 284.

² Abdullah Aydın, "Muhtelifü'l-Hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/74-77.

³ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (er-Râğıb el-İsfahânî), *el-Müfredât fî Garîbü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l M'arife, ts.), 156.

⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 31.

⁵ İbnü's-Salâh, 'Ulûmü'l-hadîs, 284-286.

⁶ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdihî Nühbetü'l-Fiker*, thk. Nüreddîn İtr (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 71-75. (Çakan bu dar anlamı Bağdâdî'den sonraki alimlerin kullandığını belirtir ve muhtelifü'l-hadis ilminin gerçek tearuzu da barındırdığını nesh, tercih ve tevakkufun da ihtilaf problemi çerçevesinde düşünülen meseleler olduğunu ifade eder. bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 35). (dipnot)

⁷ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 34-35.

1.6.2. Cem‘

Cem‘in sözlük manası, dağınık olanın bir araya getirilmesi olup;⁸ ıstılahi olarak, şer‘i delillerin aralarının bulunmasını akli veya nakli olarak beyan etmektir.⁹ Böylelikle ihtilafın hakiki değil, zahiren olduğu da açığa çıkmaktadır.

Cem‘in deliller arası işletilebilmesi için ihtilafa konu olan hadislerin bazı şartları ihtiva etmesi gerekmektedir. Bunlar, iki delilin kuvvet açısından ihticaca uygun olması, uzlaştırma sonrası şer‘i bir nassın iptaline sevk etmemesi, cem‘ sonrasında tearuzun giderilmiş olması, sahih bir delilin hükmüyle çatışmaması ve yapılan tevilin zorlama olmamasıdır.¹⁰ Bunlardan delil olma kuvvetinde denklik gibi bazı şartlar kimi eserlerde tearuzun gereklilikleri olarak zikredilirken, bazı eserlerde cem‘in şartları altında değerlendirilmiştir.¹¹ Bu husus ise pratikte herhangi bir ihtilafa sevk etmemektedir. Zira zikredilen şartları haiz delillerin arasını bulmak tek şekilde cereyan etmemekte, birden fazla yolla hadislerin arası bulunabilmektedir.¹² Bu yollardan üzerinde ittifak edilmiş olanlar ise tahsis, takyid ve hamldir.¹³ Bu üç yöntem herhangi bir öncelik sırası olmaksızın delillerin uygunluğu açısından değerlendirilir ve uygulamaya konulur.

Tahsis, bir lafzın ihtiva ettiği manalardan bir kısmının kast edilmesidir.¹⁴ Bir hadisi tahsise uğratan delilin kendisi muhassıs olup, türü bakımından hadis olabildiği gibi Kur’an da tahsiste bulunmakta ve tearuz halindeki delillerin cem‘i yapılabilmektedir.¹⁵

Takyid, bir lafzın bir nasta mutlak, ötekinde mukayyet olarak gelmesiyle mukayyetteki anlamın esas alınmasıdır ki buna da *mutlakın mukayyede hamli* denir.¹⁶ İki delilden biri herhangi bir kayıt olmaksızın bir hüküm ortaya koyarken, diğeri aynı hükmü belli bir kayıtle gerekli kılar. Bu durumda oluşan tearuz, takyid işlemiyle giderilmektedir.

⁸ Muhammed b. Yakûb Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 710.

⁹ Muhammed İbrahim Muhammed el-Hafnâvî, *et-Te‘arûd ve’t-Tercih inde’l-Usuliyîn ve Eşeruhumâ fi’l-Fıkhi’l-İslâmî* (Kahire: Dâru’l-Vefâ’, 1987), 259.

¹⁰ Nâfiz Huseyn Hammâd, *Muhtelefü’l-Hadis Beyne’l Fukaha‘ ve’l Muhaddisîn* (Dâru’l-Vefa’, 1993), 142-145.

¹¹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 36-38.

¹² Lütfî b. Muhammed ez-Zağîr, *et-Te‘arûd fi’l-Hadis* (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykan, 2008), 326-346.

¹³ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 184.

¹⁴ Ferhat Koca “Tahsis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/432-434.

¹⁵ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 186-188.

¹⁶ Ferhat Koca “Mutlak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 31/402-405.

İki mutlak hadisin tearuz edip farklı kayıtlarla ihtilafın giderilmesi mümkün olduğu kadar, bir mutlak ve bir mukayyed hadisin ihtilaf edip bu iki delil haricinde bir başka delildeki kaydın getirilmesiyle de muaraza giderilmektedir.¹⁷

Cem‘in kendisiyle gerçekleştiği bir başka yöntem de hamldir. Haml, mütearız hadisleri muhtelif hâdiselere bağlı olarak aralarının bulunması yöntemidir.¹⁸ İhtilafı hadisleri birbirinden farklı durumlarla ilişkilendirerek her hadisin hükmünü kendi konumunda değerlendirmekle cem‘ mümkün olmakla birlikte, yapılan tevillerin şer‘i bir mesnedinin olması da gerekli görülmüş, sırf reye başvurmakla yapılan telif makbul karşılanmamıştır.¹⁹

1.6.3. Nesh

Nesh, sözlükte iki anlamı barındırmakta; ilki bir şeyin yok olması anlamına gelirken, ikincisi ise intikal manası taşımaktadır. Terim olarak nesh ise şâriin, bir hükmü kendisinden sonra gelen hükümlerle kaldırdığına delalet eden hitabıdır.²⁰

Neshin gerçekleşebilmesi için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Bunlar, neshin hitab, yani emir veya nehiy ile vaki olması, mensuh hükmün şer‘i olup, bir zamanla kayıtlı olmaması ve nâsîh delilin mensuhtan zaman açısından önce olmamasıdır.²¹

Hadislerde neshin gerçekleştiği birden fazla yolla bilinmektedir: Hz. Peygamber’in tasrihi ile bir hükümde neshin gerçekleştiği belli olmakta, bir hususta kavli olarak Hz. Peygamber önceki amelin mensuh olduğunu belirtmektedir. Bir hususta neshin gerçekleşmesi sahabenin kavliyle de açığa çıkmaktadır. Sahabe neshi açıkça belirttiği gibi “İki uygulamanın sonuncusudur.” diyerek neshe işaret de etmiştir. Bir delilin mensuh olduğu ümmetin icmâsı ile de bilinmektedir. Son olarak nâsîh ile mensuhun

¹⁷ Detaylı bilgi ve örnekler için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 189-193.

¹⁸ Subhî es-Sâlih, *‘Ulûmu’l-Hadis ve Mustalahuhû* (Dimeşk: Matba‘atu Camiati Dimeşk, 1963), 111.

¹⁹ İsmail Lütfi Çakan, "Cem‘ ve Te‘lif", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/287.

²⁰ Ebû Bekir Muhammed bin Musa el-Hâzîmî, *el-‘İtibâr fi’n-Nâsîh ve’l Mensûh mine’l- Âsâr*, thk. Ahmet Tantâvî Cevherî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 122-123.

²¹ Hâzîmî, *‘İtibâr*, 124. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 209-210.

vürud tarihlerinin bilinmesiyle önce olanın mensuh; sonra gelenin ise nâsîh olduğuna hükmedilir.²²

1.6.4. Tercih

“رجح” kökünden tef’îl babının mastarı olan tercih, sözlükte meylettirmek, galip getirmek, yeğlemek, üstün tutmak anlamlarına gelmektedir.²³ Terim olarak tercih ise, kendisiyle amel edilme kuvvetinde olan iki muarız delilden birinin öne çıkmasıdır.²⁴ Bununla birlikte müreccihin ortaya çıkması hususunda müçtehide atıf yapılan tarifler de mevcuttur. Mesela “mütearız hadislerden bir tarafın ağır bastığının beyan edilmesi” tanımında olduğu gibi tercihteki ana gerekçeyi ortaya çıkarması hususunda müçtehidin rolüne vurgu yapılmaktadır.²⁵ Karinelerin açık veya müçtehide ihtiyaç duyulacak kapalılıkta olmasına bağlı olarak tanımların birbirlerini farklı hususlara göre tamamladığını söylemek mümkündür.

Tercih metodunun işletilmesi, muarız hadislerden birinin ihmalini, diğeriyle de amel etmeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla tercih sebeplerindeki karinelerin kendi aralarında bir hiyerarşiyi gerekli kılması akla gelmekte ise de bu karinelerin aralarında bir hiyerarşinin varlığından açıkça bahseden olmamıştır.²⁶

İki veya daha fazla olan birbirine muarız delillerin tercihindeki gerekçeler farklı rakamlarla ifade edilmiştir. Suyûtî, *Tedribu’r-râvi*’de yüzden fazla gerekçe sayarken,²⁷ İbn Hacer bu hususta tercih sebeplerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtir, hatta her hadis için hususi bir sebebin olabileceğini de ifade etmektedir.²⁸

²² Hâzîmî, *İtibâr*, 128-130. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 210-215. Hammâd, *Muhtelefu’l-Hadis*, 205-216. Yukarıda sayılanlara ek olarak bazı Hanefî âlimler neshi tespit yollarında başka yöntemlere de geliştirmiştir. bk. Elifnur Efe, *Hanefî Usûl Düşüncesinde Neshi Tespit Yolları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 27-76.

²³ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 218-219.

²⁴ Zağîr, *Te’arud*, 362.

²⁵ Ebubekir Yahya Abdussamed, *Te’arudu’l-Ahbâr ve’t-Tercih Beynehâ* (Kahire: Müessesetü’l-Alyâi, 1430/2010), 113-114.

²⁶ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 224-226.

²⁷ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tedribu’r-Râvi fî Şerhi Takrîri’n-Nevâvî* (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1438/2017), 782-787.

²⁸ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ‘alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, thk. Rabî‘a b. Hâdî Umeyr (Medine: ‘Îmâdetü’l-Bahsi’l-‘İlmî bi’l-Câmi‘ati’l-İslamiyye, 1984), 2/778.

BÖLÜM II

MUVATTA'IN İMAM MUHAMMED ŞEYBÂNÎ RİVAYETİ VE İHTİLÂFU'L-HADİSİN MAHİYETİ

2.1. Hicri II. Asırdaki Rivayet Metodu ve İmam Muhammed'in Konumu

Hicri ikinci asrın hadis eserlerine ve müelliflerin teliflerindeki yöntemlerine bakıldığında, müşterek bazı noktalardan bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda dönemin eserleri hadislerin kaynağı açısından incelendiğinde cami, muvatta, musannef gibi eserlerde merfû' hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktu haberlerin bulunduğu görülmektedir.²⁹ Aynı şekilde megazi gibi müstakil konulu çalışmalar da muhteva bakımından benzer özellikler taşımaktadır.³⁰ Örneğin Ma' mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi'* eseri merfû' ve mevkuf hadislerin yanı sıra maktu haberler de ihtiva etmektedir.³¹ Abdurrezzak'ın (ö. 211/826) *Musannef*'inde ise sahabe kavilleri merfû'lardan daha fazladır.³²

Ayrıca, hadis lafzının Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine hasredilmediği, bu terimin mevkuf ve maktu haberler için de kullanıldığı tespit edilmiştir.³³ Dolayısıyla hadis lafzının kullanımı ile eserlerdeki hadis çeşitliliğinin uyumu açıkça gözükmemektedir. Buradan anlaşılan odur ki, hadis teriminin kapsam olarak farklı malzemeleri ihtiva etmesi arızı bir durum değil, dönemin yerleşik anlayışıdır. Bu anlayışa götüren ve dildeki yansımalarına da neden olan gerekçenin ne olduğu

²⁹ Rif'at b. Fevzî Abdulmuttalib, *Tevsîkû's-Sünne fi'l-Karni's-Sâni el-Hicrî Üsesihi ve İtticâhâtihi* (Mısır: Mektebetü'l-Hancı bi Mısır, 1981), 66.

³⁰ Hamza Elbekri, "Menheciyyetü't-Tasnifi'l-Hadisî fi'l-Karni's-Sâlisi Mukâreneten bi'l-Karni's-Sâni el-İktisâru ale'l-Merfûâtu Nemûzecen", *İslam' da Medeniyet Bilimleri Tarihi*, ed. Recep Şentürk vd. (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021), 1/47-55.

³¹ Bünyamin Erul, "Hicri II. Asırdaki Rivayet Üslûbu (I)", *AÜİFD* XLIII/1 (2002), 35-37.

³² Elbekri, "Menheciyyetü't-Tasnifi'l-Hadisî fi'l-Karni's-Sâlisi Mukâreneten bi'l-Karni's-Sâni el-İktisâru ale'l-Merfûâtu Nemûzecen", 1/51.

³³ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Otto, 2017), 52-57.

sorusunun cevabı ise Ebu'z-Zinâd'ın (ö. 130/748) şu ifadesinde saklı olduğu düşünülmektedir: “Biz helal ve haramları yazıyorduk. İbn Şihâb ise her duyduğunu yazardı. Onlara ihtiyaç duyulduğunda anladım ki İbn Şihâb insanların en bilginidir.”³⁴ Bu ifadede merfû' haricindeki yazılan haberlere belli bir dönemde ihtiyacın olduğuna dikkat çekilmiştir.³⁵ Dolayısıyla dönemin ihtiyaçları ve gereklilikleri sebebiyle rivayet malzemesi çeşitlilik arz etmiş, hadis kavramı altında toplanmış, tabii sonuç olarak da eserlerde bu çeşitlilik yer bulmuştur.

Dönemin değerlendirmesini yapan Hamza Elbekri, hicri ikinci asırdaki eserlerin barındırdıkları üç hadis çeşidini, fakihlerin döneme hâkim olmasıyla ilişkilendirmektedir. Dönemin eser sahiplerine bakıldığında ya fakih ya da fakihlerin tedrisatından geçmiş oldukları veya fakihlerden bir şekilde etkilendikleri gözlemlenmektedir.³⁶ Yani kendisinden hüküm elde edilen her malzemenin hadis kapsamında incelendiği anlayışı döneme hâkim olduğu söylenebilir. Bu sürecin muhaddislerin hakimiyeti altında devam ettirilmesinde Şâfiî kilit bir rol oynamış, *Sünen* isimli eserinde o, neredeyse hiç mevkuf ve maktu hadis rivayetinde bulunmamıştır. Onun bu yaklaşımındaki temel düsturu, hadislerin sadece Hz. Peygamber'e hasredilmesiyle açıklanmıştır.³⁷ Dini zeminde sahabe veya tâbiî kavilleri değil Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinden oluşan bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır. Aynı şekilde Şâfiî'nin, ittisali hadisin sıhhati için gerekli görmesini sonraki dönemlerde temeli atılacak sıhhat anlayışının nüvelerini oluşturduğu söylenebilir. Hicri ikinci asrın son çeyreği ve hicri üçüncü asrın başlarında artık müsned tipi eserlerin varlığıyla da muhaddislerin devri başlamış gözükmektedir.³⁸

³⁴ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 5/332.

³⁵ Salih Şengezer, *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesinin Tarihsel Seyri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 27-28.

³⁶ Elbekri, “Menheciyyetü't-Tasnifi'l-Hadîsi fi'l-Karni's-Sâlisi Mukâreneten bi'l-Karni's-Sânî el-İktisâru ale'l-Merfûâtu Nemûzecen”, 1/59.

³⁷ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 107-108.

³⁸ Elbekri, “Menheciyyetü't-Tasnifi'l-Hadîsi fi'l-Karni's-Sâlisi Mukâreneten bi'l-Karni's-Sânî el-İktisâru ale'l-Merfûâtu Nemûzecen”, 1/75.

Hicri ikinci asırda mutat olan diğer bir özellik ise muttasıl hadislerin değeri ve kıymetinin yanında belağ, munkatı ve mürsel rivayetlerin de yaygın oluşudur.³⁹ Bu durum farklı âlimler tarafından muhtelif sebeplerle gerekçelendirilse de genel itibariyle o dönem için ittisalın hadisin sahihliği için şart koşulmamasıyla açıklanabilir.⁴⁰ Bu sebeple, zamanla ileride elde edilecek bir ilke ile yani sıhhatin ittisalle sağlandığı anlayışıyla, kendisinden önceki dönemin değerlendirilmesi yanıltıcı sonuçlara sebebiyet vermekle birlikte isnad sisteminin yerleşmediği bu sürecin yorumlanması anakronizme götürmektedir.⁴¹ Nitekim *Muvatta*'daki belağ sigasıyla nakledilen hadislerin sonraki zamanlarda muttasıl isnadlarının tespit edilmesi⁴² hicri ikinci asrın değerlendirilmesinde ön yargılı olmamak gerektiğini göstermektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında İmam Muhammed'in *Muvatta*'da delil sadedinde zikrettiği hadislerin bazılarının mürsel, munkatı ya da mudal olması ve zaman zaman belağ sigasıyla rivayet edilmesi eleştiri konusu olmaktan çıkmaktadır. Bu hadislerin tetkiki için yapılması gereken, delil niteliğinde zikredilen hadislerin temel hadis eserlerindeki mevcudiyetini sorgulamaktır. Çünkü hali hazırda bir meselede delil niteliğinde bir hadisin var olduğunun belirtilmesi veya onun ittisal şartı olmaksızın rivayeti, hadisin mevcudiyeti yönündeki müşahhas emarelerdir. Ancak *Muvatta*'da rivayet edilen munkatı, mürsel ve belağ türünden hadislerin İmam Muhammed nazarında makbul ve amel edilebilir kuvvette olduğunu da unutmamak gerekir.

Nihai olarak hicri ikinci asırda hadislerin değerlendirilmesiyle üçüncü asrın hadis anlayışı arasında fark oluşmuş, hadis usulü tekâmül ederek üçüncü asrın anlayışı üzerine bina edilmiştir. İkinci asırda ittisalın şart koşulmaması senede değer

³⁹ Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan, 2022), 117. Bünyamin Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslûbu (I)", 18.

⁴⁰ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Mehmet Özşenel, *Ebu Yûsuf'un Hadis Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 141-143. Nevzat Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2011), 218-219.

⁴¹ Nevzat Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", 218.

⁴² Abdülhay el- Leknevî, *et-Ta'liku'l Mümecced 'alâ Muvattai'l-İmam Muhammed*, thk. Takyiddin en-Nedvî (Dımeşk: Dâru'l Kalem, 2011/1432), 1/75.

verilmediği anlamına da gelmemiştir. Nitekim ittisal başka, hadisın senedli rivayeti ise başkadır.⁴³

Hicri ikinci asırdaki rivayet üslubunu anlayış ve inşafı kabul etmekle birlikte, yerleşik hadis usulünün kapsayıcı olması gerekliliği ve ikili anlayışın önüne geçilmesi açısından o dönemde amele konu edilen hadislerin tetkik sonrasında zayıf olduğu hükmüne varılması,⁴⁴ o hadisleri bugün için amelden düşürmeyi gerektirip gerektirmediği sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer bugün için o hadislerin amelden düşmesi söz konusu edilmiyorsa bu, aynı standarttaki tüm hadislerin de müşterek hükme tabi olmasını gerektirmektedir. Çünkü mantık cihetinden aynı nevinin içerisinde dahil olan hadisler tek bir yargıyla neticelenmelidir: Ya aynı kuvvette olan hadisler de amele konu edilmelidir ya da amel edilmeyen hadisler gibi Şeybânî tarafından amel edilen bazı zayıf hadisler de bugün amelden düşürülmelidir. Aksi halde yerleşik usulün zaafına ve yetersizliğine hükmedilmiş olunur.

Bu sorunun cevabı şu şekilde verilebilir: Bir hadisın sened açısından sahih olması her zaman onu metin açısından da sahih kılmaz, en azından böyle bir gerekliliği yoktur. Yine bir hadisın sened itibariyle zayıflığı, her zaman o hadisın metninin de zayıflığı anlamına gelmez. Buradaki temel düstur, güvenilir ravinin tüm rivayetlerinin makbul olmasına olan hüsnü zanla, zayıf ravinin tüm rivayetlerinin zayıf kabul edilmesine yönelik ihtiyatlı yaklaşımdır. Yoksa zayıf ravinin isabet, güvenilir ravinin ise hata etmesi imkân dahilindedir. Bu durumun en anlaşılır örneği şâz rivayette kendisini gösterir. Yerleşik usul açısından şâz rivayet, sika bir ravinin kendisinden daha güvenilir bir raviye veya belli bir çoğunluğa olan muhalefetidir.⁴⁵ Dikkat edilirse burada hadisler arası bir mukayese yapılmadan önce şâz rivayetin sahih bir senede sahip olduğu ve bu durumun metnin sıhhatine de dayanak olduğu görülecektir.⁴⁶ Fakat yapılan mukayese sonucu hadisın zayıflığına hükmedilir.

⁴³ Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 195-196.

⁴⁴ Leknevi, İmam Muhammed'in rivayet ettiği hadislerden bazılarının zayıf olduğundan hatta bunlardan zaafi şiddetli olanların mevcudiyetinden bahsetmiştir. Bu hadislerin başka varyantlarla desteklenerek zayıflığın herhangi bir probleme sebebiyet vermeyeceğine de ayrıca değinmiştir.

⁴⁵ Abdullah Aydın, "Şâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/385.

⁴⁶ Mustafa Sa'îd el-Hin – Bed'î Seyyid el-Lahhâm, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l- Hadis ve'l-İstılâh* (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2020), 73.

Bu bilgiler ışığında İmam Muhammed'in sened itibariyle göreceli olarak bazı zayıf hadislerle amel etmesi eleştirel bir konu olmaktan çıkmaktadır. Dönemin anlayışı sebebiyle belli ölçüde hadisin metnine odaklanması, hadisin sıhhati için farklı sebeplere dayanılması söz konusudur. Yine vurgulanmalıdır ki senedin sahilik açısından belli kural ve kaidelerle önem kazanması Şâfî ile başlamış, üzerinde ittifak edilmesi ise zamanla olmuştur. Ortak bir dilin olmadığı bir dönem için bazı âlimlerin kendisine has bir yöntem belirlemesi ise tabii bir durumdur.

Sonuç olarak İmam Muhammed'in amel ettiği hadislerin bugünün tetkikiyle zayıf kabul edilmesi o hadisleri amelden düşürücü etkide olmayabilir. Çünkü metnin sıhhatine farklı karinelerle ulaştığı, bunu ise yeterli gördüğü söylenebilir. Bu durum ise bugünden bakıldığında zayıf bir ravinin isabetli bir hadisi olarak yorumlanabilir.

2.2. *Muvatta* Nüshaları, Aralarındaki Farklılıklar ve Nedenleri

Muvatta, tasnifinden itibaren birçok ravi tarafından nakledilmiştir. Ravilerinin fazla olması nüshaların adetlerinde de belirli bir sayıda ittifak edilememesine sebebiyet vermiştir. *Muvatta* nüshaları hakkında bilgi veren her âlim mülaki olduğu nüsha sayısını belirtmiş, bu da farklı rakamların ifade edilmesiyle neticelenmiştir.⁴⁷ Nüsha sahiplerinin elli yedi, seksen sekiz ve yüz yedi olduğu ifade edilmiş,⁴⁸ nüsha sahibi olsun veya olmasın *Muvatta* ravilerinin sayılarında da bazı rakamlar belirtilmiştir. Bu hususta Nezîr Hamdân beldelere göre sıraladığı seksen altı isimden bahsetmektedir.⁴⁹ Netice itibariyle el yazmaları ve matbu olanlarla nüshaların yirmiyi geçmediği ifade edilmekle⁵⁰ birlikte günümüzde sekiz nüsha matbu haldedir.⁵¹

Kaynağı itibariyle merfû', mevkuf ve maktu; senedi açısından ise muttasıl, belağ, mürsel haberleri muhtevi *Muvatta*,⁵² muhtelif zamanlarda farklı şahıslar tarafından

⁴⁷ Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî, *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta Mâlik* (Dımeşk, Dâru'l Kalem, 2003), 1/99.

⁴⁸ Ebubekîr Sifil, *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2017), 60-75.

⁴⁹ Nezîr Hamdân, *el-Muvattaât li'l-İmam Mâlik* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 79-83.

⁵⁰ Hamdân, *Muvattaât*, 90.

⁵¹ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 83.

⁵² Smain Khaldi, *İmam Mâlik ve Muvatta Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 128-136.

elde edilmiştir. Var olan nüshaların birbirlerine nispeten farklılıklar ihtiva ettiği bilinmekle birlikte kimi farklılıkların kaynağı İmam Mâlik olup, kimi farklılıklar ise ravilerden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla nüshalar arasındaki farklılarda İmam Mâlik'in eserdeki tasarrufları kadar ilk nüsha sahiplerinin, kısmen de müstensih veya sonraki ravilerin etkisi bulunmaktadır.⁵³

2.2.1. İmam Mâlik'ten Kaynaklanan Farklılıkların Nedenleri

İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı tasnif ettikten sonra eserini gözden geçirmeye devam ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla eseri farklı zamanlarda alan ravilerin nüshalarında farklılıklar olması tabiidir.

Bu tasarrufların bazıları, bir kısım hadislerin bazı meclislerde rivayet edilip, bazılarında rivayet edilmemesi; kimi meclislerde hadislerin senedleri eksiksiz verilmişken kimilerinde de senedlerde ihtisara gidilmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Yine merfû' rivayetler haricindeki hadislerin zaman zaman mana ile rivayet edilmesi ve bazı bab başlıklarında takdim tehirdede bulunulmuş, eksiltme veya ziyadeye gidilmiş olması da İmam Mâlik tarafından yapılan editöryal değişiklikler olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴ Yapılan bu iradi redaksiyonların haricinde İmam Mâlik'in kişisel durumu ve ders ortamının da rivayetleri etkilediği ifade edilmiştir. Örneğin İmam Mâlik'in yorgunluğu veya zindeliğinin senedleri uzunca vermesi ya da ihtisara gitmesine sebebiyet verdiği kaydedilmiştir.⁵⁵

İmam Mâlik tarafından yapılan değişikliklerin, rivayetlerin azalması yönünde bir sonuç doğurduğu, kronolojik olarak *Muvatta'*ın hacminin küçüldüğü ifade edilmektedir. Yazıldığı ilk dönemde eserin on bin kadar rivayete muhtevi olduğuna dair haberler de mevcuttur.⁵⁶ Ancak nüshaların karşılaştırılması sonucu elde edilen

⁵³ Sifil, *Muvatta' Nüshaları*, 158-159. Kenan Oral, *Muvatta', Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 459.

⁵⁴ Sifil, *Muvatta' Nüshaları*, 117-119. Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020), 37.

⁵⁵ Sifil, *Muvatta' Nüshaları*, 113.

⁵⁶ Ebu'l Fazl İyâz b. Müsâ b. İyâz el-Yahsubî (Kâdı İyâz), *Tedribu'l Medârik ve Takribu'l-Mesâlik* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1998), 1/102.

veriler, bu haberlerin doğruyu yansıtmadığını göstermektedir.⁵⁷ Hatta en son alınan nüsha olarak kabul edilen Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile *Muvatta*'ın en eski rivayeti olarak görülen İbn Ziyâd nüshasının mevcut bölümleriyle mukayesesi neticesinde nüshalar arasında ciddi bir fark olmadığı ve en son nüshalardan kabul edilen Ebû Mus'âb ez-Zührî nüshasının önceki rivayetlere göre kronolojik olarak azalış göstermeyip, daha fazla hadisi ihtiva ettiği sonucuna da ulaşılmıştır.⁵⁸

Tüm bunlarla birlikte *Muvatta*'ı bulunduğu dönemin eseri olarak inceleyen Shoeler, o dönemde müellifin yazmış olduğu eserin, kesin hatlarla belirlenmediği, sürekli değişikliğe gidilerek farklı bir sunumla takdim edildiği görüşünü savunur. *Muvatta*, yazılı nüsha halinde olsa dahi İmam Mâlik ona son şeklini vermemiş üzerinde sürekli olarak redaksiyona gitmiştir.⁵⁹

Buna ek olarak Shoeler, nüsha farklılıklarını İmam Mâlik ve *Muvatta*'ya hasretmez. Ona göre raviler de eserler üzerinde redaksiyona gitmiş, bazı değişikliklere sebep olmuştur. Miladi 10. asra kadar ravilerin rivayet ettikleri malzemelerde ekleme veya çıkarma yapmış olduklarını savunan Shoeler, nüsha farklılıklarını dönemin eser anlayışıyla bağlantı kurarak açıklar. Bu anlayış sebebiyle ravi ve müellif kavramlarının o dönem için keskin bir ayrımının olmadığı da belirtilir.⁶⁰ Oral bu duruma şöyle açıklama getirmektedir:

İlk ravinin bir eser üzerindeki tasarrufları, eser ve müellif ile kurduğu ilişkiyle doğru orantılıdır. Zira aktardığı rivayetleri son halini almış tam bir eser olarak düşünen ravinin, esere daha fazla sadakat göstermesi beklenir. Hocasından tahammül ettiklerini tamamlanmış bir eser olarak değil de bir rivayet derlemesi olarak gören ve nakledeni de bir müelliften ziyade ravi olarak gören öğrenci ise eser üzerinde daha serbest hareket etmektedir...⁶¹

⁵⁷ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 207-212. Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları*, 31.

⁵⁸ Halit Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından *Muvatta* Nüshaları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25 (2011), 12.

⁵⁹ Groger Shoeler, "İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayet Sorunu", çev. Nimetullah Akın, *AÜİFD XLVIII/II*, (Ağustos 2007), 179-181.

⁶⁰ Shoeler, "Sözlü veya Yazılı Rivayet Sorunu", 187.

⁶¹ Oral, *Muvatta*, 475.

2.2.2. Nüsha Sahiplerinden Kaynaklanan Farklılıkların Nedenleri

Yukarıda değinildiği üzere ravilerin rivayet malzemesindeki serbest yaklaşımları nüshalar arası farklılıkların genel nedenine işaret etmektedir. Bu esnek yaklaşım, kimi ravilerde *Muvatta* dışı rivayet ve görüşlerin de nüshanın içerisine dahil edilmesiyle karşılık bulmuştur. Yine eserin tasnifinde, metin ve senedlerdeki bilinçli tasarruflar da bu kapsam altında değerlendirilebilir.⁶²

Gayri iradi olarak gerçekleşen bazı farklılıkların varlığından söz etmek de pek tabii mümkündür. Genel itibariyle bu hususta ravilerin anlayış, kavrayış ve hıfzetme kuvvetlerinin farklı olmasıyla bağlantı kurulmuş, nüsha sahiplerinin zikri geçen hususlardaki muhtelif özelliklerinin nüshalarda yansıma bulduğu ifade edilmiştir.⁶³ Buna ek olarak kimi ravilerin üç sene meclislerde bulunmasının ve *Muvatta*'ı semâ' yoluyla elde etmesinin, kimisinin kırk gün veya altı ay kadar süreyle halkalara dahil olmasının da nüsha farklılıklarına etki ettiği söylenmiştir.⁶⁴

Bu sebeplere ek olarak İmam Mâlik'in açıklamalarının yazılıp yazılmaması, yazıldığı taktirde ne kadarının ve nasıl yazıldığına da nüshalardaki farklılıklara neden olmuştur.⁶⁵ Aynı şekilde kasıtlı olmaksızın hatalı veya eksik rivayetler de nüshaların farklılaşmasında etken rol oynamıştır.⁶⁶ Örneğin nüshasında iki ravide şüpheye düşen İmam Muhammed, ravinin isminde karar kılamadığı için şüphesini “veya” anlamına gelen harfle belirtmiş, iki ravinin ismini de zikretmiştir.⁶⁷ İmam Muhammed'in bu tavrı, elde ettiği nüshayı nakletmedeki sadakatine ve sadece serbest olarak gördüğü alanlarda tasarruflarda bulunduğu delalet etmektedir. Eğer mutlak manada bir esneklikten bahsedilirse burada “veya” manasına delalet eden harfi ekleyip iki ravinin

⁶² Oral, *Muvatta*, 478-481.

⁶³ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 116. Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları*, 36.

⁶⁴ Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, “Mukaddime”, *Ehâdisu'l-Muvatta' ve't-tifâku'r-Ruvât 'an Mâlik ve'htilâfihüm Ziyâdeten ve Naksan*, mlf. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999), 4.

⁶⁵ Oral, *Muvatta*, 476-477. *el-Ümm*'den seçilerek İmam Şâfiî'nin İmam Malik'ten elde ettiği rivayetlerle İbn Bükeyr, Ebû Musab ez-Zühri ve Yahya b. Yahya el-Leysi nüshalarının mukayesesi neticesinde ortaya konan bazı farklılıklara dair örnekler için bk. Ahmed El Shamsy, “The Ur- *Muwatta* ' and Its Recensions”, *Islamic Law and Society*, 28 (2021), 362-364.

⁶⁶ Oral, *Muvatta*, 481-483.

⁶⁷ Mâlik b. Enes, *Kitabu'l Muvatta' Rivayetu Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Safvân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2020), 546 (Hadis No: 816).

ismini zikretmesinin de bir anlamı olmayacaktır. Bu hususa özenli yaklaşması, onun nüshasındaki tasarruflarında -dönemin olmasa da- şahsi olarak serbest bir alanın varlığı ve bazı müdahalelerin mümkün olduğu inancına yorulabilir. Netice olarak iradi veya gayri iradi olmak üzere raviler birbirlerinden farklı konularda nüshaların değişkenliğine etki etmişlerdir.

2.2.3. Nüshalarda Yapılan Bazı Tasarruflar

Nüsha farklılıkları, hadisin iki ana parçası olan sened ve metinde gerçekleşmiş, kimi zaman ise rivayetlerin tasnif ve başlıklandırmalarında da bu değişikliklere rastlanmıştır. Buradan anlaşılan odur ki, *Muvatta* rivayetini oluşturan her bir detay nüshalar arası farklılığın konusu olmuştur. Araştırmanın sınırlarını aşması sebebiyle farklılıklar genel itibariyle Şeybânî nüshası üzerinden konu edilecektir.

Tasnif açısından değerlendirildiğinde rivayet malzemesinin ana bölüm için kitab, onun altındaki tali konular için de bab başlıklarının altında toplandığı görülür. Nüshalar bu konu özelinde mukayese edildiğinde kitab isimlerinde ve sıralamalarında bazı farklar ortaya çıkmaktadır.⁶⁸ Bununla birlikte dikkat çeken başka bir husus ise diğer nüshalarda “kitab” ismiyle ana bölümler belirtilirken, Şeybânî nüshasında ana başlıklar çoğunlukla ya “bab” ya da “ebvab” adıyla verilmiştir. Mesela Leysî, Ka‘nebî, Süveyd, İbn Bükeyr ve Ebû Mus‘ab nüshasında oruç başlığı “kitâbü’s-sıyâm” olarak geçerken, Şeybânî nüshasında “ebvâbü’s-sıyâm” olarak yer bulmuştur.⁶⁹ Yine Şeybânî’yi bu konuda ayrıcalıklı kılan bir durum da onun nüshasında olup da diğer nüshalarda bulunmayan bölüm başlıklarıdır. Altı tane bölüm başlığı Şeybânî nüshasında mevcutken diğer nüshalarda mevcut değildir.⁷⁰

Ana başlıkların altındaki babların isimleri ve tertiplerinde ayrıca altındaki rivayetlerin dağılımında da *Muvatta* nüshalarını birbirinden ayıran örnekler mevcuttur. Örneğin zekât ana başlığının altında diğer nüshalarda olmayan bab başlıkları Şeybânî

⁶⁸ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, “Prof. Bashshar A. Ma‘rouf – The Muwatta’ of Mâlik ibn Anas: Variations Among its Recensions and their Rationale”, *Youtube* (27 Ekim 2019), 00:24:18-00:24:49.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bk. Oral, *Muvatta*, 191-194.

⁷⁰ Oral, *Muvatta*, 199.

nüshasında mevcuttur. Ayrıca diğer nüshalarda olup da Şeybânî nüshasının ihtiva etmediği bazı bab başlıklarından söz etmek de mümkündür.⁷¹ Keza başlıklar altında zikredilen rivayetlerin sıralaması da nüshalarda aynıyla karşımıza çıkmamaktadır. Mesela kimi nüshalarda başlığın hemen altında zikredilen hadis, bazılarında bölümün son rivayeti olarak verilmiştir.⁷²

Öte yandan nüshalar, muhtevi oldukları rivayet sayısında da birbirlerinden ayrılmaktadır.⁷³ En önemli sebeplerinden birisi rivayetlerden bazılarının kimi nüshalarda tekrür, kimisinde de teferrüd etmesi yani bir nüshada var olup diğerinde var olmamasıdır. Şeybânî nüshasında tekrür eden rivayet sayısı sadece ikiyken;⁷⁴ teferrüd ettiği hadisler on yedi tanedir.⁷⁵ Niyet ve Hz. Aişe'ye yapılan büyü hadisi teferrüd eden hadislerden olup, bu hadisler diğer nüshalarda mevcut değildir.⁷⁶

Aynı şekilde rivayetlerin nispetindeki farklılıklar da hadislerin çeşitleri hususunda belirtilen rakamların ihtilaf etmesine sebebiyet vermiştir. Kimisinde merfû' olarak zikredilen hadis, diğer bazı nüshalarda mevkuf olarak zikredilmiştir.⁷⁷

Hadislerin rivayet sigaları özelinde de nüshalarda bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Rivayet sigalarında en büyük farklılık Şeybânî nüshasında görülmüş, bazı nüshalarda “an'ane” kalıbıyla rivayet edilen hadisler ekseriyetle semâ'a delalet eden “ahberanâ” lafzıyla Şeybânî nüshasında rivayet edilmiştir.⁷⁸

Nüshaların mukayesesi neticesinde metinlerde de görülen farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkların kimisi manaya ve hükme tesir etmezken kimisi sadece manaya ya da hükme veyahut ikisine de tesir etmektedir.⁷⁹ Misal olarak, Leysî nüshasında “Cuma günü imam hutbe irad ederken arkadaşına “sus” dediğin zaman boş konuşmuş

⁷¹ Oral, *Muvatta*, 210.

⁷² Örnekler için bk. Oral, *Muvatta*, 229-235.

⁷³ Ma'rûf, “Prof. Bashshar A. Ma'rouf – The Muwatta' of Mâlik ibn Anas: Variations Among its Recensions and their Rationale”, 00:24:52-00:25:16.

⁷⁴ Oral, *Muvatta*, 236.

⁷⁵ Oral, *Muvatta*, 218.

⁷⁶ Hamdân, *Muvattaât*, 98.

⁷⁷ Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları*, 35.

⁷⁸ Oral, *Muvatta*, 419.

⁷⁹ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 142.

olursun.”⁸⁰ lafzıyla gelen hadis, Şeybânî nüshasında cuma günü olduğuna delalet eden lafızla geçmez.⁸¹ Ebû Mus‘ab ez-Zührî nüshasında ise “Eğer arkadaşına sus dersen boş konuşmuş olursun.” şeklinde rivayet edilmiştir.⁸² Görüldüğü üzere bu rivayette ne cuma günü ne de hutbeye has bir durum olduğuna dair bir lafız söz konusu edilmemiştir. Zührî nüshasında İmam Mâlik’e ait bir kavil zikredilerek hükmün cuma günü hutbe okunan zamana has olduğu belirtilmiş; hadisin kendi metninde bu iki husus yer almamıştır.⁸³

Farklılıklara konu olan meselelerin çoğunluğunda Şeybânî nüshası en az bir örnek ihtiva etmektedir. Ayrıca İmam Muhammed’in farklı hocalarından elde ettiği rivayetlerin ve şahsi bazı görüşlerinin kendi nüshasında bulunması ve diğer nüshalar İmam Mâlik’in kavillerini içerirken Şeybânî nüshasının İmam Mâlik’in sadece bir kavlini içermesi⁸⁴ onu diğer nüshalar arasında ayrıcalıklı kılmıştır. Bununla birlikte, İmam Mâlik’e katılmadığı bazı hususları nüshasında belirtmesi sebebiyle İbn Ziyâd da bu konuda Şeybânî ile benzerlik göstermiştir.⁸⁵

Tüm bunlardan anlaşılan odur ki, nüshaların barındırdıkları farklılık sebebiyle tek nüsha üzerinden İmam Mâlik’in görüşü veya hadisin metni ve senedinden neticeye varmak eksik veya hatalı olabilmektedir. Sağlıklı bir netice için araştırmaya konu olan şeyin birden fazla nüshanın karşılaştırılmasıyla elde edilmesi gerekir.

2.2.4. *Muvatta*’ın Şeybânî Rivayetinin Tarihlendirilmesi ve Tahammül Metodu

Şeybânî’yi bazı ravilerden ayıran, hatta mutlak olarak *Muvatta* denildiğinde akla ilk gelen ve muteber sayılan Leysî nüshasına karşı onu ayrıcalıklı kılan özelliklerden bir tanesi, *Muvatta* rivayetini tamamen semâ‘ yoluyla İmam Mâlik’ten almış olmasıdır.⁸⁶

⁸⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’ Rivayetü Yahya b. Yahya el-Leysî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf (Beirut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1997), 1/159.

⁸¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 204 (Hadis No: 230).

⁸² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’ Rivayetü Ebî Musab ez-Zührî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Mahmud Muhammed Halîl (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2013), 1/169.

⁸³ Detaylı bilgi için bk. Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 153-154.

⁸⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 261.

⁸⁵ Özkan, “Amele Delalet Eden Tabirler”, 18-19.

⁸⁶ Leknevî, *Ta’lik*, 1/129.

Şeybânî yaklaşık üç yıl boyunca Medine’de İmam Mâlik’ten 700 kadar rivayet elde etmiş⁸⁷ ve bu rivayetlerin ekserisinin *Muvatta* dahilindeki hadisler olduğu da iddia edilmiştir.⁸⁸

Kevserî, Şeybânî’nin *Muvatta*’ı İmam Mâlik’ten Mehdi iktidarının ilk yıllarında aldığını söylemiş,⁸⁹ Kenan Oral da bunun 158/774-161/777 yıllarına tekabül ettiğini belirtmiştir.⁹⁰ Bu tarihlendirmeyi sekiz yıl kadar geriye çekip Şeybânî’nin 150 yılından önce rivayeti elde ettiği kanaatinde olanlar da vardır.⁹¹ Motzki’nin bu çıkarımına göre Şeybânî nüshasının, erken dönem *Muvatta* rivayetleri arasında sayılmasına sebep olacağı da ifade edilmiştir.⁹² Fakat yapılan bu tarihlendirme zayıf gözükmektedir. Malum olduğu üzere İmam Muhammed Medine’ye gitmeden önce Ebu Hanife’ye talebelik etmiş, onun vefatı sonrasında Ebu Yusuf’un tedrisatından geçmiştir.⁹³ Şeybânî’nin hicri 150 yılında rivayeti elde etmesi Ebu Yusuf ve diğer ulemadan öğrenim gördüğü gerçeği ile çelişmektedir. Tarihi verilerin uyumu sebebiyle 158/774-161/777 yılları arasında *Muvatta* rivayetinin elde edilmesi ihtimali daha kuvvetli gözükmektedir.

Ebu Hanife’ye talebeliği sonrası Medine’de geçirdiği üç senelik süre zarfında Şeybânî, İmam Mâlik dışında hocalardan da istifade etmiştir.⁹⁴ Bu bilgiye istinaden Şeybânî’nin Medine’de geçirmiş olduğu sürecin, bir muhaddisin rıhle yolculuğu gibi değerlendirilmesi de mümkündür. Nitekim Şeybânî fıkıh hususunda ismi anılır olsa da onun en az İmam Mâlik kadar muhaddis olduğu da söylenmiştir.⁹⁵ Ehli- rey ile ehl-i hadisin tedrisatından geçen Şeybânî, Kûfe’ye döndüğünde bir muhaddis gibi

⁸⁷ Zehabi, *Siyer*, 9/135. (Leysi rivayetiyle kıyaslamada bulunan Leknevî, Leysi’nin bir sene Şeybânî’nin ise üç sene boyunca İmam Mâlik’in meclisinde yer almasını Şeybânî nüshasının üstün özelliklerinden biri olarak kaydeder. bk. Leknevî, *Ta’lik*, 1/129.)

⁸⁸ Muhammed ed-Desûkî, *el-İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve Eseruhû fi’l-Fıkhî’l-İslâmî* (Katar: Dâru’s-Sakâfe, 1987), 273.

⁸⁹ Muhammed Zâhid b. el-Hasen el-Kevserî, *Bülûğu’l-Emânî fi Sîreti’l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* (el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 1998), 10.

⁹⁰ Oral, *Muvatta*, 122.

⁹¹ Harald Motzki, “İbn Şihâb ez-Zührî’nin Fıkhı: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi”, çev. Fatma Kızıl, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2, (Ağustos 2005), 153.

⁹² Oral, *Muvatta*, 122.

⁹³ Aydın Taş, “Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/38.

⁹⁴ Mehmet Özşenel “Şeybânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/42-43.

⁹⁵ Sami Şahin, *Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî’nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 119.

Muvatta'yı nakletmiştir.⁹⁶ Nakledilen bu rivayet sırasında ise İmam Muhammed'in meclisinin diğer zamanlara nispetle daha fazla rağbet gördüğü de zikredilir.⁹⁷

2.2.5. Şeybânî Nüshasındaki Rivayet Yöntemi

Şeybânî'nin nüshasındaki rivayet yöntemine değinen birçok çalışma genellikle Leknevî'den yapılan alıntılama ile eserin belli başlı yöntemini ifade etmekle iktifa eder.⁹⁸ Leknevî'nin *Ta'lik*'de bahsettiği bu rivayet yöntemi şu şekildedir: İmam Muhammed *Muvatta* rivayetinde ilgili bab başlığını zikretmesinin akabinde İmam Mâlik'ten elde ettiği rivayetleri nakleder. Diğer nüshalarla paralellik arz eden bu sistemden sonra hadisin içeriğine dair açıklamalarda bulunur. Muvafakat veya muhalefet etmesinin ardından ilgili konuda mezhebi anlayışını ve özellikle Ebu Hanife'nin görüşünü zikreder. Hadisin içeriğine muhalif olması durumunda ise genellikle delil aldığı hadisleri rivayet eder.⁹⁹

Genel itibariyle Şeybânî rivayetinin diğerlerinden ayrılmasına sebep olarak belirtilen bu yöntemin bab başlığı altındaki her hadis için geçerli olmadığını vurgulamak gerekir. Çoğunluğu oluşturmasa da İmam Muhammed'in *Muvatta*'yı oluşturan hadislerin naklinden sonra birbirinden farklı yaklaşımları söz konusudur. Detaylı olarak inceleme sonrasında ulaşılan bu yöntemler şu şekilde özetlenebilir:

- i. İmam Muhammed kimi zaman İmam Mâlik'ten rivayet ettiği hadisin akabinde herhangi bir yorumda bulunmaksızın bir diğer başlık altındaki hadislerin rivayetine intikal etmiştir.¹⁰⁰
- ii. Bazen *Muvatta*'da zikri geçen iki muhtelif hükme râci hadislerden birini tercih edip, bu hususta herhangi ziyade delil zikretmemiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Desûkî, *eş-Şeybânî ve Eseruhû fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 82.

⁹⁷ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed ez-Zehebî, *Menâkibu Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebû'l-Vefâ' el-Afgânî (Lecnetü İhyâi'l-Me'arif en-Nu'mânî, ts.), 85.

⁹⁸ bk. Şahin, *Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 28. Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hukuk Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 64-65.

⁹⁹ Leknevî, *Ta'lik*, 1/142-143.

¹⁰⁰ Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 203-205, 474-475.

¹⁰¹ Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 214-215, 309.

- iii. Şeybânî, İmam Mâlik'ten elde ettiği hadise muvafıksa, çoğu kez şahsi ve mezhebi yaklaşımın da o meyanda olduğunu belirtmiştir. Bilhassa Ebu Hanife'nin ismini zikretmekten geri durmamıştır.¹⁰²
- iv. Eğer *Muvatta*'ın asıl hadislerinin içeriğine Şeybânî muhalifse, görüşünü, mezhebin ve Ebu Hanife'nin yaklaşımını belirterek delil niteliğinde merfû', mevkuf veya maktu hadisler zikretmiştir.¹⁰³ Bu hadisler muttasıl, belağ, muallak ve mürsel olmak üzere farklı şekillerde rivayet edilmiştir.
- v. İmam Muhammed zaman zaman asıl hadisin rivayetinin ardından hadiste açıkça beyan edilmeyen konuda fihhi açıklamalar yapmıştır. Mesela Ümmü Hakîm'in (ö. 14/635) Mekke'nin fethinde Müslüman olması sonrasında İkrime'yi (ö. 13/634) de İslam'a davet ettiği ve onun da kabul ettiğini konu edinen hadisi naklettikten sonra İmam Muhammed, fihhi bir yorum yapar. Buna göre Dâru'l-İslam'da kocası kafir olan kadının Müslüman olması durumunda koca İslam'a davet edilir. Reddetmesi halinde ise aralarında talak gerçekleşir ve talak İmam Muhammed tarafından bâin olarak tavsif edilir.¹⁰⁴ Oysa rivayet edilen hadiste İslam'ın reddedilmesi neticesindeki hükme dair bir malumat ve gerçekleşen talakın bâin olduğu hususunda bir bilgi yoktur.
- vi. Şeybânî nadiren de olsa İmam Mâlik'ten elde ettiği hadisin rivayetinden sonra muhalefetini belirtmesine rağmen herhangi bir delil nakletmemiştir.¹⁰⁵
- vii. Bazı zamanlarda bab başlığı altındaki hadislerin rivayetinden sonra konu bağlamında destek mahiyetinde ayet veya hadis zikretmiştir. Örneğin, Şeybânî İmam Mâlik'ten rivayet ettiği iki hadis zikreder. Bu hadisler muvacehesinde cünüp olarak fecri geçiren kimse oruca niyet edebilmektedir. Şeybânî bu hadislerin rivayetinden sonra Bakara 187. ayetin bu hükmü destekler nitelikte olduğunu ifade eder ve ayeti zikreder.¹⁰⁶ Görüldüğü üzere buradaki asıl hadise muvafık olmakla birlikte Şeybânî ayetten delil getirerek destekte bulunmuştur.
- viii. Şeybânî, İmam Mâlik'ten naklettiği bazı hadislerle İmam Mâlik'in amel etmediğini de ifade etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 205-206, 501.

¹⁰³ Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 112-117, 133-136.

¹⁰⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 403-404.

¹⁰⁵ Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 284, 316.

¹⁰⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 273-275.

¹⁰⁷ Örnek için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 231-232.

- ix. İmam Mâlik'in meclislerinde yapmış olduğu açıklamalar Şeybânî rivayetinde sadece bir hadisin altında zikredilmiştir.¹⁰⁸
- x. Şeybânî'nin, rivayetinde garîb kelimelerin açıklamasında bulunduğu da vakidir. Ancak kitabın hacmi göz önünde bulundurulduğunda bu özelliğin İmam Muhammed'in yerleşik metodu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda örnek teşkil eden hadiste tazminat söz konusu olmayan bazı hususlar zikredilmiştir. Hayvanın yaralaması sonucu tazminat gerekmediğini naklederken hayvan için 'acmâ' (عجماء), tazminat olmamasına dair ifade için ise *cübâr* (جبار) lafzı kullanılmıştır. İmam Muhammed rivayetin akabinde bu kelimelerin ne anlama geldiklerini açıklamıştır.¹⁰⁹

İmam Muhammed tarafından gerçekleştirilen bu tasarruflar, eserin sahibine nispetinde de muhtelif bazı görüşlerin varlığına sebep olmuştur. Yeni bir hüviyet kazanan *Muvatta* rivayeti kimileri tarafından Şeybânî ile anılır olmuş ve eser Şeybânî'ye nispet edilmiştir.¹¹⁰ Hatta İbn Nâsiruddîn, Şeybânî rivayetinin dokuz cüzden oluştuğu; adının ise "*Kitâbü ihtilâfi Muhammed b. Hasen ve Mâlik b. Enes*" olduğu iddiasında bulunmuştur.¹¹¹ Yine Leknevî'nin eserini "*et-T'alîku'l-mümecced 'alâ Muvattai İmam Muhammed*" olarak isimlendirmesinde olduğu gibi bazı Hanefî alimlerin rivayeti ravinin kendisine izafe etmesine dikkat çekilmiş, bu durum Şeybânî'nin esere katkısının ön planda tutulmasıyla izah edilmiştir.¹¹²

Bütün bunların yanı sıra, özellikle muhaddisler tarafından İmam Muhammed, nüshanın sadece ravisi olarak görülmüş,¹¹³ *Muvatta*'ın rivayetlerinin korunarak nakledilmesi gibi sebeplere binaen *Muvatta*, yeni bir eser hüviyetinde telakki edilmemiştir.¹¹⁴ Nitekim İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetindeki tasarruflarının eserin aslından ayrılabilir olma hususiyeti, İmam Mâlik'in rivayetlerinin İmam

¹⁰⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 261.

¹⁰⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 447-448.

¹¹⁰ Abdulfettah Ebû Gudde, "Mukaddime", *et-Ta'liku'l Mümecced 'alâ Muvattai'l-İmam Muhammed*, mlf. Abdulhay el-Leknevî (Dimeşk: Dâru'l Kalem, 2011), 1/26-27.

¹¹¹ Şemseddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebibekir (İbn Nâsiruddîn), *İthâfu's-Sâlik bi-Ruvâti'l-Muvatta 'ani'l-Muvatta*, thk. Ebû Yakûb (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006), 285-286.

¹¹² Oral, *Muvatta*, 122.

¹¹³ Muhammed b. 'Alevî el-Mâlikî el-Hasenî, *Envâru'l-Mesâlik ilâ-Rivâyeti Muvattai Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 140.

¹¹⁴ Muhammed b. 'Alevî el-Hasenî, *Envâru'l-Mesâlik*, 143.

Muhammed'in katkılarıyla tamamen karışmaması, rivayetin farklı bir amaç doğrultusunda kullanıldığına delalet etmekte ve eserin İmam Mâlik'e nispetini kuvvetlendirmektedir.¹¹⁵

Diğer taraftan eserin türüne dair yapılan çeşitli yorumlar da bulunmaktadır. *Muvatta'*ın Şeybânî rivayeti hadis rivayetlerinin bir derlemesi olmaktan çok Iraklıların reyî ile Hicazlıların rivayetlerinin mezcedilerek yeni bir içeriğe kavuşması sebebiyle iki ekolün mukayesesi özelinde değerlendirilmiştir.¹¹⁶ Hatta ehl-i rey ve ehl-i hadisin fihhi konulardaki yaklaşımlarının tek eserde toplanması sebebiyle mukayeseli İslam hukuku eserlerinin en erken nüvesi olarak da görülmüştür.¹¹⁷

Şeybânî rivayetinin mukayeseli fikhın örneklerinden sayılması, eserin bazı hususiyetlerinin gözden kaçırıldığını gösterir. İlk olarak, İmam Mâlik'in bazı hadisleri rivayet etse dahi amele konu etmemiş olması¹¹⁸ bu çıkarımı zayıflatır. Azınlığı oluştursa da amele konu olmayan hadislerin *Muvatta'*da bulunduğu bir gerçektir. Yine diğer nüshalarda farklı oranlarda bulunmakla birlikte Şeybânî rivayetinin İmam Mâlik'in kavillerini haiz olmaması da tam anlamıyla mukayeseli fikh kitabı olmasına engel görülebilir. Bir başka sebep ise İmam Mâlik'in zamanla eserinde yapmış olduğu tasarruflar sonucu kitabından bazı rivayetleri eksiltmiş olmasıdır. Bu eksiltmelerden bazılarının Şeybânî rivayetine yansımamış olması o rivayetle İmam Mâlik'in amel ettiği vehmine sebep olarak, yanlış bir çıkarımda bulunmaya yol açabilir. Nihai olarak ehl-i rey'in ilgili konulardaki görüşleri belli olsa da İmam Mâlik'in görüşleri daha muğlak bırakılmıştır. Bu sebeple iki ekolün mukayesesi açısından bir fikir oluştursa da tam anlamıyla örneklik teşkil eden bir eser niteliğinde olmadığı görülecektir.¹¹⁹

¹¹⁵ Şeybânî rivayetinin *Muvatta'*ın bir nüshası ve asıl müellifin Mâlik olduğu konusunda bir değerlendirme için bk. Muhammed Abdurreşîd Nu'mânî, "Kitâbü'l-Âsâr Mukaddimesi", çev. Mehmet Özşenel, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1996), 250-251.

¹¹⁶ Ebû Gudde, "Mukaddime", 1/30. Kevserî, "Mukaddime", 5. Hamdân, *Muvattaât*, 96.

¹¹⁷ Konunun detayları için bk. Oral, *Muvatta'*, 122-124.

¹¹⁸ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tezyînü'l-Memâlik bi-Menâkibi'l-İmâm Mâlik*, thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî (Dârü'r-Reşâdî'l-Hadisiyye, 2010.), 97.

¹¹⁹ Özşenel, *Muvatta'*ın Şeybânî rivayetini mukayeseli fikh kitabı olarak değil, mukayeseli hadis eseri olarak değerlendirdiğini kaydetmektedir.

Şeybânî nüshası içerik bakımından farklı bir gözle değerlendirildiği takdirde onun ihtilâfu'l-hadis kapsamında görülebilecek erken dönem eserlerinden sayılması da mümkündür. Bu düşünceyi zayıflatan tek engel ise İmam Muhammed'in ihtilaf gördüğü her hususta delil niteliğindeki rivayeti zikretmeyişidir. Fakat genel olarak delilini zikretmesi veya delilin varlığına işarette bulunması yukarıdaki çıkarımı güçlendirici bir etkidir. Dolayısıyla eksiklerinin olduğunu kabul etmekle birlikte *Muvatta*'ın Şeybânî rivayetinin ihtilâfu'l-hadis konusunun ilk örneklerinden olarak zikredilmesi veya bu husustaki özelliğine atıfta bulunulması mümkündür.

2.3. İhtilâfu'l-Hadisın Mahiyeti

Giriş kısmında belirtildiği üzere ihtilâfu'l-hadis, hadislerin tearuzu sonucunda amel etme hususuna dayanan dirayet ilminin alt başlıklarındandır. Bu meselenin dini bir vechesi olmakla birlikte Arap dili ve edebiyatıyla ilgili bir yönü de bulunmaktadır. Tearuz eden hadislerdeki ihtilafın çözümünde mecaz, kinaye gibi dil özellikleri söz konusu olabilmektedir.

2.4. İhtilâfu'l-Hadiste Tearuzun Şartları

Hadisler arasında bir ihtilafın varlığından söz edilebilmesi için tearuz eden hadislerin bazı şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartların başında ihtilaf ettiği düşünülen hadislerin sahilik bakımından denk olması gelmektedir. Dolayısıyla mesela zayıf bir hadisin sahil bir hadise muarız olması söz konusu değildir.¹²⁰

Kimi kaynaklarda bu şart, hadisin *sabitliği* olarak ifade edilse¹²¹ de bu kavramdan delilin amel edilebilirlik kuvvetine sahil olmasının kast edildiğini bizzat tearuz eden hadislerin çözümünden anlamak mümkündür. Nitekim Tahâvî'nin çözüme kavuşturduğu bazı örneklerde iki hadisten birinin sahil olması tercih sebebi olarak

¹²⁰ Hafnâvî, *Te'arud*, 349. Zağîr, *Te'arud*, 139-140. Sübutta, delalette ve delillerin adedinde olmak üzere denkliği üç kısımda inceleyenler de vardır. İlk ikisini usulcülerin çoğunluğu şart koşarken sayı bakımından eşitliği Şâfîi gerekli görmüştür. Detaylı bilgi için bk. Abdullah Aziz el-Berzencî, *et-Te'arud ve't-Tercih Beyne'l-Edilleti's-Şer'iyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1/156-157.

¹²¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfîi, *İhtilâfu'l-Hadis*, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 216.

vurgulanmıştır.¹²² Hadisler tercih aşamasına gelmiş ve değerlendirmede birinin sahihliği öne çıkmışsa bu durum hadislerin öncesinde tearuza konu edilmiş olduğu anlamına gelir. Çünkü tearuz olmadan tercih olması mümkün değildir. Dolayısıyla tearuz şartları arasında zikredilen sübût konusu, hadis usulündeki ya sahih ya da hasen manasına delalet eder. Burada hasen ligayrihinin de aranan şartı taşıyıp taşımadığının akıllara soru olarak gelmesi muhtemeldir. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* eserinde hasen ligayrihinin tearuz şartını barındırması hususunda bir örneğe yer vermiştir. O, zayıf bir hadisin başka bir hadisle kuvvet kazanarak hasen (ligayrihi) derecesine çıkması sonucunda tearuz ettiği başka bir hadisle arasını uzlaştırarak çözümünü sağlamıştır.¹²³ Sonuç olarak, tearuz ettiği düşünülen hadislerin ihtilâfu'l-hadise konu olması için sahih, hasen veya en azından hasen ligayrihi seviyesinde bulunması gerekmektedir.

İhtilâfu'l-hadiste aranan diğer bir şart, mütearız hadislerin muhteva itibariyle konu, zaman ve mekân birliğine ve hüküm açısından zıtlığa sahip olmasıdır.¹²⁴ Farklı zaman, mekân ve konu özelinde gerçekleşen ihtilaf asıl itibariyle hadisler arasında tearuzun olmadığına delalet eder. Fakat İbnü'l Hümâm (ö. 861/1457) gibi bazı alimler zikri geçen bu üç hususta birlik şartının koşulmaması gerektiğini savunur.¹²⁵ Çünkü tearuz, hakiki olmayıp zahiren varlığı söz konusudur ve bunun sebepleri de hadislerin doğru anlaşılıp nakledilmemesi¹²⁶ örneğinde olduğu gibi arızîdir. Dolayısıyla İbnü'l Hümâm tarafından tearuz eden delillerin mekân, zaman ve konu birlikteliği şart koşulmamıştır. Buradaki itirazı, tercihin öncelendiği sistem için makul karşılamak mümkündür. Nitekim kuvvetli bir karine ile biri tercih edilip diğeri amelden düşürülecektir. Birliği şart koşanların yaklaşımlarını ise uzlaştırma yönteminin (cem') öncelendiği sisteme uygun olduğu söylenebilir.

Berzenci'nin eserinde zikrettiği şartların sayısı yukarıdakileri de kapsayıcı şekilde dokuza ulaşmaktadır.¹²⁷ Konunun ayrıntıları için ilgili kaynaklara bakılabilir.

¹²² Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet -Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l Âşâr*, thk. Latîf er-Rahman el-Kasimî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2021), 4/359.

¹²³ Fethullah Yılmaz, *Fethu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 35.

¹²⁴ Zağîr, *Te'arûd*, 141.

¹²⁵ Kemaleddin İbnü'l Hümâm, *et-Takrîr ve't-Tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 3/3.

¹²⁶ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 127-139.

¹²⁷ Berzencî, *Te'arûd*, 244-255.

2.5. İhtilâfu'l-Hadiste Çözüm Yolları

Birbiriyle tearuz halindeki hadislerin çözüm yollarında cem´, nesh, tercih ve tevakkuf kullanılmış, bunların öncelik sıralaması muhaddis ve Hanefiler ayrımıyla farklılık göstermiştir. Hanefilerin neshi önceleyip, sırasıyla tercih, cem´ ve tevakkuf metotlarını kullandıkları ifade edilmiş, yapılan bazı araştırmalarla da klasik dönemde bazı Hanefî âlimlerin bu sıralamayı takip ettiği teyit edilmiştir.¹²⁸ Muhaddisler ise muaraza eden hadislerle ameli önceleyerek cem´i ilk sırada, ardından neshi, mümkün olmaması halinde tercihi tevakkuftan önce son seçenek olarak değerlendirmişlerdir. Muhaddis ve Hanefiler olarak taksim etmenin erken olduğu hicri ikinci asırda Şâfiî ve Şeybânî'nin çözüm yollarındaki yaklaşımları ise bu hususta önemli bir yer arz etmektedir.

2.5.1. İhtilâfu'l-Hadiste Şâfiî'nin Değerlendirmesi

Delillerdeki ihtilafın hakiki değil zahiri olduğunda çoğu fakih ve muhaddisin ittifak etmesiyle¹²⁹ birlikte, hicri ikinci asrın sonlarına doğru bazı eserlerde zahiri tearuzun çözümlerine mesai harcanmıştır.¹³⁰ Şâfiî'nin *İhtilâfu'l-hadis*'i bu konunun müstakil olarak işlendiği ilk kaynak olarak görülür.¹³¹ Şâfiî, ihtilafı hadislerin çözüm yollarında cem´, nesh ve tercih yöntemlerini kullanmış ve tevakkufa başvurmamıştır.¹³² Bu çözüm yollarında Şâfiî'nin takip ettiği hiyerarşinin ise cem´in ilk sırada işletilmesi, ardından neshe başvurulması, mümkün olmaması halinde tercihe gidilmesi olduğu

¹²⁸ Detaylı bilgi ve örnekler için bk. Ayşegül Toprak Şahin, *Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlünde Mu'arız Haberler Anlayışı ve Furû'daki Yansımaları* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 115-123.

¹²⁹ Berzencî, *Te'arûd*, 41-42. Mehmet Selim Aslan, *İslam Hukuk Metodolojisinde Delillerin Te'aruzu ve Tercih Kaideleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 8.

¹³⁰ Zağîr, *Te'arûd*, 28.

¹³¹ Süyûtî, *Tedrib*, 779. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaf*, 43. Bayram Kanarya, *İmam Şâfiî'nin "İhtilâfu'l-Hadis" İsmi Eserinin Hadis İlmindeki Yeri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 45-46.

¹³² Musa Eşit, *İmâm eş-Şâfiî'nin Hadis Usûlünün Gelişimine Katkısı ve Erken Usûl Eserlerine Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 142.

ifade edilmiştir.¹³³ Şâfiî'nin bir mezhep kurucusu¹³⁴ olarak, ihtilâfu'l-hadiste sonraki zamanlarda muhaddislerin sistemi¹³⁵ diye anılacak yöntemi esas alması önemli bir husustur. Dolayısıyla muhaddislerin kullanmış olduğu sistemin kurucusunun Şâfiî olduğu söylenebilir. Hadis uleması açısından bakıldığında da muhaddislerin fakih olan Şâfiî'nin sistemini benimsemesi, onların fakihlerden ve fıkihtan tam anlamıyla keskin bir çizgiyle ayrı olmadıklarına delalet edebilir. Şâfiî'nin muhaddis-fakih kimliğine sahip olması da burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir etkidir.

Ayrıca belirtmelidir ki, yukarıda belirtilen cem', nesh ve tercih sıralaması hadislerin aslına uygun olarak görülmüş ve muhaddislerin yanı sıra, bilinenin aksine Hanefîlerin de pratikteki çözümlerinin bu minvalde olduğu iddia edilmiştir.¹³⁶

2.5.2. İhtilâfu'l-Hadiste Hanefîlerin Değerlendirmesi ve Şeybânî ile İlişkisi

Yukarıda değinildiği gibi ihtilâfu'l-hadis literatürü hicri ikinci asırda Şâfiî ile başlamış, o, çözüm yollarındaki hiyerarşide muhaddislerin yönteminin kurucusu olmuştur. Bu husus, aynı asrın diğer bir âlimi olan Şeybânî'nin, Hanefîlerin benimsedikleri çözüm yollarındaki hiyerarşinin kurucusu olup olmadığı sorusunu da beraberinde getirmektedir. Hanefî mezhebinin çözüm sisteminde benimsedikleri sıralama, neshin öncelenmesiyle çözüme gidilmesi; mümkün olmaması halinde deliller arası tercihte bulunulmasıdır. Eğer tercih için kuvvetli bir karine söz konusu olmazsa cem' ile çözüm sağlanmaktadır.¹³⁷ Teorik olarak belirtilen bu sistemin, genel Hanefî ekolünün pratikteki karşılığıyla paralellik arz etmediği iddiasının yanı sıra, hususi olarak Tahâvî

¹³³ Kanarya, *İmam Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinin Hadis İlmindeki Yeri*, 81-145. İshak Emin Aktepe, "İmam Şafî'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, IV/2 (2006), 56. Aydın, "Muhtelifü'l-Hadîs", 76. (Bazı araştırmalarda Şâfiî'nin neshi son sırada değerlendirdiği de ifade edilmektedir. bk. Ramazan Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şafî'nin Rolü* (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 335).

¹³⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/5-99.

¹³⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 284-286. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 180.

¹³⁶ eş-Şerîf Hâtim el-Avnî, "Menâzilu Halli İşkâli't-Tearuđ beyne'n-Nusûsi's-Şer'iyeye Beyne'l-Cumhûr ve'l-Hanefiyye", *dr-alawni.com* (Erişim 18 Şubat 2020). Bu görüşe karşı yazılan değerlendirme makalesinde Enes Sermînî, iddianın nesh açısından doğru olmadığını, fakat cem'in neshe öncelendiği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Muhammed Enes Sermînî, "Raf' u't-Te'arudü Beyne'n-Nusûsi bi'l-Cem'i ve't-Tercihî, Beyne Ehli'l-Hadis ve Ehli'r-Ra'y Dirâse Te'sîliyye Nakdiyye", *Darulfunun İlahiyat*, 31/1 (Haziran 2020), 77-98.

¹³⁷ Hafnâvî, *Te'arud*, 72. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 180.

gibi bazı âlimler örneğinde bu sıralamanın takip edilmediği belirtilmiştir.¹³⁸ Hususi yönelimlere sahip âlimler hariçte bırakıldığında, Hanefî ekolünün hiyerarşik yaklaşımı nesh, tercih, cem‘ ve tevakkuf şeklinde olmuştur. Bu sıralamanın kaynağının Şeybânî olup olmadığına bakıldığında farklı bir tabloyla karşılaşılmaktadır. *Muvatta* rivayeti özelinde Şeybânî’nin yoğunluklu olarak tercihi kullanmış olması, ardından cem‘ ve neshi çok daha az işletmesiyle ortaya farklı bir sıralama çıkmaktadır.¹³⁹ Bu durum da Hanefilerin görüşlerini revize ettiği, usûl sistemi içerisinde Şeybânî’nin ihtilâfu’l-hadiste takip ettiği hiyerarşiyi geliştirerek yeni bir sıralamayı gündeme getirdikleri anlamına gelebilir.

2.5.3. Tercihin Cem‘e Öncelenmesinin Değerlendirilmesi

Şeybânî’nin öncülük ettiği ve Hanefilerin benimsemiş oldukları sıralamada tercih seçeneği cem‘e öncelenmektedir. Bu sebepten ötürü tercihin cem‘e öncelenmesinde Şeybânî ile klasik dönem Hanefî âlimleri arasında bir ittifak olduğu söylenebilir. Bu durum da tercihe cem‘den önce başvurularındaki sebebin ne olduğuna dair bir soru oluşturmaktadır.

Birçok âlim, hadisin asıl amacının kendisiyle amel edilmesi olduğunu söyleyerek muhaddislerin benimsediği gibi cem‘in öncelenmesinin zaruretine değinir.¹⁴⁰ Böylelikle hadisler, terk ve ihmal edilmeden değerlendirilmiş ve amele konu edilmiş olacaktır.

Hadisi delil niteliğinde gören her Müslüman için ilk bakışta bu düşünce makul bir yaklaşım tarzı olarak görülebilir. Fakat tercihin cem‘e öncelenmesi hususunda değinilmelidir ki; muhaddislerin delilleri kategorize etmesiyle Hanefilerin kategorize etme tarzı birbirlerinden farklılık arz eder. Hanefilerin delilleri sınıflandırma yöntemi sebebiyle, amel edilebilir kuvvetteki hadisler kendi içerisinde öncelik sonralık kazanarak birbirlerine üstünlük sağlayabilmektedir. Dolayısıyla burada kendiliğinden

¹³⁸ Şuayip Seven “Tahâvî’nin *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*’ında İhtilâflı Rivayetleri Çözüm Yöntemi”, *Eskiyeni* 43, (Mart 2021), 27-54.

¹³⁹ Bu husus tezin ana konusunu oluşturan 3. bölümde detaylandırılmıştır.

¹⁴⁰ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar*, 180-181. Yavuz Köktaş, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 21.

gerçekleşen bir tercihten bahsetmek mümkündür. Örneğin *meşhur* olarak gelen bir haberin *ahad* olana üstünlüğü sebebiyle aralarında hiyerarşik bir fark oluşur, bu durum da tercihe kapı aralar. Muhaddisler ise delilleri kabaca zayıf veya sahih olarak ayırdığından dolayı tearuza konu olan sabit (amel edilebilir kuvvetteki) hadislerin arasında öncelik sonralık kendiliğinden meydana gelmez. Nihai olarak tercihin ilk seçenek olması nasıl ki Hanefiler için metodik bir çıkarımsa, muhaddislerin cem‘i incelemesi de kendi sistemlerinin bir gereği olarak görülebilir.¹⁴¹

Nitekim cem‘in öncelenmesi mezhepsel bağlılık sebebiyle veya tercihe gitmemekte ısrarcı davranışların sonucunda zorlama tevile¹⁴² sebep olabilmektedir.¹⁴³ Dolayısıyla cem‘ teorik olarak tearuz eden hadislerin korunmasına vesile olurken zaman zaman pratikte hadislerin ikisinden de şüphe etmeye kapı aralayabilir. Örneğin rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir adamı ensardan bir kadına gönderir. Kadından, marangoz kölesinin Hz. Peygamber için halka hitap ettiğinde kullanacağı ahşaptan bir basamak yapmasını ister. Köle de ona üç basamaklı bir minber yapar.¹⁴⁴ Muhtelif rivayetlerde minberi yapan kişi farklı isimlerle anılır.¹⁴⁵ Medine’de sadece bir marangozun bulunduğu rivayet sebebiyle hadisler görünürde tearuz etmiştir. Bir marangozun bu kadar çok isminin olmasının ihtimalini uzak gördüğünü belirten İbn Hacer, yapılan minberin bir marangoz gözetiminde ve birden fazla kişinin de yardımıyla yapıldığı yorumunda bulunarak hadisleri cem‘ etmiştir.¹⁴⁶

Örnekte görüldüğü gibi rivayetlerde minberin yardımlaşarak yapıldığına dair bir karineye rastlanmaksızın ihtimaller dahilinde olan bir yorumla cem‘ yaklaşımı benimsenmiştir. Halbuki bu yoruma sevk eden bir delil bulunsaydı cem‘den yana

¹⁴¹ Enes Sermînî, “Raf‘u’t-Te‘aruđi Beyne’n-Nusûsi bi’l-Cem‘i ve’t-Tercihi, Beyne Ehli’l-Hadis ve Ehli’r-Ra’y Dirâsetu Te’silfiyye Nakdiyye”, 82-85.

¹⁴² Tevilin, cem‘ konusu altında değerlendirilmesine rağmen bazı müellifler onu müstakil olarak başlıklandırarak incelemiştir. Lütfi Zağır, tevilin ehemmiyetine binaen böyle bir sınıflandırmaya gittiğini belirtir. Daha fazla bilgi için bk. Zağır, *Te‘aruğ*, 337-347.

¹⁴³ Abdussamed, *Te‘arudu’l-Ahbâr*, 62-65.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2019), “Cuma”, 26, “Salât”, 64.

¹⁴⁵ İbn Hacer, rivayetlerle gelen tüm isimleri mahreçleriyle birlikte zikretmiştir. Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Şahîh el-Buhârî*, thk. ‘Alî ‘Abdilaziz eş-Şibl (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), 2/512.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 2/512-513.

yapılan tercihi daha kuvvetli hale getirmesi söz konusu olurdu. Yine bu yaklaşım cem' yönteminin geniş bir yelpazeye sahip esnek bir yapı olduğunu göstermektedir.

Lütfi Zağîr ise müteahhir ulemaya nispetle Şâfiî ve Beyhakî (ö. 458/1066) gibi mütekaddim âlimlerin -cem' i önceleseler de- cem' den ziyade tercihi sayıca daha fazla kullanmış olduklarına vurgu yapar.¹⁴⁷ Bu ifadeden hareketle, muhaddislerin ve Şâfiî'nin cem' i öncelemesi hususunda sistemleri aynı olsa da pratik örnekler üzerindeki yaklaşımlarının farklı olduğu ortaya çıkar. Örneğin Şâfiî, Hz. Peygamber'in ihramlı iken Hz. Meymune (ö. 51/671) ile evlendiğine dair gelen rivayeti değil de evlendiğinde ihramsız oluşuna vurgu yapan rivayeti tercih ederken,¹⁴⁸ İbn Hacer nehyin umumi olup ihramlı yapılan nikahı ise Hz. Peygamber'in hususiyetlerinden görerek rivayetleri cem' eder.¹⁴⁹ Örnekte gözüktüğü gibi cem' in herhangi bir sınırının olmaması, bazı âlimlerin cem' i gerçekleştirmekte daha ısrarcı olmaları -tevakkufu saymadığımızda- Şeybânî ve Hanefilerin cem' i en son seçenek olarak görmelerinin bir sebebi olabilir.

¹⁴⁷ Zağîr, *Te'aruf*, 364-365.

¹⁴⁸ Muhammed bin İdris Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rif' at Fevzî Abdulmuttalib (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 10/193-194.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/207-208.

BÖLÜM III

İMAM MUHAMMED'İN MUVATTA RİVAYETİ'NDE TAKİP ETTİĞİ İHTİLÂFU'L-HADİS YÖNTEMİ

İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayeti, asıl itibariyle ihtilâflı hadislerin konu edilip çözüme kavuşturulduğu hususi çalışmalardan olmasa da ihtilâfu'l-hadis bağlamında örnekler ihtiva eden eserler arasında zikredilmeye değerdir. Diğer taraftan İmam Muhammed'in kimi zaman amel etmediği hadisin nedenine dair yorumda bulunmayışı ve zaman zaman asıl hadise karşılık amel ettiği delili zikretmeyişi eserin doğrudan ihtilâfu'l-hadis kitabı olmadığını gösteren sebeplerden sayılabilir. Bu iki durum sebebiyle İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetinin kısmi olarak ihtilâfu'l hadis konusuna hizmet eden bir eser niteliğinde görülüp değerlendirilmesi mümkündür.

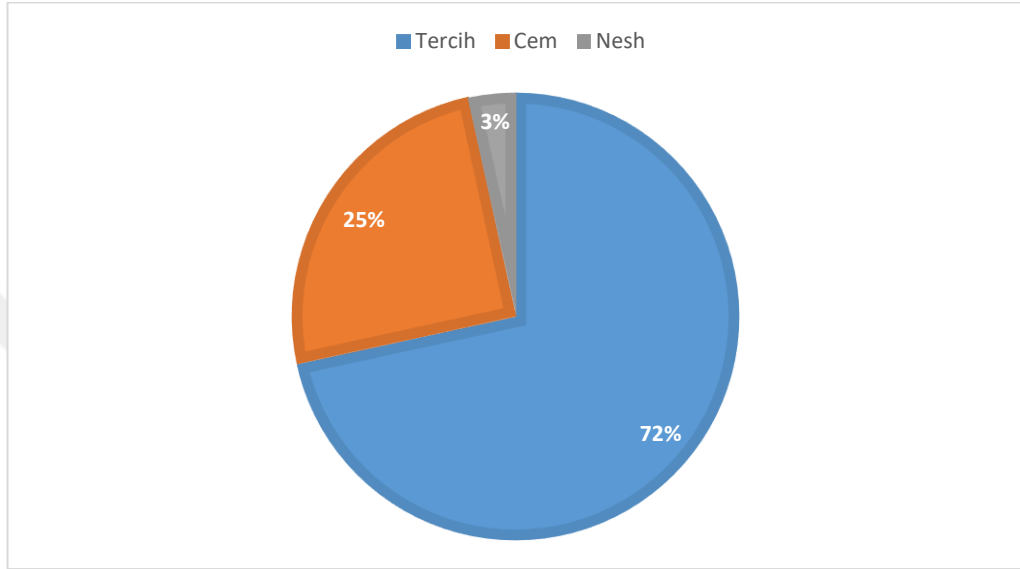
3.1. Şeybânî'nin *Muvatta* Rivayetindeki İhtilâfu'l-Hadis Yöntemi

Şeybânî, *Muvatta* rivayetinde 88 konu hakkında gelen rivayetleri (eser) ihtilâfu'l-hadis kapsamında değerlendirmeye tabi tutmuştur.¹⁵⁰ O, ihtilâflı hadislerin arasında kimi zaman tercih yöntemini kullanmış; kimi zaman aralarını bularak cem'e baş vurmuş; zaman zaman da neshi tercih etmiştir.

İhtilâfın çözümü hususunda klasik Hanefî yaklaşımın neshe birinci sırada yer vermesi, İmam Muhammed tarafından da ekseriyetle neshten yana bir yaklaşımı öncelediği

¹⁵⁰ Buradaki değerlendirme doğrudan İmam Mâlik'e yönelik olmayıp rivayetin kendisinedir. Çünkü *Muvatta*'da aynı konu hakkında İmam Mâlik rivayetiyle birbirine aykırı gözüken hadislerin nakledildiği de vakidir. İmam Mâlik de bu durumlarda zaman zaman biriyle ameli terk edip diğerinden yana ihtiyarda bulunmuştur. Mesela müdebber kölenin satışı hakkında Hz. Aişe'den rivayet ettiği hadisle ameli tercih etmeyip, rivayet ettiği maktu haberle amel etmiştir. bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 564-565 (Hadis No: 841). Aynı şekilde Medine ehlinin ameline uygun olmaması gibi sebeplerden dolayı İmam Mâlik'in *Muvatta*'da zikredip amel etmediği hadisler de mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Eymen Recep, *İmam Mâlik'in Muvatta Adlı Eserine Aldığı Fakat Amel Etmediği Hadislerle İlgili Usulî* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 19-87. Her iki durumda da İmam Mâlik kendi rivayetiyle amel etmemiş olduğundan Şeybânî'nin ihtilâfı rivayet özelinde sınırlı kalmıştır.

beklentisini oluştursa da tercih metodunu diğerlerine nazaran çok daha fazla kullanmıştır. Hatta nesh yönelimi yok denecek kadar az sayıdadır. 88 meselenin 63'ünde tercih seçeneğinde bulunurken, cem'i 22 defa, neshi ise yalnızca 3 konudaki ihtilafli hadislerin çözümünde kullanmıştır. Belirtilen rakamların yüzdeler karşılığı aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Grafik 3.1. Şeybânî'nin İhtilafli Hadislerdeki Çözüm Yöntemi

Tercihin bu kadar yoğun kullanılıp nesh yönteminin çok az olmasının üç sebebi olabilir: İlki, İmam Muhammed'in kendisine has bir sıralamaya sahip oluşu; bir diğeri, nesh yöntemini öncelemiş olsa da neshe delalet eden hadislerin tarihi verilerinin İmam Muhammed tarafından bilinmiyor oluşu; sonuncusu ise, neshin tarihi verilerle bilinirliğini neshi tercih etmede etken olarak görmüyor oluşu ve neshe ictihadle karar vermeyişidir. Üstelik sonuncu ihtimal neshi dolaylı olarak son seçenekte değerlendirdiğine delalet eder. Bu ihtimaller, İmam Muhammed, Şâfiî ve Tahâvî'nin aynı konulardaki yönelimlerinin mukayesesi ile vuzuha kavuşacak ve İmam Muhammed'in ihtilâfu'l-hadiste takip ettiği hiyerarşi açığa çıkacaktır.

3.1.1. Şeybânî, Şâfiî ve Tahâvî'nin Aynı Konulardaki Çözüm Yöntemleri

Bu mukayesenin temel amacı; İmam Muhammed'in *Muvatta*'daki yönelimlerinin mezhebin ihtilâfu'l-hadis hiyerarşisindeki sıralamaya uygunluğunu ve bu

hierarchydeki sıralamada bir önceki seçenektan bir sonrakine geçişin zorunlu olup olmadığını test etmektir. Yani bir meselede İmam Muhammed tercih seçeneğini kullanıp neshi işletmemişse, burada diğer alimin yaklaşımı durumu netleştirecektir: İmam Muhammed ya nesh ihtimallerinin hiç olmamasından tercihe geçmiştir ki bu durumda Tahâvî'nin de aynı yaklaşımı sergilemesi beklenir. Ya da Tahâvî'nin farklı yaklaşım göstermesi sonucu İmam Muhammed imkânı olması halinde tercihi özellikle öncelmiştir.

Eğer mezhepsel olarak belirtilen sistem uygulanmışsa yapılan mukayesede Hanefî olan Tahâvî'den, İmam Muhammed ile benzerlik göstermesi; cem' yönteminin öncelendiği sistemin temsilcisi Şâfiî ile de karşılaştırıldığında daha farklı bir sonuç elde edilmesi beklenir. Karşılaştırma hususunda Şâfiî'nin tercih edilmesinde İmam Muhammed ile aynı asırda yaşamış olması, Şâfiî'nin ihtilâfu'l-hadiste farklı bir yöntemi benimsemesi ve İmam Muhammed'e öğrencilik etmesi etken olmuştur. Aynı şekilde Tahâvî'nin ihtilâfu'l-hadis özelinde iki eserinin olması ve Hanefî mezhebine mensubiyeti onun da bu konudaki ehemmiyetini gösterir.

Bu mukayese, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ı ile *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı; Şâfiî'nin ise *el-Ümm*¹⁵¹ ve ayrı olarak incelenen *İhtilâfu'l-hadîs* eserleriyle sınırlı tutulmuştur. Bu sebeple *Muvatta*'da zikri geçen hadislerin hepsi veya daha genel bağlamda o hadislerin bağlı olduğu tüm konular bu eserlerde yer edinmemiş olduğundan müşterek hadisler özelinde mukayese yapılmıştır. Dolayısıyla yapılan detaylı araştırma sonucu, *Muvatta*'da zikri geçip, İmam Muhammed'in itiraz ettiği hadislerden 42 konuya Tahâvî, 53 konuya ise Şâfiî eserlerinde yer verip görüş belirtmiştir.

3.1.1.1. Şeybânî, Şâfiî Karşılaştırması

Şâfiî'nin 53 husustaki yönelimi İmam Muhammed'in yöntemine fazlasıyla benzemektedir. 47 konuda birbirlerine muvafık olurken 6 konuda farklı çözüm

¹⁵¹ Asıl itibarıyla ihtilâfî hadislerin çözüme kavuşturulduğu bir eser olmaması sebebiyle bazı konularda muhalif delillerin zikri geçmez hatta bazılarında Şâfiî ihtilâfının varlığına değinmez. O nedenle Şâfiî'nin çözüm yollarındaki yaklaşımları satır aralarında zikredilen bilgilerden hareketle tespiti çalışılmıştır.

yöntemini benimsemişlerdir.¹⁵² İmam Muhammed'in tercihi yoğun olarak kullandığı hatırlanırsa Şâfiî'nin benzerliğinin tercih seçeneğinde yoğunlaştığı kendini gösterir.

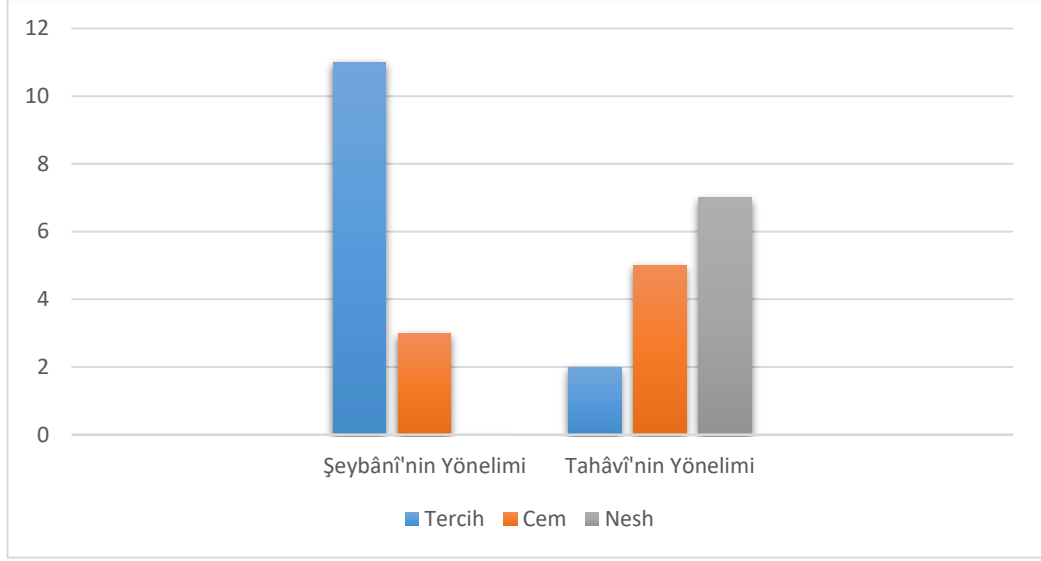
Buradan hareketle iki âlimin de ihtilaflı hadisleri değerlendirmede hemen hemen aynı sonuçlara vardıkları söylenebilir. Fakat öncesinden de ifade edildiği gibi Şâfiî gibi mütekaddim alimler, cem'i önceleseler de hiyerarşideki geçişleri daha sık kullanmış, cem'i gerçekleştirmek için gereğinden fazla ısrarcı olmamıştır. Herhangi bir nesh karinesinin olmaması tercihi de fazlaca kullanmış olmasına sebebiyet vermiştir. İmam Muhammed'in de tercihi ilk sırada değerlendirmiş olması iki âlimi aynı sonuçta birleştirmiştir. Dolayısıyla aynı sonuçta buluşmaları ihtilâfu'l-hadiste aynı yöntemi takip ettikleri anlamına gelmemektedir.

3.1.1.2. Şeybânî, Tahâvî Karşılaştırması

Asıl itibariyle ihtilaflı hadisleri konu edip, çözüme kavuşturma niyetiyle eserlerini kaleme aldığı için Tahâvî'nin yaklaşımlarını açıkça görmek mümkündür. *Şerhu müşkili'l-âsâr* ve *Şerhu meâni'l-âsâr*'da yöntem farklılıkları olsa da kabaca, ikisinde de ihtilaflı hadislerin zikredildiği ve mezhepsel tercihlerin belirtildiği akabinde ise Tahâvî'nin kendi görüşünü yansıttığı söylenebilir.

42 konunun esas alınmasıyla yapılan bu mukayesede Tahâvî'nin ihtilaflı hadislere İmam Muhammed ile birebir aynı çözüm sistemiyle cevap vermediği ortaya çıkmıştır. O, İmam Muhammed'e 28 konuda muvafakat gösterirken, 14'inde farklı bir yöntemi benimsemiştir. Bu çözüm yollarındaki 14 muhtelif yaklaşım grafikteki gibidir:

¹⁵² Buradaki aynılık bir hadisten çıkarılan hükümde değil hadisi değerlendirirken kullandıkları yöntemdedir. Nitekim çözüm sisteminde aynı yaklaşımları benimsedikleri hadislerde birbirlerinin aksi hükme vardıkları vakidir.

Grafik 3.2. İhtilaf Ettikleri Çözümlemelerde Şeybânî ve Tahâvî'nin Yönelimleri

Grafikten de anlaşıldığı üzere, birbirlerinden farklı düşündükleri 14 hadiste İmam Muhammed neshi tercih etmezken 7'sinde Tahâvî çözümü nesh yönteminde bulmuştur. Yine İmam Muhammed 11 defa tercihi benimsemişken Tahâvî yalnızca 2 konu için tercihe başvurmuş, 5'inde cem'i kullanırken, İmam Muhammed 3 husus için cem' yöntemiyle ihtilafı gidermiştir. Burada İmam Muhammed'in diğer hadislerdeki yönteminde olduğu gibi tercihten yana gösterdiği meyil dikkat çeker. Yine Tahâvî tarafından nesh ile çözüme kavuşturulan hadislerde İmam Muhammed'in neshe başvurmaması da önemlidir. Bu farkların ciddi bir çıkarımda bulunmaya kâfi olmadığı açık olsa da neshteki farklı eğilimler muhtelif iki yöntemin bulunduğu işaret olarak yorumlanabilir.

İmam Muhammed'in tercihle çözüme kavuşturup, Tahâvî'nin nesh ile ihtilafı giderdiği örneklerden biri cenaze namazının mescitte kılınması hususundadır. Aşağıda ilgili bölümde zikredileceği üzere İmam Muhammed bu konuda tercihte bulunarak cenazenin mescitte kılınmayacağı hadisiyle amel etmiştir. Tahâvî ise bu konuda ihtilaflı hadislerin bazılarını zikretmiş ve ihtilafın, delillerin öncelik ve sonralığını bilmek kaydıyla neshle giderileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte kendisi hadislerin değerlendirmesini yaparak cenaze namazının mescitte kılındığına dair gelen rivayetlerin mensuh olduğu görüşünü kaydetmiştir.¹⁵³

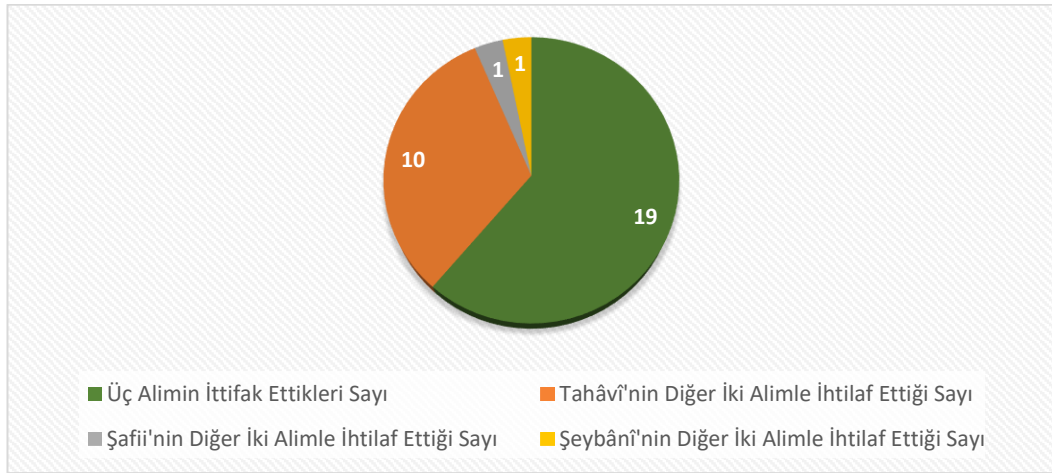
¹⁵³ bk. Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l Âsâr*, 4/73-76.

Neshten yana yaklaşım gösterdiği diğer hadislerde de Tahâvî, neshi rivayet edilen bir delile dayandırmamış, ihtilafı hadisleri karşılıklı değerlendirerek neshin tercihinde bulunmuştur.¹⁵⁴ Böyle bir imkânın olması hatta tarihi verilerin kullanılarak nesh tercihinde bulunma ihtimalinin varlığına rağmen İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetinde benzer bir yaklaşımda bulunmaması dikkat çekicidir. Bu durumdan anlaşıldığı üzere İmam Muhammed, nesh hususunda herhangi bir rivayet gelmediği taktirde hadisin mensuh olduğuna içtihat ederek karar vermemiş, tercih ya da cem' ile ihtilafı çözüme kavuşturmuştur, denilebilir.

3.1.1.3. İmam Muhammed, Şâfiî ve Tahâvî Karşılaştırması

Tahâvî'nin Şâfiî'ye nispetle İmam Muhammed'in yönteminden daha uzak olması üçünün ittifak ettiği hususlardaki sonucun da aynı neticeye ulaştırıp ulaştırmayacağı düşüncesini doğurmuştur. Dolayısıyla üçünün ortak olarak aynı konudaki yaklaşımları varılan sonucu daha kuvvetli hale getirecektir.

İmam Muhammed, Tahâvî ve Şâfiî'nin ortak olarak çözümünde bulunduğu konu sayısı 31 olup, 19 meselede aynı yöntemle ihtilafı gidermişlerdir. Geriye kalan 12 konuda ise en az birinin diğer ikisine muhalefeti söz konusudur. Buradaki yönelimler aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Grafik 3.3. Ortak Konularda Üç Alimin Yönelimi

¹⁵⁴ Örnekler için bk. Tahâvî, *Şerhu Me'ani'l Âsâr*, 1/345-365, 1/456-471, 2/264-274, 3/365-371, 6/1-10, 7/409-419.

3.1.1.4. Değerlendirme

Müstakil olarak Şeybânî'nin bir diğer alimle yapılan mukayesesinde de hepsinin birlikte olduğu karşılaştırmada da İmam Muhammed'in Şâfî ile benzerlikleri daha fazladır. Bu araştırmanın sonucunda, Tahâvî'nin kendisine has bir yönelimi olması iddiasını da göz önünde bulundurarak İmam Muhammed'e nispetle Tahâvî'nin daha fazla mezhebi çizgiye sadık kaldığı çıkarımı yapılabilmektedir. Dolayısıyla İmam Muhammed'in kendisine has bir sisteminin olduğu hem *Muvatta*'daki yönteminden hem de yapılan mukayesenin teyidiyle ortaya çıkmıştır. Hanefî mezhebinin sırasıyla nesh, tercih, cem' yönteminin pratikte İmam Muhammed tarafından benimsenmediği, en azından *Muvatta* rivayetinde tercihin öne alınıp neshin son ihtimal olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer sorusu İmam Muhammed tarafından ekseriyetle kullanılan tercih yönteminin sebeplerine dair olup, cevaplarına aşağıda örnekleriyle yer verilmiştir:

3.1.2. Tercih Yöntemi

Bir rivayet diğeriyle tetkike tutulup terazinin iki kefesine konulduğunda hiçbir zaman birbirlerine denk görülemez. Çünkü bir ravinin kimliğinden ilmi yetkinliğine; hadislerin elde edilme ve sonrasındaki eda süreçlerinden hadisın muhtevasına ve ravinin bu muhtevayla ilişkisine kadar bir rivayet diğerdinden elbette bir noktada farklılaşır. Dolayısıyla görüntü olarak her hadis bir rivayettir, fakat hepsi kendi içerisinde biriciktir.

Hadis rivayetlerinin bu biricik oluşları tearuz söz konusu olduğunda daha da belirginleşir, hatta o nüans kendisini göstermede eksik kalırsa deliller hakkında değerlendirme yapacak âlim, farklılığı bulmak için gayret sarf eder. Bir diğesine nispetle görece üstünlük olarak yorumlanacak bu faktörler ise bir taraftaki hadislerle amel etmede kuvvet sağlamış olur. Tercih sebepleri olarak anılan bu unsurlar hem ravi

özelinde hem metnin kendisinde hem de rivayetin haricinde olmak üzere birden farklı veçheye sahiptir.¹⁵⁵

Muvatta rivayeti özelinde İmam Muhammed tarafından tearuzun giderilmesinde ekseriyetle tercihin kullanılması, bu sistemdeki nedenlerin ne olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu sebeplerden bazılarında İmam Muhammed işarette bulunmuş hatta sarîh bir şekilde ifade etmiş olsa da yaptığı kimi tercihlerde sebebe dair atıfta bulunmamıştır. O nedenle tercih sebebi hususunda sükût edilen hadislerin bazılarında karineler doğrultusunda uygun görülen etken nedene karar verilmiştir. Bazılarında ise İmam Muhammed'in *el-Hücce 'alâ ehli 'l-Medîne* adlı eserinden destek alınmıştır. Böylece ihtilaf eden her hadis belli bir başlık altında toplanmıştır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki zaman zaman bir hadiste birden fazla tercih sebebi birleştiğinden dolayı en açık olan karine dikkate alınmış, uyumlu başlık altında zikredilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla aynı delillerin farklı bir sebepten ötürü tercih edilebilmesi de ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte tercihe götüren sebep ne olursa olsun mütearız hadislerden biri amele konu edilmiş, tercih edilmeyen hadis ise amelden düşmüş yani terk edilmiş olacaktır.¹⁵⁶

Diğer taraftan, aşağıda zikredilecek sebepler her hadis özelinde hususidir. Bir hadisteki gerekçe diğeri için de geçerli değildir. Fakat bununla birlikte, müstakil olarak değerlendirilen hadisler özelinde belirtilen tercih sebeplerinin yanı sıra her hadisi kapsayan genel bir gerekçeden de bahsetmek mümkündür: İmam Muhammed rivayet ettiği hadisten sonra tercihini belirtmekte ve eğer Ebu Hanife de aynı görüşe sahipse akabindeki ifadelerinde buna işaret etmektedir. Çoğu zaman Ebu Hanife yanında fukahanın çoğunluğunun aynı görüşte olduğunu da belirtmektedir.¹⁵⁷ İmam Muhammed'in Kûfe ekolüne olan mensubiyeti ve Ebu Hanife'nin öğrencisi olmasının, yaptığı tercihlerde ekolün benimsemiş olduğu düşünceye karşı pozitif yönde bir eğilime sebebiyet verdiği söylenebilir. İmam Muhammed bu yaklaşımı *Muvatta* rivayetindeki çoğu hadiste gösterir. Hatta o, sadece ihtilaf eden hadisler özelinde değil,

¹⁵⁵ Zağîr, *Te'arud*, 369-386.

¹⁵⁶ Süyûtî, *Tedrib*, 779. Berzencî, *Te'arud*, 121-142.

¹⁵⁷ Bazı örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 140-141, 150, 177-178, 276-277, 324-325, 346, 473-474, 501.

İmam Mâlik'ten naklettiği çoğu hadisin içeriğine Ebu Hanife ve Kûfe fukahası muvafık olsa da bu yaklaşımı sergiler.

Hadislerle amel etmede bir âlimin mensup olduğu ekolden tevarüs ettiği ilmi birikimin ve görüşlerin ciddi bir tercih sebebi olması muhtemeldir. Tercih hususunda hiçbir karinenin olmaması durumunda bile bir âlimin hocasının düşüncesi, seçeneklerden birinin daha tercih edilebilir olmasına sebep teşkil edebilir.¹⁵⁸ Bununla birlikte her delil özelinde hususi nedenlerin de varlığı ihtimal dahilinde olduğu için araştırmaya değer görülmüştür. İmam Muhammed'in tercihlerinde etken olduğu düşünülen hususi sebepler şu şekildedir:

3.1.2.1. Hadisin Kaynağı Bakımından Yapılan Tercihler

İhtilafı hadislerin çözümünde hadisin kaynağı dikkate alınarak yapılan tercih sayısı 17'dir.

3.1.2.1.1. Merfû' Hadisin Mevkufa Tercihi

Mütearız hadisler arasında Hz. Peygamber'e nispet edilenlerin sahabeye nispet edilenlere kıyasla tercihi evladır.¹⁵⁹ İmam Muhammed de *Muvatta* rivayetinde İmam Mâlik'ten naklettiği mevkuf hadisin içeriğine uygun amel etmeyip, farklı yöndeki tercihinin mesnet olarak merfû' hadisin varlığına ya atıfta bulunmuştur ya da bizzat ilgili konunun altında merfû' hadisi rivayet etmiştir. Bu husustaki bazı örnekler şu şekildedir:

“Abdullah b. Amr şöyle rivayet etmiştir: Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Veda Haccı'nda (Minâ'da) durdu. İnsanlar kendisine sormaya başladılar. Bir adam: Ben bilemedim de cemreyi taşlamadan önce kurbanımı kestim, dedi. Resûlüllah: 'Cemreyi taşı, zararı yok.' buyurdu. Başka biri geldi: Ben bilemedim de kurban kesmeden önce tıraş oldum, dedi. Allah'ın Elçisi ona da: 'Kurbanını kes, zararı yok.' buyurdu. Hâsılı o gün kendisine bir şey sorulup da 'Yapın, zararı yok!' demekten başka bir şey söylediğini görmedim.”¹⁶⁰

¹⁵⁸ Mutlak olarak geçerli olmamasını İmam Muhammed'in Ebu Hanife'ye olan itirazlarından da anlamak gerekir. Örnekler için bk. Muhammed Hüsnü Çiftçi, “İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebu Hanife'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/14 (2019), 598-613.

¹⁵⁹ Hâzimi, *İtibâr*, 144-145. Süyûtî, *Tedrib*, 785.

¹⁶⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 346 (Hadis No: 500).

İmam Mâlik bu hadisin naklinin akabinde İbn Abbas'tan (ö. 68/687) hac ibadetlerinden bir şeyi unutan (veya terk eden)¹⁶¹ kişinin dem cezasına çarptırıldığını ifade eden mevkuf bir hadis rivayet eder.¹⁶² Görüldüğü üzere İmam Mâlik tarafından birbirlerine muhalif hüküm ihtiva eden iki hadis nakledilmiştir. Bu iki hadisin rivayeti sonrasında İmam Muhammed, herhangi bir ziyade rivayette bulunmaksızın Hz. Peygamber'den gelen hadisi aldıklarını söyleyerek merfû' hadisi tercih eder.¹⁶³

Başka bir örnekte İmam Muhammed, İmam Mâlik'ten aldığı mevkuf bir rivayeti nakleder. Bu rivayete göre Hz. Ali (ö. 40/661), Usayfir denilen devesini 20 deve mukabilinde vadeli şekilde satmıştır.¹⁶⁴ Beraberinde, İbn Ömer'in (ö. 73/693) teminatında bulunup, sahibine Rebeze'de teslim edeceği dört deve mukabilinde bir yük devesini satın aldığına dair rivayeti nakleder.¹⁶⁵ Bu iki mevkuf hadisin akabinde İmam Muhammed Hz. Ali'den bu durumun aksine bir haberin geldiğini zikrederek, mevsul şekilde Hz. Ali'den vadeli hayvan satışının yasaklandığı rivayetini nakleder. Hemen sonrasında ise belağ sigasıyla Hz. Peygamber'in de bu husustaki nehyini rivayet eder.¹⁶⁶

Gelen merfû' haberle amel ettiğini söyleyen İmam Muhammed'in iki tavrı dikkat çekmektedir: İlki, nehiy içerikli merfû' habere sahip olmasına rağmen İmam Mâlik'ten gelen mevkuf habere öncelikle mevkuf ile karşılık vermesidir. Tek başına kâfi gelse dahi merfû' haberin naklinde acele etmeden mevkufun denginde bir hadis zikretmiştir. İkincisi ise, Hz. Ali'den iki farklı tarikle elde ettiği hadislerin ihtilaflı olmasına dikkat çektikten sonra hiçbir yorumda bulunmayışıdır.¹⁶⁷ İmam Muhammed'in bu duruma itibar etmediği akla gelen bir ihtimal olsa da eserdeki yönteminin tartışma ortamı oluşturmaya uygun olmadığı farkında olmak gerekir.

¹⁶¹ Hadisin ravilerinden olan Eyüp es-Sahtiyânî burada kelimenin unutmak veya terk etmek olduğu hususunda şüpheye düştüğünü ifade etmiştir.

¹⁶² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 347 (Hadis No: 501).

¹⁶³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 347.

¹⁶⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 533-534 (Hadis No: 799).

¹⁶⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 534 (Hadis No: 800).

¹⁶⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 534.

¹⁶⁷ Leknevi, Hz. Ali'den iki ihtilaflı hadisin rivayet edildiği gibi İbn Ömer'den de aynı hususta iki muhalif hadisin olduğunu belirtir. Akabinde İbn Hacer'in, hayvanın vadeli satışını caiz görmekle birlikte tenzihen mekruh olduğu görüşünü aktarır ve iki farklı yaklaşımı cem' ettiğine dikkat çeker. Leknevî, *Ta'lik*, 3/266.

Bu örnekteki tercih sebebi merfû'un mevkufa üstünlüğü olması iken farklı açılardan da değerlendirilmesi mümkündür. İmam Mâlik'ten gelen hadislerin fiili olup İmam Muhammed'in kavli hadisleri zikretmesi de bir tercih kriteridir.¹⁶⁸ Yine nehiy ile ibahanın bir konuda birleşmeleri durumunda, nehiy içerikli hadisin alınması yönündeki görüşler sebebiyle İmam Muhammed'in diğer tariklerle elde ettiği hadisler tercihe daha layık gözükmektedir.¹⁶⁹

Örnek teşkil eden başka bir rivayet ise vitir namazı ile alakalıdır. Vitrin kaç rekât olduğuna dair gelen farklı rivayetlerden doğan muhalif yaklaşımların¹⁷⁰ haricinde selam ile bölünüp bölünmemesi de ihtilafa konu olmuştur. İbn Ömer'in vitir namazının ilk iki rekatiyle son bir rekatin selam ile ayırdığı hatta bu arada bazı ihtiyaçlarının giderilmesini istediği rivayet edilir.¹⁷¹ İmam Mâlik'ten elde ettiği bu rivayeti naklettikten sonra İmam Muhammed, Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652?) ve İbn Abbas'ın kavillerini aldığı ifade eder. Bu haberler muvacehesinde vitir namazı akşam namazına benzetilir, selam ile bölünmez. İmam Muhammed görüşüne destek olarak sekiz rivayet zikreder ve bunların sonuncusu Hz. Aişe'den (ö. 58/678) gelen merfû', muttasıl hadistir. Asıl itibariyle sadece merfû' hadisin zikriyle deliller arası kuvvette dengenin değişmesi mümkünken İmam Muhammed destek olarak mevkuf hadisleri de rivayet etmiştir.¹⁷² Hatta burada merfû' hadise atıfta bulunmadan iki sahabenin kavlini aldığı ifade etmesi dikkat çekicidir.

Görüldüğü üzere İmam Muhammed mevkuf haberlerin içeriği doğrultusunda amel etmezken bunun temel sebebi amel ettiği hadislerin merfû' oluşlarıdır. Burada zikredilmeyen on iki ihtilafı hadisin de tercihteki ana sebebi aynıdır.¹⁷³

¹⁶⁸ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/153.

¹⁶⁹ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/158. Süyûtî, *Tedrib*, 786.

¹⁷⁰ Sami Erdem, "Vitir Namazının Hükümüne Dair Tartışmalar ve Abdulganî en-Nâblusî'nin Keşfü's-Sitr an Farziyyeti'l-Vitr Adlı Risalesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (Şubat 2012), 11-12.

¹⁷¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 217 (Hadis No: 258).

¹⁷² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 217-219.

¹⁷³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 145-146, 206-207 (İmam Muhammed hadislerine işarette bulunmasa da savunduğu görüşe delil olan merfû' hadislerle şerhte değinilmiştir. bk. Leknevî, *Ta'lik*, 1/613.), 214-215 (Buradaki karineye *el-Hucce*'den ulaşılmıştır. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Hicce 'alâ-Ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan Keylânî (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 2006), 1/190-193), 260-261, 300-301, 304-306, 309-310, 342-343, 370-371, 417-418 (İmam Muhammed'in konu özelinde asarın varlığına değindiği hadisler Leknevî'nin şerhinde zikredilmiştir. Bk. Leknevî, *Ta'lik*, 2/613.), 441-442, 561-562.

Ayrıca ifade edilmelidir ki, İmam Mâlik kanalıyla nakledilen mevkuf hadislerin merfû' senedlerinin olduğu pek tabii söylenebilir. Fakat bunların İmam Muhammed tarafından biliniyor oluşu muğlaktır. Biliniyor olsa dahi merfû' hadisler arasındaki ihtilafın çözüm yollarından birine konu olması söz konusudur. Bunların araştırılıp açıklığa kavuşturulması ise bir başka çalışmanın konusu olabilir.

3.1.2.1.2. Mevkufun Maktuya Tercihi

Mevkuf haberin maktuya tercih edileceği söz konusu edilmiştir.¹⁷⁴ *Muvatta*'da karşımıza çıkan örneklerden biri yolcu olan kimsenin kaç güne kadar namazlarını kısaltacağı ile alakalıdır. Said b. Müseyyeb'ten (ö. 94/713) gelen habere göre dört gün ve fazlası için yolcu olarak bir yerde kalmaya niyet eden kimse namazlarını tam kılar.¹⁷⁵ Bunun üzerine İbn Ömer'e ve iki tâbiî alimine atıfta bulunarak İmam Muhammed bu görüşü benimsemediğini ve on beş güne ulaşana kadar yolcunun namazlarını kısaltacağını belirtir.¹⁷⁶

Bir başka örnekte ise dört karısı olan birinin bir başkasıyla evlenmesinin imkânı ile ilgilidir. İmam Mâlik'in naklettiği maktu haberde dört karısından birini boşamakla beşinciyle evlenebileceği ifade edilir.¹⁷⁷ Mukabilinde İmam Muhammed ise, adamın evlenebilmesi için boşadığı karısının iddetinin bitmesi gerektiği şartını koşar,¹⁷⁸ mevkuf ve maktu hadislerle delillendirmede bulunur.¹⁷⁹

3.1.2.2. Ravide Bulunan Özellikler Bakımından Yapılan Tercihler

Ravilerin bazı özellikleri sebebiyle tercihte etken olduğu düşünülen hadis sayısı 13 olmuştur.

¹⁷⁴ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/153. Abdussamed, *Te'arudu'l-Ahbâr*, 160.

¹⁷⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 199.

¹⁷⁶ a. yer İmam Muhammed burada açıkça gerekçesini belirtmese de Said b. Müseyyeb'ten gelen haberi alıp, Hz. Ali, İbn Ömer ve Said b. Cübeyr'e muhalefet etmeleri sebebiyle *el-Hüccce*'de ehl-i Medîne'yi eleştirir. Onun buradaki tavrı belirttiğimiz tercih sebebinin destekler niteliktedir. bk. Şeybânî, *Hüccce*, 1/169.

¹⁷⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 363 (Hadis No: 530).

¹⁷⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 364.

¹⁷⁹ Zikredilen delillere *el-Hüccce*'den ulaşılmıştır. Şeybânî burada ehl-i Medîne'yi eleştirirken boşanan kadının iddeti bitmeden beşinciyle evlenilmesi hükmü hususunda ne Peygamber'den ne de sahabelerden gelen bir rivayet bilmediğini belirtir. Böylelikle o, sahabe kavlini maktuya tercih ettiğine adeta işaret etmiştir. bk. Şeybânî, *Hüccce*, 3/405-416.

3.1.2.2.1. Ravinin İlmî ve Fazileti Sebebiyle Yapılan Tercih

Raviler izafî sebeplerden dolayı birbirlerinden farklılık arz ederler. Bu farklılıklar hadis rivayetinde zaman zaman tercih sebebi olarak görülebilir. Mesela bir ravinin Hicaz bölgesinden olması, hadisinin tercih edilmesinde zikredilen sebepler arasındadır.¹⁸⁰ Çünkü bölge olarak vahyin neşet ettiği yerin Mekke, Medine oluşu ve o bölgenin de sahabenin ikamesinde ve hayatının idaresinde merkez konum görevini görmesi, rivayet edilen hadislerle güvenin daha fazla olmasını sağlar.

İmam Muhammed de ravilerin bazı üstünlüklerine atıfta bulunmuş ve hadisi tercih etmede dikkate almıştır. Örneğin îlâ bahsinde İmam Mâlik, İbn Ömer'den bir rivayette bulunur. Bu hadis doğrultusunda, bir adamın hanımına dokunmayacağı yemininde bulunduktan sonra dört ay geçmesiyle birlikte evliliğin askıda olduğu ifade edilir: Ya adam onu boşar ya da yemininden döner, böylece aralarındaki durum bir hükme bağlanmış olur.¹⁸¹ İmam Muhammed ise bu hadise karşılık Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit'ten (ö. 45/665) belağ sigasıyla bir hadis nakleder. Hadise göre eşe yaklaşmama yemininden sonra yemin bozulmadan dört ay geçerse bain talak doğrudan gerçekleşir.¹⁸² Yukarıdaki hadiste ise durumun askıda olduğu, iki seçenekten birinin seçilmesiyle bir hükmün gerçekleşeceği belirtilmişken, bu hadiste dört ayın sonunda durum askıda kalmaz. İmam Muhammed dört sahabeden naklettiği rivayetle yetinmemiş, Bakara suresi 226 ve 227. ayetlerini zikrederek İbn Abbas'ın bu muvacehede yaptığı tefsiri de zikretmiştir. Bu tefsire göre ayette geçen yeminden dönmek ifadesi dört ay içerisindeki cimadır. Yine ayette zikri geçen boşanmaya karar verilmesi ifadesi de yeminden sonraki dört ayın nihayete ermesidir. Yani cima etmekle yeminden dönülmüş, belirlenen sürenin bitmesiyle de talak gerçekleşmiş olur. Tefsir içerikli bu rivayetin İmam Muhammed'in dört sahabeden zikrettiği hadislerle uyumlu olmasının haricinde, İbn Abbas, Şeybânî tarafından Kur'an tefsirinde en bilgili kişi olarak vasıflandırılır.¹⁸³

¹⁸⁰ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/138. Zağîr, *Te'arûf*, 385. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 227. Sümeyye Şehide Sağır, *Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31.

¹⁸¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 391 (Hadis No: 579).

¹⁸² a. yer (Ayrıca Leknevî şerh kısmında belağ sigasıyla zikredilen hadislerin Abdurrezzak, İbn Cerir, İbn Ebi Hatim ve Beyhaki tarafından senetli bir şekilde aktarıldığını ifade eder. Bu durum İmam Muhammed tarafından belağ sigasıyla zikredilen hadislerin senetsiz olmadığına delalet etmektedir. bk. Leknevî, *Ta'lik*, 2/540).

¹⁸³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 391.

Şeybânî'nin tercih sebebinin İbn Abbas hususundaki nitelik olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ziyade olarak zikrettiği hadislerdeki ravilerin, sahabenin büyüklerinden olması üstelik fakih sahabe arasında isimlerinin geçmesi tercih açısından yeterlidir.¹⁸⁴ Buna rağmen İbn Abbas tarafından yapılan ayetin tefsirine atıfta bulunması ve yaptığı nitelendirme tercihteki ana etkenin İbn Abbas'ın tefsir ilmindeki konumunun olduğunu teyit eder.

İki ihtilaflı hadisin sened itibarıyla incelenmesi doğrultusunda ittisal, inkıta açısından bir fark göze çarpmamaktadır. Özellikle belağ sigasıyla zikredilmesine rağmen mevsul rivayetlerin hadis eserlerinde olması, İmam Muhammed'in zikrettiği hadisleri, İmam Mâlik'in zikrettiğinin denginde görülmesine sebep olur.

İmam Mâlik tarikiyle gelen başka bir hadiste, Kâsım bin Muhammed (ö. 107/725), hırsızlık sebebiyle bir eli ve bir ayağı kesilmiş adamın, Esmâ bint. Umeyy'in (ö. 40/661) zinetini çalması üzerine Hz. Ebubekir'in (ö. 13/634) emri doğrultusunda diğer elinin de kesildiğini rivayet eder.¹⁸⁵ İmam Muhammed ise Zühri'den (ö. 124/742) muallak bir hadis rivayet ederek ihtilafa dikkat çeker. Bu hadise göre adamın bir elinin kesik olduğu, çalınan zinetten dolayı da Hz. Ebubekir'in emriyle ayağının kesildiği ifade edilir. Mâlik kanalıyla gelen hadiste zikre konu olan adamın Hz. Ebubekir tarafından cezalandırılmadan önce bir eli ve bir ayağı kesikken, İmam Muhammed'in başka bir kanaldan elde etmiş olduğu hadiste ise adamın sadece elinin kesik olduğu bilgisi vardır. Bu durumda iki haberin birbirleriyle muaraza ettiği açıktır. Şeybânî'nin ihtilaf eden hadisi ziyade olarak zikretmesi tercihini hangi hadisten yana kullandığını gösterir. Tercihteki sebebine gelince, İbn Şihâb ez-Zühri'nin bu konu ve benzerlerinde kendi beldesindekilerden daha bilgili olduğunu ifade etmesiyle, İmam Muhammed tercih nedenine işarette bulunmuştur. Ayrıca Şeybânî, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den belağ sigasıyla sağ elin kesimi ve sonrasındaki hırsızlık sebebiyle sol ayağının kesiminden sonra yapılan üçüncü hırsızlık dolayısıyla hırsızın aynı cezaya çarptırılmadığını, çalınan eşyanın tazminiyle cezalandırıldığını zikrederek, Zühri'den gelen haberi teyit eder. Bu mevkuf haberlerin maktuyu hüküm cihetinden desteklemesi, Zühri hadisinin tercih sebepleri arasında zikredilebilir olsa da asıl ihtilafın hükümden ziyade metnin

¹⁸⁴ Süyûtî, *Tedrib*, 784.

¹⁸⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 460-461 (Hadis No: 688).

içeriği hususunda olması, Zühri'nin rivayetinin kendisi sebebiyle tercih edildiği yaklaşımını kuvvetlendirir.¹⁸⁶

Yine *Muvatta*'da zikredilen başka bir örnekte, İbn Mutî' (ö. 74/693) ile Zeyd b. Sabit'in aralarındaki husumet sebebiyle Mervan b. Hakem'e (ö. 65/685) başvurdukları rivayet edilir. Mervan b. Hakem'in mescitte minberin önünde yemin etmesini istediği Zeyd b. Sabit bu talebi reddederek bulunduğu yerde yemin edeceğini ifade eder.¹⁸⁷ Bununla birlikte İmam Muhammed, Zeyd b. Sabit'i kast ederek "O, kavli ve fiili alınmasında yemin isteyen den daha layıktır."¹⁸⁸ diyerek Zeyd b. Sabit'i daha üstün görmüş olsa da liyakat sebebini açıklamayarak muğlak bırakmıştır. Bu hadisi çalışmasında değerlendiren Mehmet Özşenel, tercih sebebinin iki sahabe arasındaki fazilet farkı olduğu yorumunda bulunmuştur.¹⁸⁹

Bu konu altında değerlendirilmeye tabi tutulan bazı hadisler için Şeybânî, *Muvatta*'da sebep belirtmeden ameldeki muhtelif görüşünü ifade ederek iktifa etse de *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medine* adlı eserinde o hadislerin de tercih sebebinin ravi kaynaklı olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, İmam Mâlik aynı konu hakkında İbn Ömer'den bir merfû' bir de mevkuf hadis naklinde bulunur. Merfû' olan hadis şu şekildedir:

"Hz. Peygamber namaza başladığında ellerini omuz hizasında kaldırırdı. Rükû için tekbir getirdiğinde ellerini kaldırır, rükûdan başını kaldırdığında ellerini (tekrar) kaldırırdı. Sonra şöyle derdi: Semi allahu limen hamideh."¹⁹⁰

İmam Muhammed ise sadece namazın başlangıcında kulakların hizasında ellerin kaldırıldığını söyler ve şöyle ekler: "Bu, Ebu Hanife'nin kavlidir ve bu konuda asar çoktur."¹⁹¹ Bir maktu bir de Hz. Ali'den mevkuf hadis zikrederek görüşünü delillendirirse de sebebe dair sadece asarın çokluğunu söylemekle iktifa eder. Ancak İmam Muhammed *el-Hücce*'de bu hususta Hz. Ali ve İbn Mes'ud'u daha bilgili olmakla vasıflandırmıştır. Ayrıca, onların Hz. Peygamber'le ön safta namaz kıldıklarını söylemiş ve İbn Ömer'e nispeten Hz. Peygamber'e daha yakın olduklarına

¹⁸⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 461-462.

¹⁸⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 569 (Hadis No: 845).

¹⁸⁸ a. yer

¹⁸⁹ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, 208.

¹⁹⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 151 (Hadis No: 99).

¹⁹¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti) 153.

işaret etmiştir.¹⁹² Dolayısıyla İmam Muhammed'in buradaki tercihinin ana sebebinin ravilerin ilmi ve Hz. Peygamber'e yakınlığı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca asarın çokluğunun bir sebep olarak görülmesi mümkün olmakla birlikte tek başına yeter kuvvette görülmemiştir.¹⁹³

Dikkat çekilmesi gereken bir nokta şudur: İmam Mâlik'ten gelen hadislerden biri merfû' iken İmam Muhammed ihtilafı gördüğü hususta delil niteliğinde bir mevkuf, bir de maktu hadis zikretmiş ve onlar muvacehesinde amel ettiğini belirtmiştir. Bazı hadislerin merfû' olması sebebiyle İmam Mâlik'ten nakledilen mevkuf haberlere öncelenmesi, aynı tavrın burada da gerçekleştirilmesi beklentisini doğururken İmam Muhammed, raf'ul yedeyn hususundaki ihtilafı hadislere böyle yaklaşmamıştır. Bununla birlikte namazda ellerin kaldırılması hususunda gelen haberler mevkuf dahi olsa İmam Muhammed tarafından bunların hükmen merfû' olarak değerlendirildiği de söylenebilir.

Dikkat çeken bir başka husus da İmam Mâlik'ten nakledilen mevkuf haberin silsiletü'z-zeheb¹⁹⁴ oluşudur. Yerleşik hadis usulü cihetinden bakıldığında İmam Muhammed'in tercihi eleştirilebilir bir konumdadır. Nitekim isnadlar karşılaştırıldığında sıhhat olarak İmam Mâlik'in zikrettiği hadisi amel açısından tercih etmek, en makul yaklaşım olarak görülür. Fakat bu metot ile değerlendirmede bulunmak mantık ve insaf açısından noksan kalır. Çünkü hicri üçüncü asırda belli tetkiklerin sonucunda elde edilmiş bir standart kalıpla ikinci asrın sonlarındaki tercih ve değerlendirmeleri ölçmek doğru sonuçlara ulaştırmaz. Hal böyle olunca İmam Muhammed'in kendi kriterlerini ve hadislere yaklaşımını kendi dönemi üzerinden değerlendirmek en doğrusudur. O dönem içerisinde de en sahih olduğu söylenen veya üzerinde ittifak edilmiş bir seneden bahsetmek mümkün değildir. Bilakis o dönemin güvenilir senedlerinin hoca talebe ilişkisi sebebiyle her ekole has kılındığını söylemek mümkündür. İmam Muhammed'in hadislerden sonra zaman zaman Ebu Hanife ve fukahanın çoğunluğunun görüşünü zikretmesinin de temel sebebinin bu olduğu

¹⁹² Şeybânî, *Hücce*, 1/94-95.

¹⁹³ Asarın çokluğu farklı başlıklardaki bazı örnekler için İmam Muhammed tarafından zikredilmiştir. Bununla birlikte diğer karinelerin daha kuvvetli olması sebebiyle müstakil ana başlık olarak değerlendirilmemiştir. Bazı örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 108, 157.

¹⁹⁴ Alimler en sahih isnadın tespit edilebilirliğini tartıştığı gibi öngörülen en sahih isnatta da ihtilaf etmiştir. Dolayısıyla Buhari'ye nispet edilen ve silsiletü'z-zeheb olarak maruf en sahih senet Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer kanalıyla gelendir. bk. Mustafa Sa'îd el-Hin - Bed'i Seyyid el-Lahham, *İdah*, 57.

söylenbilir. Nitekim İmam Mâlik özelinde de silsiletü'z-zehebin mutlak bir değerinden bahsetmenin zor olduğu görülür. Silsiletü'z-zehebin bir parçası olmasına rağmen Nafi-İbn Ömer tarikinden naklettiği bir hadisle İmam Mâlik amel etmezken İmam Muhammed o hadisle ameli tercih eder.¹⁹⁵ Nihai olarak bu durumdan anlaşılmalıdır ki, belli bir dönemde zemin bulmuş ve sonrasında kabul görmüş anlayış ve kaidelerin kendilerinden önceki dönemi değerlendirme hususunda mihenk taşı görevinde görülmemesi icap eder.

Temsil gücü yüksek örneklerin zikredilmesiyle iktifa edilmekle birlikte diğer misallerde İmam Muhammed'in raviye dönük tercih sebeplerinde bir ravinin diğerine nazaran daha bilgili oluşu¹⁹⁶ ve hulefai raşidinden olması¹⁹⁷ etken olmuştur. Şeybânî'nin raviyi ilmi ve fıkhi açıdan karşılaştırması fıkhi kimliğin kendisinde tebarüz ettiğine delil olduğu kadar ravileri de çoğunlukla o açıdan değerlendirdiğine işaretler.

3.1.2.2.2. Hz. Peygamber'e Yakınlık Sebebiyle Yapılan Tercih

Ravinin ilmi birliktelikte hocasına tahsis ettiği süre, akrabalık bağları sebebiyle Hz. Peygamber'e yakınlık gibi sebepler tercih hususunda hadislerin diğerine kıyasla tebarüz etmesine vesile olmuştur.¹⁹⁸

Muvatta'da tek bir örnekte karşılaşılan bu tercih sebebi ihramlının nikahı hususundadır. İhramlı bir kimsenin nikahlanamayacağına dair gelen üç rivayete¹⁹⁹ karşılık İmam Muhammed bu konuda ihtilaf olduğunu belirtmiş ve kendi yaklaşımını ifade etmiştir. Delil niteliğinde bir rivayet zikretmeden ilk olarak Ehl-i Medine'nin ihramlı kişinin nikahının iptaline hüküm verdiğini ve Ehl-i Mekke ile Ehl-i Irak'ın ise cevaz verdiğini söylemek suretiyle sanki bir ekseriyetin varlığına dikkat çeker. Akabinde bu konu hususunda ilk akla gelen hadislerden biri olan İbn Abbas'tan gelen

¹⁹⁵ İmama uyanın kıraati hususunda bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 156 (Hadis No: 112). Şeybânî, *Hücce*, 1/116-122. Ayrıca abdestin bölünüp bölünmeme hususundaki rivayet için bk. (Recep, *İmam Mâlik'in Muvatta Adlı Eserine Aldığı Fakat Amel Etmediği Hadisler*, 19-20).

¹⁹⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 155-161, 568-569, 164-167 (Buradaki çıkarıma *el-Hücce*'den ulaşılmıştır. bk. Şeybânî, *Hücce*, 1/223-226).

¹⁹⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 315-316, 326, 401, 499-500, 501-503.

¹⁹⁸ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/137. Süyûtî, *Tedrib*, 784.

¹⁹⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 317 (Hadis No: 435, 436, 437).

Meymune (r.anha) (ö. 51/671) ile Hz. Peygamber'in ihramlı olarak kıymış oldukları nikah hadisini rivayet eder. İmam Muhammed, İbn Abbas'ın Meymune'nin (r.anha) yiğeni olduğuna dikkat çeker ve bu akrabalık sebebiyle Hz. Peygamber'in nikahını İbn Abbas'tan daha iyi bilen birini bilmediklerini ekleyerek muhrimin nikahında beis olmadığını ifade eder.²⁰⁰

Karşıt görüşe sahip olanların da bir benzeri sebeple ihramlının nikahlanamayacağını söylemesi dikkat çeken bir unsurdur. Nitekim İbn Abbas'ın Meymune'nin (r. anha) yeğeni olması gerekçesiyle tercih edilen hadisin mukabilinde, Meymune (r. anha) tarafından bu nikahın ihramsızken yapıldığı yönündeki rivayeti, kıssa sahibinin rivayetinin öncelenmesine sebep olmuştur.²⁰¹ Bir tercih sebebinde olay sahibine yakınlık konu edilmişken, diğerinde olayın sahibinin aktardığı rivayet tercihte gerekçe olarak sunulmuştur.

Örnekte görüldüğü gibi karşıt iki delilin seçilmesinde tek veya benzer bir gerekçenin öne sürüldüğü vakidir. Nihai olarak bu durum, sunulan sebeplerin mutlak kuvvette olmadıklarına işaret olup, başka karinelerin hadislerin tercih edilmesinde rol oynadığına da delildir.

3.1.2.3. Hadiste Bulunan Özellikler Bakımından Yapılan Tercihler

9 hadis kendisinde bulunan bir özellik sebebiyle İmam Muhammed tarafından tercih edilmiştir.

3.1.2.3.1. Kavli Hadisin Fiili Olana Tercihi

Kavlin farklı yorumlanması ve hatalı olarak nakledilmesi fiile kıyasla daha az ihtimallidir. Dolayısıyla ihtilaf içerikli hadislerin tercihinde kavli hadisler fiili olanlara tercih edilir.²⁰² İmam Muhammed'in tavrı da bu doğrultuda olmuş, *Muvatta*'daki iki konuda tercihini kavli hadisten yana kullanmıştır.

²⁰⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 317-318.

²⁰¹ Sağır, *Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri*, 32-33.

²⁰² Hâzimi, *İtibâr*, 1/153.

İlki, Hz. Osman'ın ihramlıyken yüzünü örttüğüne dair gelen rivayettir. Fiili olan bu hadisin hemen akabinde yine İmam Mâlik'ten gelen başka bir hadis rivayet edilir. İbn Ömer'den rivayet edilen söz konusu kavli hadis ise ihramlının yüzünü örtemeyeceğine dairdir.²⁰³ İhtilaf eden bu iki hadis konusunda İmam Muhammed, İbn Ömer'in kavliyle amel ettiğini belirtir.²⁰⁴ Herhangi bir sebep belirtmese de kavli hadisin fiili hadise tercih edildiği açıktır. Hz. Osman'ın yüzünü örttüğü rivayet sahih olsa da yoruma ihtimallidir. Nitekim Tahâvî bu konu özelinde Hz. Osman'ın durumunun bir zarurete mebni olabileceği yorumunu yapmıştır.²⁰⁵

Diğer bir örnek ise Hz. Peygamber'in Arafat'tan Müzdelife'ye dönüşündeki yürüyüşünün hızıyla alakalıdır. Bu konuda Üsame b. Zeyd'in (ö. 54/674) rivayeti, Hz. Peygamber'in normal seyirde yürüdüğü, düz bir alana geldiğinde ise hızlandığı şeklindedir.²⁰⁶ İmam Muhammed ise kendisinin amel ettiği hadisi belağ sigasıyla nakletmiştir. "Sakin olun, *birr* (Allah'ı razı edecek iyi davranış) devenin acele ettirilmesinde ve atın hızlı yürütülmesinde değildir."²⁰⁷ Bu hadisle ameli tercih eden İmam Muhammed'in kavli olanı fiili olana öncelediği aşıkardır. Açıktır ki Hz. Peygamber'in yürüyüşünü hikâye eden birinin, durumu kendi anlayışı ve yorumlayışıyla aktarması çok daha ihtimallidir.

3.1.2.3.2. Hadisin Maruf ve Meşhur Olması Sebebiyle Yapılan Tercih

İmam Muhammed bazı hadislerin yaygın olmasına farklı lafızlarla atıfta bulunmuş ve amele konu etme hususunda bunu gerekçe göstermiştir. Bu konuda o, maruf ve meşhur tabirlerini kullanır.

Toprak altında gömülü bulunan mallar (rikâz) için zekât veya öşür olduğuna dair iki farklı hadis rivayet edilmiştir. İmam Mâlik'ten gelen mudal bir hadiste rikâz için sadece zekât gerekliliğinin olduğu ifade edilir.²⁰⁸ Aksi görüşe sahip olan İmam Muhammed, delil niteliğindeki hadisi maruf olarak tavsif eder ve nakleder. Bu

²⁰³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 309 (Hadis No:416 ,417).

²⁰⁴ a. yer

²⁰⁵ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âşâr*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1431/2010), 8/408-411.

²⁰⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 339 (Hadis No: 485).

²⁰⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 340.

²⁰⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 264 (Hadis No: 338).

rivayette rikâzda zekât değil humus yani kamu adına beşte birlik payın alındığı ifade edilmiştir.²⁰⁹

Hac suresindeki secde ayetinin sayısına dair gelen rivayetlerin de bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. İmam Mâlik, biri Hz. Ömer diğeri İbn Ömer'den olmak üzere iki mevkuf hadis nakleder. Bu hadisler Hac suresinde iki secdenin varlığına dair sarih lafızlar barındırır.²¹⁰ İbn Abbas'ın Hac suresinde sadece bir secde bulunduğuna dair kavlini nakleden İmam Muhammed, herhangi bir karineye değinmemektedir. Tercihteki ana unsur için *el-Hücce*'ye baş vurulduğunda İmam Muhammed'in şu sözü karinenin ne olduğunu açığa çıkarmaktadır: "Bu rivayeti Ömer b. Hattâb'tan, Mısırlı bir adam nakletmiştir. Eğer bu, Ömer'in bilinen (m'arûf) ve meşhur fiillerinden olsaydı, Medine'de onunla birlikte bulunanlar ve dışarıdan Medine'ye gelenler bunu bilirdi ve bu fiil meşhur ve tanınmış olurdu."²¹¹

Görüldüğü üzere zikri geçen ve benzeri²¹² hadislerin yaygınlığı ve bilinirliği,²¹³ İmam Muhammed'in indinde tercih kriterlerinden biri olmuştur.

3.1.2.3.3. Ravi Sayısı Fazla Olan Hadisin Tercihi

Tercihle bir delilin kuvvet kazanarak tercih hususunda tebarüz etmesinde ravi fazlalığı önemli bir gerekçedir. Bu konuda muhaddislerin fikir birliğinden bahsetmek mümkün olsa da Hanefilerin ravi sayısının mütearız hadise karşı tercih sebebi olarak görmemesi de bilinen bir gerçektir.²¹⁴ Şeybânî'nin bu konuda muhaddislerle aynı görüşte olduğunu söylemeye imkân veren bazı örnekler *Muvatta* rivayetinde bulunmaktadır.

²⁰⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 264-265.

²¹⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 220 (Hadis No: 269, 270).

²¹¹ Şeybânî, *el-Hücce*, 1/108.

²¹² Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 518, 532 (İmam Muhammed burada maktu hadisteki içeriği bilmedikleri yönünde itirazda bulunmuştur. Yani zikri geçen bilginin mevkuf veya merfû' dayanağı yoktur.)

²¹³ Müştehir olan hadislerin nesilden nesle aktarılacak Hz. Peygamber'e dayandırılması onun hakkında bir açıdan icma bulunduğunu gösterir. Hadislerin yaygınlık kazanmasıyla amelde bir karşılığının olması hata payını, tahsise uğramış olmasını ve neshin gerçekleşmiş olma ihtimalini azaltır. Enes Sermîni, "Raf' u't-Te' aruği Beyne'n-Nusûsi bi'l-Cem'i ve't-Tercîhi, Beyne Ehli'l-Hadis ve Ehli'r-Ra'y Dirâsetu Te'sîliyye Nakdiyye", 84-85.

²¹⁴ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/131-132. Süyûtî, *Tedrib*, 782. Zağîr, *Te' aruğ*, 369.

Geceden oruca niyet edilmesiyle alakalı hadislerde İbn Ömer'den nakledilen fecirden sonra yapılan niyetin geçersiz olduğu rivayeti *Muvatta*'nın asıl hadislerindedir.²¹⁵ İmam Muhammed ise yaptığı yorumda, fecirden sonra, gündüzün ilk yarısında edilen niyetin de oruç için mümkün olduğunu belirtir. İmam Muhammed bu tercihinin gerekçelendirirken bu görüşün birden fazla kişiden (غير واحد) rivayet edildiğini söylemiştir.²¹⁶

Bir başka konuda da bu yaklaşımın bir benzerini görmek mümkündür. İhramlı kişinin kemer takması konusuna ayrı bir başlık açılmış, İmam Mâlik bu konuda İbn Ömer'den bir hadis nakletmiştir. Bu mevkuf hadis, İbn Ömer'in ihramlının kemer takmasını hoş karşılamadığına dairdir.²¹⁷ İmam Muhammed ise kemer takmada bir beis olmadığı yorumunda bulduktan sonra birden fazla fakahanın bu yönde ruhsat verdiğini ifade etmiştir.²¹⁸

Şeybânî'nin, iki muhtelif örnekteki muvafık yaklaşımı aynı lafızlarla desteklemesi önemlidir. Nitekim başka konularda asarın çokluğuna çok defa atıfta bulunmuş, o örneklerde farklı karineler daha ağır basmışken burada karşıt hadisin ameldeki zaafını bir kişinin rivayet etmesiyle ilişkilendirmiştir.

İmam Muhammed'in zaman zaman hadisleri meşhur ve maruf olarak vasıflandırması, bir konudaki asarın çok oluşuna vurgu yapması, yine bu iki örnekte olduğu gibi rivayetin birden fazla kişiden geldiğine atıfta bulunması, hadislerin tercih edilmesinde etken olmuştur. Mehmet Özşenel hadislerin bu şekilde tavsifinin önemine dikkat çekmiş ve bu durumu Şeybânî'nin nazarında ameli sünnetin nakli sünnet karşısında tek başına delil kabul edilmediği şeklinde yorumlamıştır.²¹⁹

İmam Muhammed'in ravilerin sayısının etkisi konusunda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf gibi düşünmemesi onun muhaddislerle olan bağıyla ilişkilendirilebilir. Amelin

²¹⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 284 (Hadis No: 371).

²¹⁶ a. yer (İmam Muhammed hadis zikrinde bulunmasa da görüşüne delil nitelikte olan hadisleri Leknevî zikretmiştir. bk. Leknevî, *Ta'liku'l Mümecced*, 2/216-217).

²¹⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 316 (Hadis No: 433). (Ali el-Kari buradaki keraheti tenzih olarak yorumlamıştır. bk. Ebü'l-Hasen Nürüddin Alî b. Muhammed el-Kârî, *Fethu'l Muğatta Şerhu'l-Muvatta* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018), 159-160).

²¹⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 316.

²¹⁹ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, 184-186.

mesnedini yine amelin öz varlığına hasretmemiş, harici bir karinenin yani hadislerin mevcudiyetine dikkat çekmiştir. Hadislerin varlığı hususunda da temel doktrini hata ihtimalinin azalması olan ravi sayısının fazlalığı faktörüne ehemmiyet vermiştir. Yine buradan anlaşılmalıdır ki İmam Muhammed fıkhî yönü tebarüz etmiş bir hüviyete sahip olsa da muhaddislerin bazı düşünce ve yaklaşımlarından etkilenmiş, asli kimliğinden kopmadan kendisine has bir ilmi yoruma sahip olmuştur.²²⁰

Şeybânî açıkça belirtmese de kuru' lafzının, hayız olduğuna dair on üç sahabîden merfû' hadisin nakledildiği bilgisinin²²¹ aynı tercih sebebine râci olabileceği düşünülmektedir.

3.1.2.4. Hadisin Hükümü Açısından Yapılan Tercihler

Hadisin hükümüne itibarla 4 hadiste tercihte bulunulmuştur.

3.1.2.4.1. Hüküm İspat Eden Rivayetin Nefyedene Tercihi

Hüküm ispat eden hadis nefyeden hadise tercih edilir, çünkü hüküm ispat edende ziyade bilgi mevcuttur.²²² Sırasıyla zikredilen mevkuף ve merfû' hadislerle *Muvatta'* da geçen şuf' a konusu bu duruma örnek teşkil eder. Bu hadisler doğrultusunda şuf' a hakkı arazide sınırın olmasıyla kalkar.²²³ İmam Muhammed ise mutat olduğu üzere rivayet ettiği hadise dair yorumda bulunmuş, buradaki hükme itiraz etmiştir. İmam Muhammed, ortak, komşudan komşu da bir başkasından daha hak sahibidir, diyerek görüşünü belirtir ve merfû' bir hadis zikreder.²²⁴ Bu hadise göre aralarında sınır olsa dahi komşu şuf' a hususunda hak sahibi görülmüştür.

²²⁰ Yine Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayetinde zaman zaman Ebu Hanife ile ayrı görüşlere sahip olduklarını belirtmesi de bu yaklaşımın ürünü olarak yorumlanabilir.

²²¹ Mâlik, *Muvatta'* (Şeybânî Rivayeti), 404-406.

²²² Abdussamed, *Te'arudu'l-Ahbâr*, 172.

²²³ Mâlik, *Muvatta'* (Şeybânî Rivayeti), 573 (Hadis No: 852, 853).

²²⁴ Mâlik, *Muvatta'* (Şeybânî Rivayeti), 573-574.

3.1.2.4.2. Nehiy İçerikli Hadisin İbaha İçerikliye Tercihi

Aralarında tercihin vaki olup olmayacağı, olsa dahi hangisinin önceleneceğine dair ihtilaf bulunmakla birlikte genel yaklaşım tehdit ve nehiy içeren hadisin muarız olan ibaha içerikli hadise öncelenmesidir.²²⁵

İmam Muhammed gerekçesini belirtmese de bir hadisin bu hükme muvafakat etmesi dolayısıyla tercih edildiğini ifade etmek mümkündür. Yağmur yağdığı vakitlerde devlet başkanı namazları cem ettiğinde İbn Ömer'in de akşam ile yatsıyı cem ettiğini İmam Mâlik'ten nakleden²²⁶ İmam Muhammed, bu hadisi almadığını ifade eder. Bu tercihinin ise Hz. Ömer'in bundan nehy ederek iki namazın bir vakitte kılınmasının büyük günahlardan bir günah olduğunu söylemesine dayandırır ve ilgili hadisin rivayetinde bulunur.²²⁷

Hadisin tehdit barındırmasının haricinde bu hadis farklı bir yönden değerlendirmeye tabi tutulduğunda kavli haberin fiili olana tercih edildiğini söylemek de mümkün gözükmemektedir.

3.1.2.4.3. Hakkı İbka Eden Hadisin Tercihi

Sonucu itibariyle bir hükümde öncesine kıyasla sonrasında hakiki manada değişim ve dönüşümün olması beklenir. Neticesinde herhangi bir değişikliğe sebebiyet vermeyen, varlığı yokluğuna eş veya bir hakkın iptaline imkân tanıyan bir hükmün asıl itibariyle tercihi söz konusu edilmez.

Böyle bir başlığın açılmasına sebep olan hadis kocanın karısına boşama hakkı vermesi hakkındadır. Meşru zemini olan bu ihtiyarın sonucu ihtilaf barındırır. Şöyle ki, *Muvatta*'da zikri geçen hadiste karısına boşama hakkı veren bir adamın ağlaması üzerine Zeyd b. Sâbit'in, adama isterse eşine dönebileceğini söylediği

²²⁵ Hâzimi, *İtibâr*, 1/158. Süyûtî, *Tedrib*, 786. Abdussamed, *Te'arudu'l-Ahbâr*, 165.

²²⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 196 (Hadis No: 205).

²²⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 196-197. İmam Muhammed, *el-Hüccce*'de Hz.Ömer'in hadisinin rivayetinin ardından İbn Mes'ud'tan da cemin olmadığına dair bir rivayette bulunur. Şeybânî, *Hüccce*, 1/165.

kaydedilmektedir.²²⁸ Bu, boşama hakkının Zeyd b. Sâbit tarafından ric'î olarak değerlendirildiğini gösterir. Dolayısıyla kadına tanınan hakkın aslında kocanın hükmünde olduğu ve sonuç itibariyle öncesi ve sonrasında bir farklılığa sebep vermediği görülür. Fakat İmam Muhammed, koca bir talaka niyet etmişse bunun bir bâin talak olarak gerçekleştiğini ifade etmiştir.²²⁹ Buradaki tercih, kadına verilen hakkın geçerliliğini ve fiilin özünde barındırdığı hareketi onaylar niteliktedir. Aksi taktirde tanınan hakkın kadına bakan yönüyle bir hak olduğunu iddia etmek tasarrufta neticeyi değiştirmemesi sebebiyle muhal gözükmektedir. Ayrıca İmam Muhammed görüşünü zikrettikten hemen sonra Hz. Ali ve Hz. Osman'dan, bu hususta boşanma veya boşanmama sonucunu kadının belirleyeceğine dair bir nakilde bulunur. Sarih ifadeyi barındıran bir delil kullanmamış olsa da İmam Muhammed sanki burada neticenin kadın tarafından belirleneceği ifadesini bâin talakın gerçekleşmesiyle irtibatlandırmış gibidir. Diğer taraftan kadının boşaması ric'î olarak yorumlandığında kadının boşanma hakkı erkeğin kabul edip etmemesine bağlı kalacak ki bu da o hakkı işlevsiz kılacaktır. Sonuç olarak buradaki tercih, meşru olarak verilen hakkın semeresine taalluk etmesi yönünde değerlendirilmiştir.

3.1.2.4.4. Mutlak Olanın Bir Sebebe Binaen Varit Olana Tercihi

Hâzimî'nin eserinde zikrettiği bu tercih sebebinin temel doktrini, bir sebep üzerine bina edilen fiilde özgüleme emarelerinin olması dolayısıyla kapsam olarak daha dar bir hitabının bulunmasıdır.²³⁰ Mutlak olanın kapsamı ise daha geniş ve umumdur.

Müdebber kölenin satışı konusu İmam Muhammed tarafından ihtilafa konu edilmiş, o, İmam Mâlik rivayetiyle gelen şu hadise muhalif yaklaşım sergilemiştir:

“Aişe (r.anha), kendisine ait bir cariyeyi ölümünden sonra azat edilmek üzere serbest bırakmıştı. Daha sonra, Allah'ın dilediği bir süre boyunca hastalandı. Bunun üzerine, Sindli bir adam yanına girdi ve ona, ‘Sen büyülenmişsin.’ dedi. Aişe (r.anha) ona, ‘Beni kim büyüledi?’ diye sordu. O da ‘Şöyle şöyle’ diyerek o kadını tarif etti ve ‘Kucağında idrar yapmış bir çocuk var.’ dedi. Bunun üzerine Aişe (r.anha), kendisine hizmet eden cariyelerinden birinden onu çağrılmalarını istedi. Müdebber köleyi komşularının evinde buldular; gerçekten de kucağında bir çocuk vardı. Kadın, ‘Önce çocuğun idrarını yıkayayım.’ dedi ve yıkadıktan sonra Aişe'nin yanına geldi. Aişe (r.anha) ona, ‘Beni sen mi büyüledin?’ diye sordu. Kadın, ‘Evet.’ diye itiraf etti. Aişe (r.anha), ‘Neden yaptın?’ diye sorunca, kadın, ‘Azat edilmeyi istedim.’ dedi. Bunun üzerine Aişe (r.anha),

²²⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 385 (Hadis No: 566).

²²⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 386.

²³⁰ Hâzimî, *İtibâr*, 1/155.

*‘Vallahi seni azat etmeyeceğim!’ dedi. Ardından, yeğenine, onu kötü muamelede bulunan bir bedevîye satmasını emretti. Daha sonra da ‘Onun bedeliyle bir köle satın al ve onu azat et.’ dedi. O da öyle yaptı.*²³¹

Yukarıdaki ilgili hadisten anlaşıldığına göre müdebber olan köle, sahibinin ölümü sonrası serbest kalacakken Hz. Aişe verdiği sözden caymıştır. Rivayetin akabinde İmam Muhammed müdebber kölenin satılamayacağına dair görüşünü belirttiikten sonra bunu iki sahabenin kavline dayandırır.²³² İki hükmün karşılaştırılması sonucunda Hz. Aişe’nin arızı bir durumla karşı karşıya kaldığı ve o duruma binaen bir fetva verdiği düşüncesi tebarüz etmektedir. Dolayısıyla İmam Muhammed de mutlak hadisin içeriğini umumi görmüş, arızı bir sebep dolayısıyla verilen hükmü barındıran hadisi tercih etmemiştir.

3.1.2.5. Harici Bir Delilin Desteklemesi Bakımından Yapılan Tercihler

Harici bir delilin tercihte etkili olduğu 20 ihtilafı hadis bulunmaktadır.

3.1.2.5.1. Kur’an Ayetlerinin Desteklediği Hadisin Tercihi

Tercih sebeplerinden biri Kur’an ayetlerinin desteklediği rivayetin tercihidir. Bu faktörün tercihte etkili olması ihtilafı olsa da İmam Mâlik, Şeybânî ve Şâfiî gibi âlimler tearuz eden hadislerin çözümünde Kur’an ayetlerine sıkça başvurmuşlardır.²³³ İmam Muhammed’in *Muvatta* rivayetinde ise bu faktör bir hususta hadisin tercihinde belirleyici olmuştur.

Rivayet, boşanan kadının iddet süresinde bir veya iki defa hayız olduktan sonra hayızından kesilmesiyle alakalıdır. Hz. Ömer’e göre bu durumda olan kadın dokuz ay bekler, hamile ise iddeti bitmiş demektir. Hamile olmadığı anlaşılırsa üç ay iddet bekler.²³⁴ *Muvatta*’ın asıl hadisini zikrettikten sonra İmam Muhammed Ebu Hanife’den elde etmiş olduğu İbn Mes’ud’a isnad edilen hadisi zikreder. Bu hadiste hayız kesilen kadının sekiz ay on gün sonra ölmesiyle boşanmış olan kocasının kadına mirasçı olduğu ifade edilir. Bu hukukun devam etmesiyle kadının iddetinin bitmediği

²³¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 564 (Hadis No: 841).

²³² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 565.

²³³ Sağır, *Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri*, 66-67.

²³⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 407 (Hadis No: 610).

anlaşılmaktadır. İmam Muhammed bu görüşü aldığına dair şöyle bir açıklamada bulunur:

Biz de bunu alırız, bu Ebu Hanife ve çoğunluk fakihinin kavlidir. Çünkü Allah'ın kitabında iddet dört vecih üzere gelmiştir, bir beşincisi yoktur: Hamile kadının, doğurana kadar; hayız görecektir yaşta olmayan kadının, üç ay; hayızdan kesilmiş kişinin üç ay ve hayız görenin üç hayız müddeti. (Hz.Ömer'in) zikrettiği ne hayızlı kadının iddetidir ne de diğerlerinin.²³⁵

Görüldüğü üzere Hz. Ömer'in kavlinin ayetin belirttiği nevilere birine dahil olmaması İbn Mes'ud'un kavlinin alınmasında belirleyici rol oynamıştır.

3.1.2.5.2. Maktu Haberin Desteklediği Mevkuf Hadisin Tercihi

Kuşaklar arası tevarüs eden ilmi geleneğin birbirlerini doğrulamasıyla kuvvet doğar, bu tarzda gelen haber amel için tercihe konu olur.

Yetim malı hakkında rivayet edilen bir hadiste İbn Abbas'a biri, hamiliğini yaptığı yetimin devesinden süt içip içemeyeceğini sorar. Bunun üzerine gerekli bakımlarını yapması ve zarar vermeksizin faydalanması şartıyla İbn Abbas mümkün olduğunu belirtir.²³⁶ İmam Muhammed ise yetimin malından borç olması kaydıyla faydalanabileceğine dair Hz. Ömer'den bir hadis naklinde bulunur. Birinci hadiste hayvanın bakımı şartıyla meccanen faydalanma mümkünken, diğerinde borç olarak yetim malının kullanımını söz konusudur.²³⁷ İmam Muhammed zikrettiği mevkuf hadise ziyade olarak Said b. Cübeyr'den (ö. 94/713) yetim malı hususunda zengin olanın kaçınması, fakir olanın ise maruf bir yolla yiyebileceğine dair gelen ayetin²³⁸ tefsirini nakleder. Bu tefsirde fakirin borç olarak bu maldan fayda sağlayabileceği belirtilir. Görüldüğü üzere tâbiî alimlerinden Said b. Cübeyr'in tefsir içerikli rivayetiyle İmam Muhammed tercihte bulunduğu Hz. Ömer'in kavlini desteklemiştir.

²³⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 407-408.

²³⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 623 (Hadis No: 937).

²³⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 623-624.

²³⁸ en-Nisâ 6/6.

3.1.2.5.3. Kıyasın Desteklediği Hadisin Tercihi

Tearuza konu olmuş hadislerin kıyasa uygun olması, aynı husustaki muhalif hadisler karşısında tercih sebepleri arasında sayılmıştır.²³⁹ Böylelikle hadisler bir yönden üstünlüğü sağlanmakla amel etmede öncelenmiştir.

İmam Muhammed'in *Muvatta*'da zikri geçen bazı hadislere karşı, kıyasla destekleyip amele konu ettiği örneklerden biri dudakların diyeti hususundadır. Bu konu hakkında İmam Mâlik'ten maktu olarak zikredilen hadiste alt dudağın diyet miktarı tam diyetin üçte biri olarak ifade edilmiştir.²⁴⁰ Dudağın kamilen diyeti tamken, alt dudağın üste nazaran farklı bir oranda belirtilmesine İmam Muhammed karşı çıkmıştır. Buradaki itirazın temelini aynı denklikte maktu bir hadis oluştursa da hadisin zikrinden önce İmam Muhammed yaptığı kıyası şöyle dile getirir: "İki dudak eşittir. Her birisi için yarımşar diyet vardır. Görmez misin, serçe ve baş parmakların sağladıkları fayda farklı olsa dahi diyetleri müsavidir."²⁴¹ Hadisin kıyas sebebiyle tercih edildiği İmam Muhammed'in sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Müstahâza kadının iddeti de bu konu altında zikredilmeye değer bir örnektir. Maktu bir hadiste belirtildiğine göre istihaza olan kadının iddeti bir senedir.²⁴² Buna mukabil Şeybânî, kadının düzenli adet olduğu döneme atıfta bulunmuş ve sabit olan o günler doğrultusunda kadını hayızlı varsayarak iddetin hesaplanması gerektiğini belirtmiştir. Akabinde ise müstahâza kadının iddet günlerini namazı terk ettiği günlere kıyas etmiştir. Bu kıyasa göre, kadın istihaze öncesi adet gördüğü sabit vakitleri temel alıp o günlerde namazını terk ettiği gibi aynı yaklaşımla iddet dönemi de belirlenir.²⁴³ İmam Muhammed yapmış olduğu bu kıyası da İbrahim en-Nehaî'ye (ö. 96/714) atfettiği bir kaville destekleyerek kıyasın desteklediği hadisin tercihinde bulunmuştur.

²³⁹ Hâzîmî, *İtibâr*, 1/138. Süyûtî, *Tedrib*, 787. Abdussamed, *Te'arudu'l-Ahbâr*, 177. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 242.

²⁴⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 440 (Hadis No: 663).

²⁴¹ a. yer

²⁴² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 408 (Hadis No: 613).

²⁴³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 408-409.

Tâbî kavilleri müstakil olarak delil değeri taşımasa²⁴⁴ da ilk iki örnekte görüldüğü gibi bütünüyle görmezden gelindiği anlamına da gelmemektedir. Hükümlerin değerlendirilme hususunda maktu haberlerin tetkike tabi tutulup alındığı veya alınmaması durumunda da aynı değerdeki bir delilin tercih edildiği açıktır.

Bu başlık altına kısmen dahil olan bir hadis ise muhsar²⁴⁵ hakkındadır. Kısmen dahil etme sebebimiz, kıyasın tercih edilen hadisin içerisinde yer bulmasıdır. Şöyle ki, ihsar Hz. Peygamber zamanında düşman sebebiyle oluşmuş, Hudeybiye’de Hz. Peygamber kurbanını keserek ihramdan çıkmıştır. Dolayısıyla düşman sebebiyle ihsara muvafakat varken farklı bir sebebin ihsar başlığı altında değerlendirilmesi hususu ihtilaflıdır. Bu konuda *Muvatta*’da gelen haberde İbn Ömer, ihsarın hastalık gibi sebeplerle gerçekleşmeyeceğini hatta tavaf edilmediği müddetçe de kişinin ihramdan çıkamayacağını ifade eder.²⁴⁶ Buna mukabil İmam Muhammed, “İbn Mes‘ud hastalık ihsarını düşman sebebiyle oluşan ihsar gibi görmüştür.” diyerek gelen haberin kıyas içerdiğine dikkat çeker.²⁴⁷ Buradaki mukayesenin sahibi İbn Mes‘ud olsa da İmam Muhammed yapılan karşılaştırmanın neticesindeki hükme muvafık olduğunu belirtmiştir.

Kıyasın desteklemesi gerekçesiyle tercih edilen başka hadislerin²⁴⁸ yanı sıra yine kısmi olarak bu başlık altında zikredilebilir bir konu da zekere dokunmanın abdesti gerekli kılıp kılmadığı hususundadır. İmam Muhammed’in tercihinde bulunduğu hadislerde zeker diğer uzuvlara kıyas edilmiş, netice itibariyle abdesti gerektirmeyen delillere kuvvet kazandırmıştır.²⁴⁹

²⁴⁴ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Maktû Hadis ve Delil Değeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

²⁴⁵ Hac veya umre ibadetini yapmaktan alıkonan kişi. Salim Ögüt, "İhsâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/548-549.

²⁴⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 349 (Hadis No: 507).

²⁴⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 349-350.

²⁴⁸ bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 314, 574 (Buradaki çıkarıma *el-Hücce*’den ulaşılmıştır. bk. Şeybânî, *Hücce*, 3/67-69).

²⁴⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 112-117. Ayrıca İmam Muhammed verdiği hüküm hakkında asarın çokluğuna sözlerinde yer vermiş ve akabinde mürsel, mevkuf ve maktudan oluşan on beş eser zikretmiştir. Dolayısıyla buradaki çokluğun tercihte görece etkin olduğu söylenebilir. Adem Türk ise bu hadisteki tercih sebebinin umûmu’l-belvâda haberi vâhidin kabul edilmemesi olarak yorumlamıştır. bk. Adem Türk, *Muhammed Şeybânî’nin Muvatta’da Mâlik’e Yöneltiği Tenkidler* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 110-111.

3.1.2.5.4. Maslahatın Desteklediği Hadisin Tercih

Şeybânî tercih ettiği hadislerin bazılarında hüküm hususunda kolay olanın alınmasından yana yaklaşım göstermiştir. Örneğin geceden cünüp olan kişinin durumunu soran Hz. Ömer'e Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "Abdest al, uzvunu yıka ve uyu."²⁵⁰ Bu hadise karşılık İmam Muhammed, kişinin abdest almadan uyumasında beis olmadığına dikkat çekmiş ve görüşünü merfû' bir hadis ile delillendirmiştir. Buraya kadar herhangi bir sebepten bahsetmese de zikrettiği delilin hemen altında o hadis için diğerine nispetle daha kolaylaştırıcı (erfak) olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹

Hadisin tercihinde insanlar için kolaylaştırıcı olanla amel etmesi ve buna o minvalde atıfta bulunması önemlidir. Burada tercih edilen kolaylık barındıran fiilin bir ibadete taalluk edip, hükmünde değişikliğe gitmediğine ve fiilin başka bir fiile taalluk etmediğine dikkat çekmek gerekir. Yani abdestin kast edilen ibadet değil de emredilen ibadete götürücü tali bir konumunun olması ve o sırada abdesti gerektiren bir halin bulunmaması buradaki kolaylık tercihinin daha anlaşılır kılacaktır.

Bu konudaki mütearız hadisler başka bir açıdan değerlendirildiğinde aralarında cem' yapıldığı iddia da edilebilir. Şöyle ki, İmam Muhammed'in *erfak* olanı tercih etmesi diğer hadisi amelden düşürmez. Hadisteki emrin ibahaya hasredilmesiyle aralarında cem' yapılması mümkündür. Aslında İmam Muhammed burada emir içerikli hadisin terkinden ziyade vücubiyetin terkinde bulunmuştur da denilebilir. Yine tercih ettiği hadisi ismi tafidille nitelemesi (erfak) de emrin içerdiği hadise meşruiyet kazandırdığına delil olabilir.

Başka bir örnekte İmam Muhammed, bir hadis için kullanılması ve tercihinde etken olması nadir olan lafızlardan birine değinir. Tercih ettiği hadis için "erhas" (ruhsata daha uygun) nitelemesinde bulunur. Hayız olan kadının eşiyle mübaşeretindeki sınıra

²⁵⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 132 (Hadis No: 55).

²⁵¹ a. yer

değinen *Muvatta*'daki hadise²⁵² karşılık daha ruhsatkar olanın geldiğini belirtir.²⁵³ İlk hadis daha sınırlayıcıyken ikincisinde daha serbestlik söz konusudur ve İmam Muhammed'in tercihi ilave olarak zikrettiği ruhsat içerikli hadisten yana olmuştur.

3.1.2.5.5. İhtiyatın Desteklediği Hadisin Tercihi

İhtiyat, delillerin barındırdığı hükümlere göre amel etme hususunda farklı vecihleri kendinde toplamıştır.²⁵⁴ Yapısı sebebiyle kimi zaman, bir amelin en kapsayıcı olanını yerine getirmek şeklinde kendisini gösterirken kimi zaman da konu özelindeki hükmün düşmesi olarak açığa çıkar. Dolayısıyla farklı iki konuda iki farklı sonucun ihtiyaten doğması garip karşılanmamalıdır. İhtilâfu'l-hadis bağlamında ise İmam Muhammed'in ihtiyatla amelin desteklediği hadisi tercih ettiği görülmektedir.

Misal olarak, yolculukta vitir namazının binek üzerinde kılınması hususunda gelen rivayetler ihtilaf barındırır. *Muvatta*'da bu konuda Hz. Peygamber'in vitri yolcuyken binek üzerinde kıldığına dair bir hadis zikredilmiştir.²⁵⁵ Bakıldığı zaman farz namazların binekte kılınmayıp nafilelerin kılınması, vitri sünnet olarak gören İmam Muhammed'in de aynı görüşü paylaşması beklentisini oluşturur. Fakat kendisi, asarın vitir ve farz namazların binekten inilerek kılınması yönünde geldiğini belirtmekle iktifa eder ve akabinde mevkuf ve merfû' hadislerle görüşünü delillendirir.²⁵⁶ *Muvatta* özelinde muğlak kalan sebep için *el-Hücce*'ye bakıldığında, Şeybânî'nin bu konuda amele konu ettiği hadisleri *evsak*²⁵⁷ olarak tavsif ettiği görülür.²⁵⁸ Böylelikle vitrin binek üzerinde kılınmaması yönündeki tercihin gerekçesi ihtiyatın kendisi olmaktadır.

²⁵² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 139 (Hadis No: 75). Hadis mürsel olarak rivayet edilmiştir.

²⁵³ a. yer (İmam Muhammed hadisi muallak olarak zikreder bununla birlikte hadisin senesinde metruk bir ravisi olması sebebiyle hadis zayıf addedilmiştir. Fakat Leknevî, *Müslim*'in de içinde bulunduğu diğer kaynaklarda bu hükmü teyit eden başka hadislerin bulunduğunu belirtir. bk. Leknevî, *Ta'lik*, 1/321-322).

²⁵⁴ Canan Kösetürk Baş, "Hanefî Doktrininde İhtiyat ve Mahiyeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56 (Haziran 2024), 43-52.

²⁵⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 197 (Hadis No: 207).

²⁵⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 198-200.

²⁵⁷ İmam Muhammed bu kelimeyi hadis için kullandığı gibi raviler için de kullanmıştır. bk. (Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü*, 344.) Hadis için kullandığında ise ihtiyata daha muvafık manasında kullanmıştır. bk. (Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, 216.)

²⁵⁸ Şeybânî, *Hücce*, 1/183.

Yine başka bir örnekte *sika* lafzıyla tavsif ederek amel ettiği hadise işaret eden İmam Muhammed, el kesmenin alt sınırı hususunda da görüşünü ihtiyatın desteklediği hadisten yana kullanır. Bu hususta *Muvatta*'da gelen üç rivayet sırasıyla şu şekildedir:

Birinci Rivayet:

*“Abdullah b. Ömer şöyle dedi: Hz. Peygamber, değeri 3 dirhem tutan bir kalkan sebebiyle hırsızın elini kestirdi.”*²⁵⁹

İkinci Rivayet:

“Amra bt. Abdurrahman şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.)'in zevcesi Hz. Aişe, beraberinde kardeşi Abdullah'ın oğullarının kölesi ve iki azat ettiği cariyesiyle birlikte Mekke'ye gitti. Oradan azatlı cariyeleriyle desenli kıymetli kumaştan yapılmış ve yeşil kumaştan iki kat geçirilmiş bir hırka gönderdi. Köle bu hırkayı alıp dikişini söktü. Kıymetli kumaşı alarak yerine ince keçe veya koyun postu diktii. Cariyeler Medine'ye dönünce hırkayı sahibine verdiler. Onlar bohçayı açınca kıymetli kumaştan hırka yerine keçeden kepenek buldular. Durumu cariyelere anlattılar. Onlar da Hz. Aişe'ye anlattılar veya mektupla bildirerek köleyi itham ettiler. Köle sorguya çekildi. Suçunu itiraf edince, Hz. Aişe emir verdi, eli kesildi.

*Hz. Aişe: ‘El kesmede çalınan mal en az çeyrek dinar değerinde olmalıdır.’ dedi.”*²⁶⁰

Üçüncü Rivayet:

*“Amra bt. Abdurrahman şöyle dedi: Bir hırsız Hz. Osman (r.a.) zamanında turunc çaldı. Hz. Osman buna fiyat biçilmesini emir buyurdu. Üç dirhem takdir edilince, hırsızın elini kesti. O zaman on iki dirhem bir dinar ediyordu.”*²⁶¹

Bu rivayetler muvacehesinde el kesmede had miktarı üç dirhem olarak takdir edilse de İmam Muhammed bu hususta ihtilafın olduğuna dikkat çeker ve had cezasının on dirhem ve üzerinde gerçekleşeceğini belirtir. Bu görüşünü merfû' ve mevkuf hadislerle dayandırır, fakat hadisleri zikretmeyip atıfta bulunmakla yetinir.²⁶² İhtilafın çözümünde tercihte bulunan İmam Muhammed şu sözlerle de tercih sebebini açıkça ifade eder: “Hadler hususunda ihtilaf olursa sika olan alınır...”²⁶³

²⁵⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 458 (Hadis No: 685).

²⁶⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 459 (Hadis No: 686).

²⁶¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 459 (Hadis No: 687).

²⁶² Leknevi, bu haberlerin hadis eserlerindeki yerlerine işaret eder ve birinin mevkuf olduğuna diğerinde ise inkıta bulunduğu dikkat çeker. Ayrıca merfû' hükmünde olan bir hadisin de Ahmed b. Hanbel'in eserinde geçtiğini kaydeder. bk. Leknevî, *Ta'lik*, 3/63-64.

²⁶³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 460.

Görüldüğü üzere ihtiyat, hadisin tercihinde bir taraftaki deliller için kuvvet oluşturmuştur. Yukarıdaki örneklere ek olarak İmam Muhammed yine *Muvatta*'da had hususunda ihtilafli olan hadisler arasında ihtiyattan yana olan delili almış, tercihini pekiştirmiştir.²⁶⁴ Yine farklı konularda da tercih sebebini sarih bir şekilde belirtmesi de hüküm cihetinden ihtiyatla amele uygun düşecek yaklaşımı benimsediği vakidir.²⁶⁵

3.1.2.5.6. Akli Çıkarımın Desteklediği Hadisin Tercihi

İmam Muhammed zaman zaman tercih ettiği deliller sonrasında akli bir yorumda bulunarak tercih ettiği hadisi destekler. Akla uygunluk kriterinin tercihte etken olup olmamasında ihtilaf bulunmakla birlikte²⁶⁶ buradaki örneklerin tek başına akla uygunluk sebebiyle kuvvetlendiğini söylemek doğru olmaz. Başka açılardan değerlendirildiğinde farklı sebeplerle birlikte akli çıkarımın hadisi kuvvetlendirdiğini söylemek daha uygun düşer. Bu başlık altında ele alınmasının sebebi ise İmam Muhammed'in akli çıkarıma açıkça işaret etmesinden kaynaklanmaktadır.

Cenaze namazının mescitte kılınması özelinde sahabeden gelen nakillerde ihtilaf söz konusudur. *Muvatta*'da İbn Ömer'den nakledilen bir hadiste Hz. Ömer'in cenaze namazını sadece mescit içinde kıldığına dair rivayet nakledilir.²⁶⁷ Bunun üzerine İmam Muhammed mescit içinde cenaze namazı kılınmadığına dair bir açıklamada bulunmuştur. Bu kavlini ise belağ sigasıyla Ebu Hureyre'ye (ö. 58/678) dayandırır fakat hadisi açıkça zikretmez.²⁶⁸ Bununla birlikte İmam Muhammed'in akli çıkarımı durumu daha da kuvvetlendirir.²⁶⁹ Medine'deki cenaze yerinin mescidin dışında olduğunu ve Hz. Peygamber'in de cenaze namazını orada kıldığını belirtir. Musalla taşının bulunduğu yere dikkat çeken Şeybânî, zikretmediği hadisi akli bir çıkarımla desteklemiştir. Leknevî bu durumu şöyle yorumlamıştır: "İmam Muhammed şuna

²⁶⁴ Örnek için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 473-474.

²⁶⁵ Örnekler için bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 105-107, 200.

²⁶⁶ Sağır, *Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri*, 73-74.

²⁶⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 248 (Hadis No: 313).

²⁶⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 248-249 (Bu hadise şerh kısmında değinen Leknevî, hadisin senesinde Mevlâ bin Teveme'nin olduğuna dikkat çekerek zayıflığına işaret eder. bk. Leknevî, *Ta'lik*, 2/115-116).

²⁶⁹ Şerhte zikri geçen hadis merfû' olduğundan Mehmet Özşenel buradaki tercih sebebinin merfû' hadisin mevkufa olan üstünlüğü olarak yorumlamıştır. İmam Muhammed'in hadisi Ebu Hureyre'ye atfı ve hadisi zikretmeyişi bizim konuyu burada ele almamıza sebep olmuştur.

işaret etmiş olmaktadır: Cenaze namazının mescitlerde kılınması caiz olsaydı, onun için mescidin dışında ayrı bir namazgah yapılmasına ihtiyaç duyulmazdı.”²⁷⁰

Başka bir örnekte talak mevzu edilmiş, köle olan adamın hür karısını kaç boşamayla aralarında haramlığın vaki olacağına dair ihtilaf edilmiştir. İmam Mâlik rivayetinde Hz. Osman, Zeyd bin Sabit ve İbn Ömer tarafından nakledilen mevkuf haberlerde kocası köle olan hür bir kadının evliliğinde iki boşamayla bâin talakın gerçekleşeceği bildirilir.²⁷¹ Yani burada adamın kadını boşama sayısı üç değil ikidir. İhtilafın varlığına dikkat çeken İmam Muhammed, iddetin de talakın da kadın dikkate alınarak bir hükme bağlanacağını ifade eder. Bununla yetinmeyip Talak suresi 1. ayetten çıkarımda bulunmuştur. Bu itiraza göre adam köle dahi olsa kadın hür olduğu müddetçe iddet süresi üç hayızdır. İddete sebep olan talak da yine kadının hür olmasıyla üçtür. Kadının köle olması durumunda ise iddeti de talak sayısı da ikidir. Doğrudan erkeğin boşama hakkına dair bir çıkarımı barındırmaması ayetten akli yaklaşımla istifade edildiğini gösterir.²⁷² Akabinde Hz. Ali’den mevkuf bir hadis zikrederek iddet süresinin de boşama sayısının da kadının durumuna göre değerlendirildiği ifade edilir.²⁷³

3.1.2.5.7. Sahabenin Tashihi Sebebiyle Yapılan Tercih

Sahabe tarafından rivayet edilip bir başka sahabî tarafından düzeltilmesiyle oluşan muarazada istidraki yapan sahabenin hadisi Şeybânî tarafından tercih edilmeye daha layık görülmüştür. Bu duruma dair herhangi açık bir ifadesine rastlanmasa da istidrakin olduğu tüm muarız hadislerde aynı yönelimi göstermesi, tercihindeki karinenin bir başka sahabenin tashihi olduğuna delalet etmektedir.

“Ölülerinize ağlamayın, ehlinin ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir.”²⁷⁴ hadisi İbn Ömer’den nakledildikten sonra İmam Mâlik, Hz. Aişe’den bir hadis daha rivayet eder. Bu hadise göre Hz. Aişe’ye İbn Ömer’in hadisi söylendiğinde ona Allah’tan mağfaret diler. Sonrasında İbn Ömer’in yalan söylemediğini fakat ya hata ettiğini ya da

²⁷⁰ Leknevî, *Ta’lik*, 2/115-116.

²⁷¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 380 (Hadis No: 554, 555, 556).

²⁷² Adem Türk kendi çalışmasında buradaki tercihi, haberi vahidin kabulü için Kur’ân’a muhalif olmaması olarak yorumlamıştır. Halbuki burada ihtilafli hadislerin Talak suresi 1. ayete açıkça muhalefeti söz konusu değildir. bk. Türk, *Şeybânî’nin Mâlik’e Yöneltilmiş Tenkidler*, 117.

²⁷³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 380-381.

²⁷⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 251 (Hadis No: 318).

unuttuğunu belirtir ve onu tezkiye eder. Daha sonra hadisi kendi bildiği şekliyle rivayet eder: “Peygamber, kendisine ağlanan bir cenaze gördü ve şöyle söyledi: ‘Onlar ölüye ağlıyor o ise kabrinde azap görüyor.’”²⁷⁵

Yine *Muvatta*’da zikri geçen başka bir hadiste uğursuzluğun kadın ev ve atta olduğu ifadesi Hz. Peygamber’e nispet edilir.²⁷⁶ Akabinde İmam Muhammed kendisine ulaşan başka bir hadisin varlığından söz etmiş ve “Eğer bir şeyde uğursuzluk olsaydı kadın, ev ve atta olurdu.” hadisini nakletmiştir.²⁷⁷

Bir başka örnekte ise Hz. Ömer’in bir fetvasından dönerek Hz. Ali’nin görüşünü benimsediği nakledilir. Şöyle ki, Hz. Ömer iddeti içerisinde bir kadının evlenmesi ve aralarında duhul gerçekleşmesi durumunda ayrılmalarına ve ebedi olarak bir daha birleşmemelerine hüküm verir.²⁷⁸ İmam Muhammed ise Hz. Ömer’in kavlinden döndüğüne dair bir rivayetin kendilerine ulaştığını belirterek hadisi nakleder. Bu hadiste Hz. Ali, kadının iddetinin bitimi sonrasında dilerse o adamla evlenebileceğini ifade eder.²⁷⁹

Son örneği, fetva sahibinin kendi görüşüne yapmış olduğu bir istidrak çeşidi olarak yorumlamak mümkündür. Bununla birlikte üç örnekte de İmam Muhammed belli sebeplerden dolayı yanlış olduğu düşünülen rivayetleri değil, tabii bir yönelimle düzeltilen rivayetleri amelde esas kabul etmiştir, denilebilir.²⁸⁰

3.1.3. Cem ‘ Yöntemi

Tercihe nispeten daha az karşılaşılsa da İmam Muhammed cem ‘ yöntemini sayıca neshten fazla kullanmıştır.²⁸¹ Örneklere bakıldığında cem ‘in üç çeşidine de başvurulduğu tespit edilmiştir. İfade edilmelidir ki, İmam Muhammed cem ‘i çözüm yollarından biri olarak kullanırken zaman zaman *Muvatta*’yı oluşturan hadislerin

²⁷⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 251 (Hadis No: 319).

²⁷⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 638 (Hadis No: 961).

²⁷⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 639 (Belağ sigasıyla zikredilen bu hadis Buhari’nin *Sahih*’inde muttasıl olarak geçmektedir. bk. Buhârî, “Nikah”, 17 (5094)).

²⁷⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 371-372 (Hadis No: 544).

²⁷⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 372-373.

²⁸⁰ İlk iki örnekte İmam Muhammed tarafından tercih edilen hadislerin, akla uygunluğu sebebiyle tercih edilmiş olması da mümkündür.

²⁸¹ 22 örnekte cem yöntemini kullandığı tespit edilmiştir.

ardından delil mahiyetindeki hadisi rivayet etmez. Hatta bazen yaptığı yorumun ardında delil niteliğinde bir hadisin varlığı da çok açık değildir. Aşağıda cem'in yapıldığı örneklerle yer verilmiştir:

3.1.3.1. Haml

Cem'in sadece bir yönünü oluşturan haml, *Muvatta* rivayetinde İmam Muhammed tarafından işletilmiş, aynı konu hakkında tearuz halindeki hadislerin arası uzlaştırılmıştır.

3.1.3.1.1. Hadisin Farklı Bir Hükme Delaleti Yönünden Haml

Emir lafzıyla gelen bir hadiste İmam Muhammed emri, delaletlerinden biri olan nedbe²⁸² hamlederek tearuz yokmuş gibi yaklaşım sergilemiştir. *Muvatta*'da cuma günü gusül alınmasına dair gelen bir hadiste emir kipi kullanılmış, bir diğerinde ise guslün vacip olduğu ifade edilmiştir.²⁸³ İmam Muhammed ise hadisleri zahiri itibarıyla değerlendirmemiş, daha faziletli olan amelin gusül almak olduğunu belirtmiştir. Bununla iktifa etmeyen İmam Muhammed merfû', mevkuf ve maktudan oluşan sekiz hadis naklederek kavlini delillendirmiştir. İmam Muhammed'in açıkça tearuzun varlığına dikkat çekmemesi ve yaptığı işlemin cem' olduğuna dair ifadede bulunmaması yapılan çıkarımı zayıflatabilir. Fakat İmam Muhammed'in rivayet ettiği hadislerden birinde İbrahim en-Nehâî'nin kendisine bayram, cuma ve hacamat sonrasındaki guslün hükmünün sorulması üzerine verdiği cevap burada cem'in yapıldığı düşüncesini teyit eder. Rivayet şu şekildedir:

“Hammad dedi ki: Nehâî'ye cuma günkü, hacamat sebebiyle alınan ve bayramlardaki gusül hakkında sordum. O da 'Eğer gusül alırsan bu güzeldir (hasen), almazsan da bir günah yoktur.' dedi.

Sonra Nehâî'ye, Hz. Peygamber, 'Kim cumaya giderse gusül alsın.' buyurmadı mı? dedim. O da 'Bilakis, fakat bu vacip emirlerden değildir. Bu, Allah'ın Teala'nın 'Alışveriş yaptığımızda şahit tutun'²⁸⁴ sözü gibidir. Kim şahit tutarsa daha güzeldir, kim de şahit tutmazsa bir günah yoktur.

²⁸² Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî- Fıkhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1994), 129. el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ min- İlmi'l Usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar (Dimeşk:Müessesetü'r-Risale, 2010), 2/66.

²⁸³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 133 (Hadis No: 57,58).

²⁸⁴ Bakara 2/282.

(Yine) ‘*Namaz bittikten sonra yeryüzüne dağılın*’²⁸⁵ ayeti de böyledir. *Yeryüzüne dağılan için de oturan için de beis yoktur*’ dedi.²⁸⁶

Her emrin vücut ifade etmemesine Kur’an’dan örnek getirilmiş ve Hz. Peygamber’in hadisi de bu minvalde yorumlanmıştır. İmam Muhammed’in İbrahim en-Nehaî’nin rivayetini aktarması da hadisteki emri nedbe hamlettiğine delalet eder.

Uyandıktan sonra kişinin abdest kovasına daldırmadan önce ellerini yıkamasına dair gelen merfû‘ hadisteki emrin nedbe hamli de burada değerlendirilen bir başka misaldir. Ellerin yıkanması talebi emir kipiyle gelse de İmam Muhammed bu durumun güzel (hasen) olduğunu belirtir ve terk edilmesi sonucu günaha sebep olan gerekliliklerden olmadığını da ekler.²⁸⁷ Buradaki haml işlemi bir delil zikriyle birlikte yapılmaz, bununla birlikte Leknevî, Hz. Peygamber’in ashabının kovaya daldırmadan önce ellerini yıkamadığı hususundaki hadislerden bahseder.²⁸⁸ Bu durum da gösteriyor ki, İmam Muhammed’in *Muvatta*’da delil zikretmeden bir hükmü belirtmesi onun o hüküm doğrultusunda bir delile sahip olmadığına mutlak olarak delalet etmemektedir.

3.1.3.1.2. Hadisin Daha Faziletli Oluşuna Delaleti Yönünden Haml

Zaman zaman bir husustaki birbirinden farklı hadisler amel çeşitliliği olarak görülmüş, bu sebeple birbirlerine muhalif olarak yorumlanmamıştır.²⁸⁹ Bununla birlikte bu tarz hadislerin görünürde birbirlerine muhalif olarak durması, çözüm yöntemlerinden cem‘e başvurulduğuna işaret etmektedir. İmam Muhammed de birden fazla ihtimalin olduğu durumlarda bunu ifade ederek cem‘e başvurmuştur. Fakat o, bir husus özelinde gelen muhtelif seçeneklerden birini diğerlerine nispetle daha faziletli olarak görmüş, o hadisleri amel etmede öncelemiştir. Dolayısıyla İmam Muhammed’in burada muhalif gözüken hadisleri çeşitliliğe hamlettiği söz konusu olduğu kadar, fazilete yapılan bir hamlden de bahsetmek gerekir.²⁹⁰

²⁸⁵ Cuma 62/10.

²⁸⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 135.

²⁸⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 111 (Hadis No: 9).

²⁸⁸ Leknevî, *Ta‘lik*, 1/192.

²⁸⁹ Konunun detayları için bk. Zağîr, *Te‘arud*, 189-190.

²⁹⁰ İmam Muhammed’in bu tarz hadislerden daha faziletli olanı belirtmesi sebebiyle başlıklandırma da bu doğrultuda tercih edilmiştir.

Bir taraftaki hadislerin daha faziletli olarak yorumlanması, tercih sebeplerindeki gibi bu yoruma sevk eden ana faktörün ne olduğu sorusunu oluşturmuş ve daha faziletli görülen amelin nedenine dair çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Bu hususta tespit edilen örneklerden biri Ebu Hureyre'den gelen mevkuf rivayettir. Bu hadiste bayram tekbirlerinin birinci rekâta yedi, ikincisinde ise beş olduğu ifade edilirken²⁹¹ İmam Muhammed bu konuda ihtilafın olduğuna değinerek herhangi bir rivayet doğrultusunda yapılan amelin güzel olacağını belirtir. Buna rağmen “Bize göre daha faziletli olan İbn Mes‘ud’dan gelen şu rivayettir.” diyerek muallak bir hadis nakleder.²⁹²

Öyle anlaşılıyor ki Şeybânî, sahabenin fakihlerinden İbn Mes‘ud’u Ebu Hureyre’ye tercih etmiştir. Yine aynı şekilde bir topluluğu kast ederek “bize göre” demesi benimsemiş olduğu ekolün yöneliminin de tercihte etken olduğunu gösterir. Diğer yandan İbn Mes‘ud’un, Kûfe ekolünün ilmi kaynağı olarak görülmesi²⁹³ aslında bu iki durumun tek bir sebebe râci olduğuna da delalet eder.

Bir başka örnekte İmam Muhammed’in faziletteki tercihinin ana sebebi, *Muvatta*’da gelen hadislerden birinin merfû‘ olup diğerinin mevkuf oluşudur. Sehl b. Huneyf’den (ö. 38/658) nakledilir ki “Zeyd bin Sabit (mescide) girdi ve cemaati rükuda gördü. Hemen o da rükûya eğildi ve safa varana kadar ağır adımlarla yürüdü.”²⁹⁴ İmam Muhammed buradaki yürüyüşün namaza hâlel getirmediğine delalet eden bir ifade kullanır. Bununla birlikte daha güzel olanın safa yetiştikten sonra rükûya varmak olduğunu söyleyerek delil mahiyetinde bir merfû‘ hadis zikreder.²⁹⁵ İmam Muhammed’in bu hadisi yorumlarken “Bize daha sevimli gelir.” (أحب إلینا) demesi önemli bir husustur. Zira bu ifade, mensup olduğu mezhebin şahısların temsiliyetinden öte üzerinde çoğunluğun ittifak ettiği ve bu şekilde tevarüs edegeldiği görüşlerden oluşan bir yapı olarak görülmesine işaret sayılabilir.

²⁹¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 207 (Hadis No: 237).

²⁹² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 208.

²⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *A‘lâmu’l-Muvakki‘în an-Rabbi’l-‘Alemîn*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 1/42-43, 51-53.

²⁹⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 229 (Hadis No: 284).

²⁹⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 229-230.

Fazilete haml edilen diğerk hadislerdeki karineler; tercih edilen hadisin kavli olması,²⁹⁶ örnekte verildiği gibi mevkufa karşılık merfû'nun varlığı,²⁹⁷ rivayetin ihtiyattan yana olması,²⁹⁸ asarın çokluğu,²⁹⁹ sünnetin o yönde gelmesi,³⁰⁰ bir amelin ötekine nazaran daha şefkat barındırması³⁰¹ ve bir konuda nehiy ve ibahanın olmasıyla nehiyden yana gösterilen yaklaşımdır.³⁰²

Görüldüğü üzere amel açısından yapılan tercihlerdeki sebeplerin gerekçeleri fazilet açısından bir amelin üstünlüğünün belirlenmesinde de etken olmuştur. O sebeple amelden düşürsün veya düşürmesin bu sebepleri rivayetlerin değerlendirilmesinde bir bütün olarak görmek İmam Muhammed'in rivayet malzemesine yaklaşımını anlamak için önemlidir.

3.1.3.1.3. Hadisin Farklı Bir Manaya Delaleti Yönünden Haml

Bu konu altında değerlendirilen bir örnekte, Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö. 49/669) “Biz bir koyun kurban ederdik, adam bir koyunu hem kendisi hem de ev halkı için kurban keserdi. Sonra insanlar birbirleriyle övünmeye başladılar ve gösteriş meselesi oldu.” demiştir.³⁰³ Bu rivayetten anlaşıldığına göre bir koyunda birden fazla kişinin iştiraki mümkün gözükmektedir. İmam Muhammed, ihtiyacı sebebiyle kişinin bir koyunu kendisi ve ailesi için kestiğini ifade eder. İfadesindeki ılımlı tavır, koyunda birden fazla kişinin ortaklığına cevaz verdiği izlenimini uyandırır da sözlerinin devamında kurban ibadeti hususunda koyunda birden fazla kişinin iştirakinin kifayet etmeyeceğini belirtir.³⁰⁴ İmam Muhammed görüşünü delillendirmek için ilave bir hadis rivayetinde bulunmaz, çünkü akabinde İmam Mâlik'ten delil niteliğinde bir hadis rivayeti vardır. Bu hadis muvacehesinde kurbanda ortaklık büyük baş hayvanda gerçekleşir.³⁰⁵ Rivayet ettiği bu hadisle amel ettiğini belirtse de zikri geçen ilk hadisi yorumladığı, ihtiyaca hamlettiği ve zahiri üzere değerlendirmedeği anlaşılmaktadır.

²⁹⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 244-245.

²⁹⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 170-172, 278-279.

²⁹⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 279.

²⁹⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 107-108.

³⁰⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 162-163.

³⁰¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 301-302.

³⁰² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 428-429.

³⁰³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 422 (Hadis No: 637).

³⁰⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 422-423.

³⁰⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 422 (Hadis No: 638).

Bir başka örnek Hz. Peygamber'in akşam namazında Tûr suresini okuduğuna dairdir.³⁰⁶ İmam Muhammed ise akşam namazında kıraatin kısa tutulmasının genel yaklaşım olduğunu belirtir ve zikri geçen hadisi de hamletmek suretiyle tearuzu giderir. Hadisteki ifade ya surenin bir kısmına delalet eder veya neshe işaret edercesine önceden yapılan bir amel olduğu İmam Muhammed tarafından ikrar edilir.³⁰⁷ İki yaklaşımına da delil niteliğinde bir hadis nakletmez.³⁰⁸

Aynı şekilde halanın mirasına dair *Muvatta*'da zikri geçen hadisteki manayı farklı yorumlayarak bu husustaki muhtelif hadisleri İmam Muhammed cem' etmiştir. İmam Mâlik'ten Hz. Ömer'in halanın miras bırakıp da mirasçı olmaması durumuna şaşırdığını belirten bir hadis nakledilir.³⁰⁹ Hemen sonrasında İmam Muhammed Hz. Ömer'in kastını, yeğenin *zû sehim* (pay sahibi) olmasıyla halaya mirasçı olup; halanın *zû sehim*den olmamasıyla açıklar.³¹⁰ Yani rivayet edilen bu hadis halanın hiçbir durumda mirastan payının olmadığı anlamına gelmez. Hz. Ömer'in kastının İmam Muhammed'in beyan ettiği üzere olduğuna da kendisi deliller zikretmiştir. Bu hususta *merfû*' ve *mevkuf* hadisler muvacehesinde *zû sehim* ve *asabeden* kimse olmaması durumunda halanın da teyzenin de mirastan payının olduğu zikredilmiştir. Netice itibariyle Hz. Ömer'den nakledilen hadisin bir nevi şerhini yapan İmam Muhammed, hadisin nasıl anlaşılması gerektiğini delilleriyle birlikte göstermiş, zahiri itibariyle oluşan ihtilafı gidermiştir.

Bir başka hadiste Hz. Ömer, kendisiyle cima edilen cariye'nin doğurduğu çocuğu cariye'nin efendisine nispet edeceğini ifade eder.³¹¹ Bu hadisin değerlendirmesinde İmam Muhammed, efendilerin cariyeleriyle cima etmesi sonucunda onları ihmal etmemeleri için bir tehdit olduğunu ifade etmiştir. Asıl olarak çocuğun reddedilme hakkı cariye'nin efendisinden alınmamıştır. Bu değerlendirmesini biri Hz. Ömer'den olmak üzere iki *mevkuf* hadisle delillendirmiştir. Hadisler muvacehesinde Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit cima ettikleri cariyelerden olan çocukları kendilerine ait olmadıklarını

³⁰⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 213 (Hadis No: 247).

³⁰⁷ a. yer

³⁰⁸ Bu da gösteriyor ki, İmam Muhammed neshi ilk sırada görmüş olsaydı ihtimalden bahsetmeden tarihi verilerle yorumunu pekiştirir neshe karar verirdi. Buradaki yaklaşımı, neshe hiyerarşik olarak ilk sırada yer vermediğine delalet eder.

³⁰⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 488 (Hadis No: 723).

³¹⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 488-490.

³¹¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 375 (Hadis No: 550).

bilmeleriyle reddetmiştir.³¹² Böylelikle İmam Muhammed *Muvatta*'da gelen bu asıl hadisin anlaşılmasını diğer hadislerle sağlamış netice itibariyle de müstakil olarak incelendiğinde konunun muarız hadisler barındırdığı zannını cem³ yoluyla ortadan kaldırmıştır.

3.1.3.2. Tahsis

İmam Muhammed'in ihtilâfu'l-hadiste muarazayı gidermek için kullandığı cem³'in çeşitlerinden biri de tahsistir. Tahsis konusunda en çok karşılaşılan örneklerden olan vakti geçen namazın kerahette kılınıp kılınamayacağı hususu İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetinde de yer bulmuştur. Merfû³ olarak nakledilen hadise göre kişi unutulması sebebiyle kaçırdığı namazı hatırladığı vakitte kılar.³¹³ Bu hadis doğrultusunda zaman açısından dışarıda bırakılan bir vakit yoktur. Bununla birlikte İmam Muhammed, Hz. Peygamber tarafından namaz kılmanın yasak olduğu vakitlerden bahsetmiş, bu vakitleri aynıyla zikretmiştir.³¹⁴ İmam Muhammed'in ilk hadisi aldığı ifade etmekle birlikte kerahet vakitlerini dışarıda bırakması, hadislerin arasını tahsis yoluyla bulduğunu gösterir.

İmam Mâlik rivayetiyle gelen diğer bir örnekte İbn Ömer, temizlik üzere (tâhir) olmayan bir kimsenin Kur'ân kıraatinde bulunamayacağını haber verir.³¹⁵ İmam Muhammed de bunun üzerine taharetsiz şekilde Kur'ân okunabileceğini ifade eder ve akabinde cünüplük halini istisna kılar.³¹⁶ Taharet hem gusülsüz hem de abdestsiz olmamak şeklinde kapsayıcı düşünüldüğünde, İmam Muhammed'in hadisteki taharet kelimesini sadece cünüp halinde olmamaya tahsis ettiği yorumu açığa çıkmaktadır. Çünkü abdest de gusül de taharetin kapsamındadır. Birini diğerinden ayrı görmesi hadisi tahsis ettiğini gösterir. Fakat burada İmam Muhammed cem³ işlemini yaparken tahsise delalet eden delile atıfta bulunmamıştır.³¹⁷

³¹² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 375-376.

³¹³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 189 (Hadis No: 185).

³¹⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 190.

³¹⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 236 (Hadis No: 296).

³¹⁶ a. yer

³¹⁷ İlgili hadise şerhlerde işaret olunmuştur. bk. Ali el-Kârî, *Fethu'l Muğatta*, 486, Leknevî, *Ta'lik*, 2/83.

Tahsis ile cem‘ işleminin yapıldığı son örnek de zil taşıyan kervana meleklerin eşlik etmeyeceği yönündeki merfû‘ hadistir.³¹⁸ İmam Muhammed bu hadis doğrultusunda bineklerdeki zilin varlığını sadece savaş vaktine hasreder. Çünkü bu durum düşmanın haberdar olmasına sebep olmaktadır.³¹⁹ Belirtilmelidir ki İmam Muhammed bu hususta da tahsise delalet eden delili zikretmemiştir.³²⁰

3.1.3.3. Takyid

Mutlak lafzın mukayyede hamledilmesiyle yapılan cem‘in³²¹ örneklerinden biri vitir namazının tehiri konusundadır. İmam Mâlik rivayetiyle gelen mevkuf ve maktu hadisler fecrin doğmasıyla vitrin hâlâ kılınabileceği yönündedir.³²² İmam Muhammed ise fecir doğmadan kılınmasının daha hoş (أحب إلينا) olduğunu söyledikten sonra kişinin vitri fecr vaktinde kılınabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte namazın fecrin doğumuna tehir edilmesinin kast edilmemesi gerektiğini tekit ederek ifade etmiş olması önemlidir.³²³ Nitekim burada verilen hükmün bir kayıtla mümkün olduğu ortaya çıkar.

Aynı şekilde oruçlu kimsenin eşini öpmesi hususunda da İbn Ömer’in nehyi³²⁴ ile Hz. Peygamber’in eşini öpmüş olduğu hadisi³²⁵ cem‘ yoluyla çözüme kavuşturulmuştur. Bu durum kişinin kendisini kontrolde tutup tutamayacağı ile kayıtlanmış, kendisine hâkim olamayan kişi için eşini öpmesinden uzak durmasının daha faziletli olduğu İmam Muhammed tarafından belirtilmiştir.³²⁶

Bu başlık altında değerlendirilen son örnek ise sorulan bir soruya iki farklı sahabîden muhtelif iki cevabın verilmesiyle doğan ihtilafla alakalıdır. Kesilen kurbanın bazı

³¹⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 603 (Hadis No: 902).

³¹⁹ a. yer

³²⁰ *Muvatta*’ın Şeybani rivayetini tahkik eden Safvân Dâvûdî, bu durumun muhassıs olmadan yapılan bir tahsis olduğunu belirtmiş ve bu sebeple de yapılan yorumu uzak bir ihtimal olarak değerlendirmiştir. bk. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 603 (dipnot).

³²¹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 189.

³²² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 216 (Hadis No: 253).

³²³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 217 (İmam Muhammed delil niteliğinde bir hadis zikretme de Leknevi sahabenin fecir sonrası vitri kıldıkları haberinin bu şarta hamledildiğini söyler. bk. Leknevî, *Ta’lik*, 2/11).

³²⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 276 (Hadis No: 353).

³²⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 275-276 (Hadis No: 351, 352).

³²⁶ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 276.

azasının hareket etmesi durumunda Ebu Hureyre kurban etinin yenileceğine hükmetmiştir. Aynı sorunun Zeyd b. Sâbit'e sorulması üzerine o, azanın hareket etmesi durumunun meyte olan hayvanda gerçekleşeceğini söylemesiyle adeta meyte olmayan kurbanda aza hareketliliğinin olmayacağına işaret etmiştir. Yapmış olduğu bu yorumdan sonra azası hareket eden hayvanın yenmesinden nehy etmiştir.³²⁷ İmam Muhammed ise buradaki hareketliliği kayıtlamış, hayvandaki hareketlilik çırpınmaya benzer ve onun meyte olduğu zannı kişide oluşursa hayvanın yenilmeyeceğini belirtmiştir. Eğer bu hareketlilik bir çırpınmaya delalet etmez ve bununla birlikte kişide hayvanın canlı olduğu zannı oluşursa hayvanın etinin yenilebileceğini ifade etmiştir.³²⁸ Bu hükümle İmam Muhammed hadisteki iki zıt kavli farklı durumlarla kayıtlayarak cem' etmiştir. Buradaki takyidin *Muvatta* rivayeti sınırları içerisinde bir delil doğrultusunda yapılmadığı da belirtilmelidir.

3.1.4. Nesh Yöntemi

İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetinde ihtilafı nesh yöntemiyle çözdüğü üç hadis mevcuttur. Bunlardan biri, bir sebebe binaen oturarak namaz kılan kişinin imametinde cemaatin imama aynıyla uyup uyamayacağı ile alakalıdır. İmam Mâlik'ten gelen hadise göre imam kıyamdaysa cemaat kıyamda; imam oturuyorsa cemaat de oturur vaziyette imama uyar.³²⁹ İmam Muhammed bu hükmün nesh olunduğu bilgisini vererek delil mahiyetinde mürsel bir hadis zikreder. Rivayet edilen bu hadis bizzat Hz. Peygamber'den kendisinden sonra oturarak namaz kılan kişiye uyulmaması gerektiğine dair ihtar barındırır.³³⁰ Hadis metruk bir ravisi sebebiyle zayıf kabul edilip hüccet sayılmasa da dikkat çeken husus şudur: İmam Muhammed buradaki neshe Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine kanaat getirdiği bir hadisle hüküm vermiştir.³³¹

³²⁷ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 433 (Hadis No: 655).

³²⁸ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 433-434.

³²⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 176 (Hadis No: 158).

³³⁰ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 176-177.

³³¹ Yapılan neshin tarihi veriler sebebiyle olduğu iddiasında da bulunulmuştur. Bu iddia ise *el-Hücce*'de Şeybânî'nin ehl-i Medîne'ye verdiği cevapla delillendirilmiştir. Fakat biz buradaki neshin bir hadis sebebiyle gerçekleştiğini ifade etmekteyiz. Çünkü Şeybânî, İmam Malik'ten gelen hadisin açıkça tarihi veriler sebebiyle nesh olduğunu *el-Hücce*'de ifade etmezken, *Muvatta* rivayetinde neshin Hz. Peygamber'in sarih beyanını içeren bir hadisle gerçekleştiğini söylemiş ve hadisi rivayet etmiştir. İlgili iddia için bk. Efe, *Hanefti Usûl Düşüncesinde Neshi Tespit Yolları*, 45.

Başka bir rivayette İmam Mâlik'ten gelen hadiste sahabenin akika kurbanı kestiği bilgisi vardır.³³² İmam Muhammed ise akika kurbanının cahiliye dönemine ait bir alışkanlık olup, İslam'ın ilk yıllarında da uygulandığını söylemiştir. Hemen akabinde ise kurban ibadetinin kendisinden sonra harici tüm kurban kesimini gerektiren şeyleri nesh ettiğini ifade etmiştir. Bu bilginin kendisine ulaştığını (بلغنا) belirtmekle delil mahiyetinde hadis nakletmemiştir.³³³

Nesh bilgisinin kendisine ulaşması üç türlü olabilir: Hz. Peygamber'den veya sahabeden gelen bir haberle ya da nesh olduğuna dair icmanın olmasıyla. Bu hususta neshin varlığına dair bir icmanın söz konusu olmaması ise neshe mevku'f veya merfû' bir haberle hükmettiği düşüncesini kuvvetlendirir.

Diğer bir örnekte de Hz. Peygamber'in kurban etlerinin üç günden fazla elde tutulmasını yasakladığı ve dağıtılmasını emrettiği hadisler nakledilmiş, ardından yasağın bir sebebe mebni olduğunu ve artık kaldırıldığını ifade eden hadisler zikredilmiştir.³³⁴ Görüldüğü üzere, yasağın vaki olduğunu fakat devam etmediğini bizzat Hz. Peygamber tek bağlamda ifade etmiştir. İmam Muhammed de bu hadisle amel ettiklerini söylemekle iktifa etmiştir.³³⁵

İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetinde bizzat neshe başvurduğu örneklerin hepsinde Hz. Peygamber'den gelen bir naklin olduğu anlaşılmaktadır. Neshe itibar etmesi, neshin varlığına atıfta bulunan sarih bir rivayetin varlığıyla mümkün olmuş, yukarıda da belirtildiği üzere muarazayı giderirken nesh hususunda tarihi verilerden ve farklı neshi belirleme tespit yollarından yararlanmamıştır.

³³² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 435 (Hadis No: 658, 659).

³³³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 436. (Bu konuda kendisine ulaşan bilginin Nehaî ve Muhammed b. el-Hanefiyye'den gelen maktu rivayetler olduğu *Kitâbu'l-Âsar*'daki nakillerden anlaşılmaktadır. bk. Ebû Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî Ferkad, *Kitâbu'l-Âsar*, thk. Hâlid el-'Avvâd (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 683-684). (Ayrıca konuyla ilgili zayıf da olsa merfû' hadisler de vardır. Detaylı değerlendirme için bk. Leknevî, *Ta'lik*, 2/664).

³³⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 419-420 (Hadis No: 633, 634, 635).

³³⁵ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivayeti), 421.

BÖLÜM IV

SONUÇ

İhtilâflı hadislerin çözüme kavuşturulmasına yönelik yöntemlerdeki ittifak, bu yöntemlerin sıralamasındaki muhtelif görüşler ve temsilcileri, ihtilâfı konu alan çoğu eserde aynı veya benzer şekilde işlenmiştir. Bu bilgiler ışığında muaraza halindeki deliller cem‘, nesh, tercih ve tevakkuf yöntemleriyle giderilmiş olup, Hanefî ve muhaddisler bu yöntemleri farklı sıralamalarla işletmiştir. Bu tezde, Şeybânî'nin *Muvatta* rivayeti özelinde Hanefî ekolünün benimsediği nesh, tercih, cem‘ ve tevakkuf sıralamasının öncüsü olup olmadığı ve nasıl bir sistemle ihtilâflı hadisleri çözüme kavuşturduğu ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

İmam Muhammed, hocası İmam Mâlik'ten *Muvatta*'ı elde edip Kûfe'ye döndüğünde bu rivayet malzemesinin naklinin ötesinde bir yaklaşım sergilemiştir. Şeybânî, rivayet ettiği hadislerin akabinde Kûfe ekolüne ve kendisine ait görüşlerin de hangi yönde olduğunu belirtmiş, muvafık veya muhalif olduğu yerlerde bunu ifade etmiştir. Söz konusu rivayet ettiği hadislere muhalif olması durumunda ise çoğunlukla amel ettiği delili zikretmiştir. Böylece ortaya birbiriyle tearuz eden hadislerin toplandığı, kısmi olarak ihtilâfu'l-hadis altında değerlendirilmeye değer bir eser çıkmıştır.

Bu eserin ihtilâfu'l-hadis açısından tetkik edilmesi, Şeybânî'nin Hanefî ekolünün güçlü temsilcilerinden olması sebebiyle önemlidir. Çünkü bu çalışma ihtilâfu'l-hadisın ön görülen çözüm sisteminde, Hanefîlerin benimsedikleri sıralamanın İmam Muhammed'i kapsayıp kapsamadığına dair netlik oluşturacak, yapılan genellemenin çerçevesinin daha net çizilmesine ve teorideki bilgilerin sınırlarının belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Şeybânî'nin *Muvatta* rivayetinden elde edilen veriler doğrultusunda İmam Muhammed'in ihtilâfu'l-hadiste farklı bir sistemi benimsediği ortaya çıkmıştır. Sonuç itibarıyla Hanefîlerin takip ettiği nesh, tercih, cem‘ ve tevakkuf sıralaması Şeybânî'nin

Muvatta rivayeti için geçerli gözükmemektedir. İmam Muhammed, bu rivayette ekseriyetle tercihi öncelemiştir; ardından cem' yöntemiyle muarazayı gidermiştir. Rivayetlerde açıkça neshe delalet eden bir bilgi bulunduğu takdirde ise nesh yöntemine başvurmuştur. 88 ihtilâflı hadisten 63'ünde tercihi kullanmış, 22 defa cem' yöntemine başvurmuş ve 3 hususta neshin varlığından bahsetmiştir. Şeybânî *Muvatta* rivayeti özelinde oluşan muarazada tevakkufa ise hiç başvurmamıştır. Bu verilere binaen, Hanefîlerin metodu olarak ifade edilen neshin diğer yöntemlere öncelenmesinin, Şeybânî rivayeti özelinde geçerlilik kazanmadığı söylenebilir.

Yukarıdaki veriler neticesinde ortaya çıkan tercih, cem' ve nesh hiyerarşisinin mecburi değil ihtiyarî olduğu, bazı ihtilâfu'l-hadis eserleriyle mukayese neticesinde daha da kuvvet kazanmıştır. Tahâvî ve Şâfî'nin bazı ihtilâflı hadislerde farklı yöntemler benimsemesi, Şeybânî'nin çözüm yollarındaki sıralamasının bir tercih sonucu olduğunu ortaya çıkartmıştır. Nitekim Tahâvî'nin nesh yoluyla aralarını bulduğu 7 hadiste, Şeybânî ya tercihte bulunmuş ya da cem' metodunu işletmiştir. Tahâvî neshi işlettiği bu yedi hususta açıkça neshe delalet eden bir rivayetle neticeye ulaşmamış, o, tarihi verilerle ve yapmış olduğu ictihadla neshe karar vermiştir. Sayıca fazla olmasa da Tahâvî'nin neshi işletmesindeki sistemine ışık tutar nitelikte olduğu düşünülmektedir. Şeybânî'nin ise neshe başvurması tarihi veriler ve ictihadla olmamış, rivayetlerin neshe açıkça delalet etmesiyle söz konusu olmuştur. Bu durum ise onun *Muvatta* rivayetinde neshi son sırada değerlendirdiğine delalet edebilir.

Tezin ikinci odak noktası olan Şeybânî'nin tercihteki gerekçelerinin ne olduğu sorusuna da cevap bulunmaya çalışılmıştır. Tercih yöntemiyle çözüme kavuşturulan 63 konudaki hadisler, toplam 18 muhtelif sebep altında değerlendirilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda her hadis için hususi bir tercih sebebinin olduğu çıkarımı hatalı olsa da tercih gerekçelerinin çeşitli ve görece çok olduğu açıktır.

Harici bir delilin desteklemesi karinesi, muhtelif alt başlıklarda toplam 20 hadisi barındırmasıyla tercih sebepleri içinden en fazla öne çıkan gerekçe olmuştur. 17 hadisi ihtiva eden, hadisin kaynağı bakımından yapılan tercih ise sıkça başvurulan tercih sebebidir. Bu sıralama 13 hadisi ihtiva etmesiyle ravideki özellikler sebebiyle yapılan tercih olarak devam etmiştir. 9 konudaki hadisler de kendilerinde bulunan bir özellik sebebiyle tercih edilmiş, 4 hadis hükmü bakımından amelde öncelenmiştir.

Belirtmelidir ki zikredilen tercih sebepleri mutlak manada tek gerekçe olarak görülmemiştir. Örneğin Şeybânî, mukayese ettiği kişiye göre ravileri değerlendirmiş, mukayese edilenin değişmesiyle tercihte etken olan ravinin de durumu değişmiştir. Mesela Zühri'yi bir yerde en bilgili olarak tavsif etmesi, Zühri'nin olduğu her hadisin öncelenmesi gerektiği anlamına gelmemiş, kimi yerde mercuh olan delilin ravileri arasında Zühri de bulunmuştur.

Sonuç olarak ulaşılan bu neticelere binaen, ihtilâflı hadislerin çözümüne dair teorik bilgilerin tetkiki için pratik bilgiler içeren her eser tek tek incelenebilir. İhtilâfu'l-hadis bağlamında kaleme alınmamış çalışmaların bu amaçla okunması mümkün gözükmektedir. Bu minvaldeki çalışmaların akabinde elde edilen sonuçlar doğrultusunda ihtilâfu'l-hadisteki çözüm yöntemlerinin temsilcileri tekrardan belirlenip, yeni bir taksimata gidilmesi gerekebilir. Veya herhangi bir taksimata gidilemeyecek neticelere de ulaşılabilir.

Bütün bu hususlardan sonra şu da ortaya çıkmaktadır ki hadislerde görülen ihtilâfın çözümü konusunda Hanefilere nispet edilen sıralamanın yeniden gözden geçirilmesi ve dönem ya da şahıslara özel tetkiklerin yapılması gerekmektedir.

REFERANSLAR

- Abdulguttalib, Rıf'at Fevzî. Tevsîkû's-Sünne fi'l-Karnî's-Sâni el-Hicrî Üsûsühû ve't-Ticahâtuhu. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1981.
- Abdussamed, Ebubekir Yahya. Te'arudu'l-Ahbâr ve't-Tercîh Beynehâ. Kahire: Müessesetü'l-Alyâi, 2010.
- Aktepe, İshak Emin. "İmam Şâfiî'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı". Hadis Tetkikleri Dergisi IV/2 (2006), 55-80.
- Aslan, Mehmet Selim. İslam Hukuk Metodolojisinde Delillerin Teâruzu ve Tercîh Kaideleri. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Avnî, eş-Şerîf el-Hâtim el-. "Menâzilu Halli İşkali't-Tearuđ Beyne'n-Nusûsi's-Şer'iyye beyne'l-Cumhûr ve'l-Hanefiyye". dr-alawni.com (Erişim 18 Şubat 2020).
- Aydın, Nevzat. "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31/31 (2011), 199-230.
- Aydınlı, Abdullah. "Muhtelifü'l-Hadîs". TDV İslâm Ansiklopedisi. 31/74-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Berzencî, Aziz el-. et-Te'aruğ ve't-Tercîh beyne'l-Edilleti's-Şer'iyye. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. el-Câmi'u's-Sahîh. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım. 2019.
- Cevziyye, İbn Kayyim el-. A'lâmu'l-Muvakki'in an-Rabbi'l-'Alemin. thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cem' ve Te'lîf". TDV İslâm Ansiklopedisi. 7/287. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2020.
- Desûkî, Muhammed ed-. el-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ve Eseruhû fi'l-Fıkhî'l-İslâmî. Katar: Dâru's-Sakâfe, 1987.
- Doğanay, Ramazan. Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şeybânî ile Şâfiî'nin Rolü. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2024.

- Ebû Gudde, Abdulfettah. “Mukaddime”. et-T‘alîku’l Mümecced ‘alâ Muvattai’l-İmam Muhammed. mlf. Abdulhay el-Leknevî. Dımeşk: Dâru’l Kalem, 2011.
- Efe, Elifnur. Hanefî Usûl Düşüncesinde Neshî Tespit Yolları. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- El Shamsy, Ahmed. “The Ur- Muwaţţâ’ and Its Recensions”. Islamic Law and Society 28 (2021), 352-381.
- Elbekri, Hamza. “Menhecîyyetü’t-Tasnîfi’l-Hadîsî fi’l-Karnî’s-Sâlisî Mukâreneten bi’l-Karnî’s-Sânî el-İktisâr ale’l-Merfûât Nemûzecen”. İslam’da Medeniyet Bilimleri Tarihi. ed. Recep Şentürk vd. 1/43-87. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Erdem, Sami. “Vitr Namazının Hükmüne Dair Tartışmalar ve Abdulganî en-Nâblusî’nin Keşfü’s-Sitr an Farziyyeti’l-Vitr Adlı Risalesi”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2012), 5-39.
- Erul, Bünyamin. “Hicri II. Asırda Rivayet Üslûbu (I)”. AÜİFD XLIII/1 (2002), 27-61.
- Eşit, Musa. İmâm eş-Şâfi’î’nin Hadis Usûlünün Gelişimine Katkısı ve Erken Usûl Eserlerine Etkisi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakûb. el-Kâmûsu’l-Muhît. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 6.Basım, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. el-Mustasfâ min-‘İlmi’l Usûl. thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar. 2 Cilt. Dımeşk: Müessesetü’r-Risale, 2010.
- Hafnâvî, Muhammed İbrahim Muhammed. et-Te‘arud ve’t-Tercîh ‘inde’l-Usulîyyîn ve Eseruhumâ fi’l-Fıqhî’l-İslâmî. Kahire: Dâru’l-Vefâ’, 2. Basım, 1987.
- Hamdân, Nezîr. el-Muvattaât li’l-İmam Mâlik. Dımeşk: Dâru’l-Kalem, ts.
- Hammâd, Nâfiz Huseyn. Muhtefu’l-Hadis Beyne’l Fukaha’ ve’l Muhaddisîn. Dâru’l-Vefa’, 1993.
- Hasenî, Muhammed b. ‘Alevî el-Mâlikî el-. Envâru’l-Mesâlik ilâ-Rivâyeti Muvattai Mâlik. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 2010.
- Hâzimî, Ebû Bekir Muhammed bin Musa. el-‘İtibâr fi’n-Nâsîh ve’l Mensûh mine’l-Âsâr. thk. Ahmet Tantâvî Cevherî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Hın, Mustafa Sa‘id – Lahham, Bed‘i Seyyid. el-İdâh fi ‘Ulûmi’l- Hadis ve’l-İstılâh. Dımeşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2. Basım. 2020.
- İsfahânî, Ebu’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-. el-Müfredât fi Ğarîbü’l-Kur’an. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru’l M‘arife, ts.

- İbn Ebî Bekir, Zeynuddin Abdurrahman. Şerhu Metni'l Menâr fi Usûli'l-Fıkh. thk. 'Alâ' Semîri et-Tûhî et-Tavvâf. Dımeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2010.
- İbn Ebubekir, Şemseddin Ebi Abdillâh Muhammed (İbn Nâsıruddîn). İthâfu's-Sâlik bi-Ruvâti'l-Muvatta 'ani'l-Muvatta. thk. Ebû Y'akûb. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed. en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh. thk. Rabî'a b. Hâdî Umeyr. 2 Cilt. Medine: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1984.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed. Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nühbetü'l-Fiker. thk. Nüreddîn İtr. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî el-Askalânî. Fetḥu'l-Bârî Şerḥu Şaḥîḥ el-Buḥârî. thk. 'Ali 'Abdilaziz eş-Şibl. 14 Cilt. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- İbnü'l Hümâm, Kemaluddîn. et-Takrîr ve't-Tahbîr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Taḳıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. 'Ulûmü'l-ḥadîs. thk. Nüreddîn İtr. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kâdı İyâz, Ebu'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. Tedrîbu'l Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1998.
- Kanarya, Bayram. İmam Şafî'nin "İhtilâfu'l Hadîs" İsimli Eserinin Hadis İlmindeki Yeri. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyya el-. Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta Mâlik. 17 Cilt. Dımeşk, Dâru'l Kalem, 2003.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. Maktû Hadis ve Delil Değeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Muhammed el-. Fetḥu'l Muğatta Şerhu'l-Muvatta. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasen el-. Bülûğu'l-Emânî fi Sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1998.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan el-. "Mukaddime". Ehâdisu'l-Muvatta' ve't-tifâku'r-Ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm Ziyâdeten ve Naksan. mlf. Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999.
- Khaldi, Smain. İmam Mâlik ve Muvatta Adlı Eseri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Koca, Ferhat. "Mutlak". TDV İslâm Ansiklopedisi. 31/402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koca, Ferhat. "Tahsis". TDV İslâm Ansiklopedisi. 39/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Köktaş, Yavuz. Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kösetürk Baş, Canan. "Hanefî Doktrininde İhtiyat ve Mahiyeti". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 56 (2024), 39-65.
- Kuzudişli, Bekir. Hadis Tarihi. İstanbul: Kayıhan, 6. Basım, 2022.
- Leknevî, Ebu'l-Hasanât Abdi'l-Hayy el-. et-Ta'liku'l Mümecced 'alâ Muvattai'l-İmam Muhammed. thk. Takyiddin en-Nedvî. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l Kalem, 5. Basım, 2011.
- Mâlik b. Enes, Ebu Abdillah. el-Muvatta' Rivayetü Ebî Musab ez-Zührî, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmud Muhammed Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 2013.
- Mâlik b. Enes, Ebu Abdillah. el-Muvatta' Rivayetü Yahya b. Yahya el-Leysî, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1997.
- Mâlik b. Enes, Ebu Abdillah. Kitabu'l Muvatta' Rivayetü Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî. thk. Safvân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2020.
- Ma'rûf, Beşşâr Avvâd. "Bashshar A. Ma'rouf – The Muwatta' of Mâlik ibn Anas: Variations Among its Recensions and their Rationale". Youtube. Yayın Tarihi 27 Ekim 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6lODc>
- Motzki, Harald. "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhı: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi". çev. Fatma Kızıl. Hadis Tetkikleri Dergisi 3/2 (2005), 129-168.
- Nu'mânî, Muhammed Abdurreşîd. "Kitâbü'l-Âsâr Mukaddimesi". çev. Mehmet Özşenel. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1996), 233-251.
- Oral, Kenan. Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Öğüt, Salim. "İhsâr". TDV İslâm Ansiklopedisi. 21/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özafşar, Mehmet Emin. Hadisi Yeniden Düşünmek. Ankara: Otto, 4. Basım, 2017.

- Özkan, Halit. “Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları”. İslâm Araştırmaları Dergisi 25 (2011), 1-26.
- Özşenel, Mehmet. “Şeybânî”, TDV İslâm Ansiklopedisi. 39/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özşenel, Mehmet. Ebu Yûsuf’un Hadis Anlayışı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2023.
- Özşenel, Mehmet. İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Recep, Eymen. İmam Mâlik’in Muvatta Adlı Eserine Aldığı Fakat Amel Etmediği Hadislerle İlgili Usulü. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Sağır, Sümeyye Şehide. Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri. Yalova: Yalova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sâlih, Subhî es-. ‘Ulûmu’l-Hadîs ve Mustalahuhû. Dimeşk: Matba’atu Camiati Dimeşk, 2. Basım, 1963.
- Sermînî, Muhammed Enes “Raf’u’t-Te’aruđi Beyne’n-Nusûsi bi’l-Cem’i ve’t-Tercîhi, Beyne Ehli’l-Hadis ve Ehli’r-Ra’y Dirâse Te’silîyye Nakdiyye”. Darulfunun İlahiyat 31/1 (2020), 77-98.
- Seven, Şuayip. “Tahâvî’nin Şerhu Müşkili’l-Âsâr’ında İhtilâflı Rivayetleri Çözüm Yöntemi”, Eskiye 43 (2021), 27-54.
- Shoeler, Groger. “İslâmın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayet Sorunu”. çev. Nimetullah Akın. AÜİFD XLVIII/II (2007), 171-196.
- Sifil, Ebubekir. Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi. İstanbul: Rihle Kitap, 2. Basım, 2017.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-. Tadrîbu’r-Râvi fi Şerhi Takrîri’n-Nevâvî. Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 2017.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-. Tezyînu’l-Memâlik bi-Menâkibi’l-İmâm Mâlik. thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî. Dârü’r-Reşâdi’l-Hadisyye, 2010.
- Şâfî, Muhammed b. İdris. el-Ümm. thk. Rif’at Fevzî Abdulmuttalib. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Şâfî, Muhammed b. İdris. İhtilâfu’l Hadis. thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Şahin, Sami. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî’nin Hadis Kültüründeki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.

- Şengezer, Salih. Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesinin Tarihsel Seyri. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. el-Hücce 'Alâ-Ehli'l-Medîne. thk. Mehdî Hasan Geylânî. 4 Cilt. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 2006.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. Kitâbu'l-Âsar. thk. Hâlid el-'Avvâd. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. Şerhu Me'ani'l Âsâr. thk. Latîfu'r-Rahman el-Kasımî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2021.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. Şerhu Müşkili'l-Âsâr. thk. Şuayb Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 2. Basım, 2010.
- Taş, Aydın. "Şeybânî", TDV İslâm Ansiklopedisi. 39/38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Taş, Aydın. Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hukuk Anlayışı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Toprak Şahin, Ayşegül. Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlünde Mu'arız Haberler Anlayışı ve Furû'daki Yansımaları. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Türk, Adem. Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yılmaz, Fethullah. Fethu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Zağîr, Lütfî b. Muhammed ez-. et-Te'arud fi'l-Hadis. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2008.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed ez-. Menâkibu Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebü'l-Vefâ' el-Afgânî. Lecnetü İhyâi'l-Me'arif en-Nu'mânî, ts.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed. Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'. thk. Şu'ayb el-Arnâvut. 30 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zühaylî, Vehbe. el-Vecîz fi'l-Fıkhî'l-İslâmî. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Şeyma Güzel

İletişim Bilgileri:

E-posta (1):

E-posta (2):

Eğitim:

2019 – 2021

İlahiyat, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

2023 – 2025

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi,
Türkiye